«Қарағанды қаласының жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімі» ММ
«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КеАҚ
«Шаңырақ» көп балалы отбасыларды қолдау орталығы

ГУ «Отдел занятости и социальных программ города Караганды»
НАО «Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова»
Центр поддержки многодетных семей «Шанырак»

«Көп балалы отбасының өзекті мәселелері»

республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдар жинағы

«Актуальные пробемы многодетных семей»

сборник материалов республиканской научно-практической конференции

29 қараша 2021 жыл
29 ноябрь 2021 год

ҚАРАҒАНДЫ 2021

УДК 364
ББК 65.272
К69

Бас редактор - Абдрашева Б.Ж.
әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, профессор.
Главный редактор - Абдрашева Б.Ж.
кандидат социологических наук, профессор.

Жауапты редактор – Қожахметова Л.Т.
филология ғылымдарының магистрі
Ответственный редактор– Қожахметова Л.Т.
магистр филологических наук, доцент.

Редактор – Кенесбекова С.А.
педагогика ғылымдарының магистрі
Редактор – Кенесбекова С.А.
магистр педагогических наук

«Көп балалы отбасының өзекті мәселелері» республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдар жинағы, Қарағанды, 2021 ж., 214 б.
«Актуальные пробемы многодетных семей» сборник материалов республиканской научно-практической конференции, Караганда. 2021 г., 214 стр.

«Көп балалы отбасының өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдар жинағына көп балалы отбасынан шыққан білім алушылардың, сондай-ақ, білім берудің барлық деңгейіндегі қызметкерлерлер, педагогтар, ғалымдар, жас ізденушілердің еңбектері кірген.

Редакция алқасы ұсынылған ғылыми мақалалардың мазмұнына жауап бермейді.
Жинақ авторлық редакция негізінде шығарылады

В сборник материалов республиканской научно-практической конференции «Актуальные пробемы многодетных семей» вошли труды обучающихся из многодетных семей, а так же работников всех уровней образования, педагогов, ученых, начинающих исследователей.

Редакционная коллегия не несет ответственности за содержание представленных научных статей.
Сборник издается в авторской редакции

ISBN 978-9965-39-966-4

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Пленарлық мәжіліс / Пленарное заседание

№	*АТЫ-ЖӨНІ*	*МАҚАЛА АТАУЫ*	*БЕТІ*
1	Абдрашева Б.Ж. *Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің доценті, соц.ғ.к.* Сапарқызы Ж. *Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің Қарағанды университетінің магистрі*	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	8
2	Байсарина С.С. *Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ нің доценті, п.ғ.к. Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының профессоры. Нұр-Сұлтан қаласы*	ЖАС ОТБАСАСЫЛАРДЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ МӘСЕЛЕСІН ШЕШУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	18
3	Есекешова М.Д. *С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,* *п.ғ.к., доцент* *Нұр-Сұлтан қаласы*	ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ НАШАҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ	23
4	Қожанова Т.А. *№17 орта мектебі. Педагог-зерттеуші. Семей қаласы, Шығыс Қазақстан облысы*	МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ОРТАҒА БЕЙІМДЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ	30
5	Қорғаубек А, Бейсенова С.Ж. *Өскемен қаласы,* *Шығыс Қазақстан облысы*	КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ	37

1 СЕКЦИЯ –

Көп балалы отбасының әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық мәселелері және оның шешілу жолдары /
Социальные, психологические, педагогические проблемы многодетной семьи и пути ее решения

№	***АТЫ-ЖӨНІ***	***МАҚАЛА АТАУЫ***	***БЕТІ***
1	Байзақова Ж.И., Адасова А.М., Ауезхан Ә.М.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ 4-5 ЖАСАР БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУ МӘНЕРІ	39
2	Абильдина Р.М., Белгибаева А.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ	45
3	Битуған Қ., Бегалы У.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ 2-ШІ БАЛАНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІГІНЕ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕР ЕТУІ	49
4	Исмағұл А.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ	53
5	Ильяс А., Кенесбекова С.А.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	57
6	Искакова А.Б., Маженова Р.Б.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ЗАМАНАУИ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ	61
7	Кенжегулова М.Р., Сапаралы А.М., Дүйсембек С.С.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕСІ ЖАҒДАЙЫНДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ	65
8	Құлтай Г.Б., Раманқұл Г.Б.	КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫДА БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ	69
9	Қуанышова А., Шарапатова Ж.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	73
10	Молкей Д., Нұржаубай Г., Итемген А.	КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ КЕНЖЕ БАЛАНЫҢ ТІЛДІК ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	76
11	Мусина М.А., Жанболат А.	БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА АТА-АНАНЫҢ РӨЛІ	79
12	Сакенова К.С.,	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ	83

	Аушекенова Д. Е.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ	
13	Сарсенова А.Е., Сейтмағанбетова Ә.Ғ	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА МАҚАЛ-МӘТЕЛ, ЖҰМБАҚ, ЖАҢЫЛТПАШ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ	87
14	Тарғын А.Б.	ЕКІ ТІЛДЕ СӨЙЛЕЙТІН КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА БАЛА ТІЛІН ДАМЫТУ	90

2 СЕКЦИЯ –

Көп балалы отбасының құқықтық, экономикалық мәселелері және оның шешілу жолдары/

Правовые, экономические проблемы многодетной семьи и пути их решения

№	***АТЫ-ЖӨНІ***	***МАҚАЛА АТАУЫ***	***БЕТІ***
1	Джамалиева Г.Ж., Кенжебай Т.Ж.	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КӨП БАЛАСЫ БАР ОТБАСЫЛАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН САЯСАТЫ	95
2	Қалдыбай С., Шәріп М.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУАНЫҢ ЛАСТАНУЫ ЖАЙЛЫ ТҮСІНІК БЕРУ	101
3	Қырықбай А., Ұлықбек Ж., Сейілхан Қ.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНЫҢ ОЙЫНШЫҚПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІ	106
4	Мұрат Ә., Мейрамбек А., Мерекеқызы Г.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	110
5	Тәңірберген Ж., Тұрсын А., Рүстембек Д.	ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕГІ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ ЭПИДЕМИЯЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ	113
6	Умирзакова А., Суюнова С.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ	116
7	Юсупова Қ.Д., Төлеуханова А.М.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА БАЛАЛАРДЫ ЕҢБЕККЕ БАУЛУ	120

3 СЕКЦИЯ –

Педагогиканың жалпы өзекті мәселелері /

Общие актуальные проблемы педагогики

№	***АТЫ-ЖӨНІ***	***МАҚАЛА АТАУЫ***	***БЕТІ***
1	Алимова К.Т.,	ОТБАСЫНДА ЖӘНЕ БАЛАБАҚШАДА	126

	Мухаммедина С.Г.	БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМЫТУ ТЕХНИКАЛАРЫ	
2	Аринова Е.Т.	ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ В СЕМЬЯХ РАЗВЕДЕННЫХ РОДИТЕЛЕЙ	130
3	Аринова Е.Т.	ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІ БОЛУДЫҢ САЛДАРЫ	135
4	Армия С.К.	ОТБАСЫ МЕН БАЛАБАҚШАНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ	140
5	Арконова А.К., Койбагарова Л.Б.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ЖАНУАРЛАРҒА ҚАМҚОРЛЫҚПЕН ҚАРАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ	145
6	Аймагамбетова Б.М., Тажикенова Г.К.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ТАБИҒАТҚА ҰҚЫПТЫ ҚАРАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ	149
7	Аубакирова А.К.	НЕЙРО-СЕНСОРНО-ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД В РАБОТЕ ПЕДАГОГОВ ЦЕНТРА РЕАБИЛИТАЦИИ	153
8	Ахметжанова С.Г.	ФУНКЦИОНАЛДЫ САУАТТЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ	157
9	Бралина С.А.	ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ОҚЫТУДЫҢ БЕЛСЕНДІ ӘДІС- ТӘСІЛДЕРІН ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ	160
10	Блялова К.К.	ОҚУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА ФОРМАЛАРЫН ІЗДЕУ ЖӘНЕ ОДАН ТУЫНДАЙТЫН ПРОБЛЕМАЛАР, ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	163
11	Журчинова Ж.Б., Нүркен Ж.Н.	БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕГІ ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	166
12	Каримова М.М.	БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА САБАҚ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	169
13	Мусабекова А.С., Кусайнова М.А.	КОМПЛЕКС НЕПОЛНОЦЕННОСТИ КАК ОБЩЕЕ УСЛОВИЕ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА	172
14	Мухаммедина С.Г.,	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕДЕ	175

	Шайлимбекова Н.Б.	ПСИХОЛОГ ПЕН ЛОГОПЕДТІҢ БІРЛЕСКЕН ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	
15	Омаркулова Ж.Е., Бейсекеева А.С.	СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	179
16	Сарсенгалиева Г.Б.	ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ВОСПИТАННИКОВ СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЫ-ИНТЕРНАТА НА ОСНОВЕ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»	182
17	Сейтказимова Р.А., Жампейсова А.Ж.	ОҚУШЫЛАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУ	185
18	Серикбаев С.С.	МЕКТЕПТЕРДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	188
19	Смагулова Н.К., Мыңбаева А.А.	ОТБАСЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	191
20	Советова А.Ж., Жапанова Р.Н.	БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ	193
21	Тлегенова А.М.	ОСНОВЫ ТИФЛОПЕДАГОГИКИ В РАБОТЕ ПЕДАГОГА С ОБУЧАЮЩИМИСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ	197
22	Тлегенова А.М.	ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЛИЦ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ	200
23	Тлегенова Ж.М.	ОСОБЕННОСТИ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	203
24	Уалибекова А.Д.	КОПИНГ-СТРАТЕГИЯНЫҢ МӘНІ	206
25	Шрейдер Т.В.	АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИКТ В РАМКАХ ОБНОВЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	209

Абдрашева Б.Ж.
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің доценті, соц.ғ.к.
Сапарқызы Ж.
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің магистрі

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мемлекеттің біртұтастығы және тұрақтылығы ең бірінші отбасы институтына әсерін тигізді. XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың бас кезіндегі әлеуметтік дағдарыста отбасы қатты әсерін тигізді, ол әлеуметтік және мәдени субъектіні қорғау қазіргі процесстерді жаңарту түрінде байқалды.

Жаңа ұрпақты тәрбиелеуге қоғамның назар аудармауы әлеуметтік жағымсыз нәтижелерге алып келді, олардың ішінде жасөспірім арасында нашақорлықтың өсуі, некесіз балалар және ерте жаста бала табу, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс және қылмыстық істер, отбасында балаларға зорлық-зомбылық көрсету, әлеуметтік жетімдік осының барлығы жайсыз жағдай отбасының болу себебінен. Өкінішке орай, қазіргі таңда әртүрлі әлеуметтік және демографиялық топтардың ауытқыған тәртіптері өсуде, осыған қатысты бұл мәселелерде отбасыға әсерін тигізбей қоймайды.

Отбасы-адам баласы тарихи дамуының барысында қалыптасқан және үздіксіз дамып келген. Әрқашан қоғаммен, оның көп салалы қатынастарымен рухани байлығымен тығыз байланыста өмір сүрген.

Мемлекетті бірыңғай жүйесі отбасыны қолдауға, яғни диагностикалық, профилактикалық, ең бастысы әлеуметтік реабилитациялық мекемелерді ұйымдастыруда, отбасыға және балаға, қоршаған ортаға жағдай жасау, өмірдің қиын кезеңінде қалған отбасыға көмек беру, девианттық мінез-құлығы бар және отбасында жайсыз жағдайлары барларға әлеуметтік профилактикалық көмек беру қажет.

Көп балалы отбасы – бес және одан да көп баласы бар отбасы болып табылады. Жекелеген шаңырақтардағы балалар саны бірқатар жалпы және жеке себептерге, атап айтқанда, елдің экономикалық даму деңгейіне, халықтың тұрмыс деңгейіне, оның біліміне, әйелдердің өндіріске тартылуына, отбасының әлеуметтік қамсыздандырылуына байланысты аз не көп болады. Демографиялық деректер бойынша – аграрлы елдерге қарағанда өнеркәсібі дамыған елдерде адамдарының сәбилі болу деңгейі төмен; халықтың материалдық жағынан неғұрлым қамтамасыз етілген және білімді жіктеріндегі балалар саны нашар қамсыздандырылған және білімі төмен жіктеріндегіден гөрі аздау. Ұлттық құндылыққа бағдарланған дәстүрлі қоғамдар, сондай-ақ діни канондар, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді ұстанатын этностар балаларының көп болуын қалайды. Мұнда этникалық ортаның да, аға ұрпақ өкілдерінің де ықпалы сезіледі. Көп балалы отбасы

туралы түсінік және қоғамдағы оған деген көзқарас отбасы және оның функцияларының дамуымен, әйелдің отбасы мен қоғамдағы рөлінің өзгеруімен бірге белгілі бір эволюцияға ұшырап отырады. Мысалы, екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жылдары Қазақстан мен КСРО-да дүниеге ұрпақ әкелу жасындағы ер адамдар санының күрт азаюынан туындаған елеулі демографиялық мәселелерге байланысты аналар мен балаларды қорғаудың және отбасын нығайтудың маңызды мақсаттары қатарында көп бала табуды көтермелейтін арнаулы жарлық қабылданды. Осыған орай үшінші баладан бастап бір жолғы жәрдемақы төлемі, төртінші баладан бастап балаларға төрт жыл бойына ай сайын жәрдемақы төлемі белгіленді. Қазақстанда егемендік пен тәуелсіздік алғаннан кейін, 20 ғ-дың 90-жылдарынан бастап көп балалы отбасыларға, басқа да отбасыларына әр бала дүниеге келгенде бір жолғы жәрдемақы төленеді, сондай-ақ тиісті жағдайларда 1,5 жастан 6 жасқа дейінгі балаларға ай сайынғы жәрдемақы тағайындалады. Жұмыс істейтін ана-әйелдерге зейнет жасына келуіне байланысты зейнетақы тағайындау кезінде басқа да жеңілдіктер беріледі, сондай-ақ, көп балалы аналар бала санына қарай “Алтын алқа”, “Күміс алқа”, т.б. орден, медальдармен марапатталады. Қазақстанда көп балалы отбасылар, негізінен, қазақтар көп тұратын оңтүстік облыстарда, сондай-ақ түркі ұлыстары немесе ислам дінін ұстанатын басқа да ұлыстар көбірек қоныстанған бірқатар басқа да дара этникалық аудандардың ауылдық жерлерінде басым болып келеді [2].

Отбасы алдында тұрған мәселені қиындататын қоғамның тұрақсыз өмірі, экономикалық, әлеуметтік қиыншылықтар, саяси дау-жанжалдар. Толық қамтылған және тұрақты мемлекеттің өзінде де отбасылық өмірдің қиын деградациясы байқалады, отбасы беделінің түсуі, баланы қажет етпеулері, айрылысудың өсуі және отбасылық зорлық зомбылықтың, халық арасындағы жалғыздықты қалауы осының бәрі отбасы саясатына әсер етеді. Жайсыз жағдай отбасын мінездемелеу үшін олар әр-қилы жағынан қарастырылады-бұл баласына қатігез қарайтын ата-аналар болуы мүмкін, оның тәрбиесімен айналыспайтын, құлықсыз өмір тәртібін жүргізетін балаларын тастап кететін «өздері үшін», олардың дамуына ешқандай жағдай жасамайды және тағы басқа. Отбасындағы жайсыз жағдай баланың дамуында, тәртібінде, бағалы құндылықтардың бұзылуына әкеледі

Сондықтан, көпбалалы отбасылар отбасылық қарым-қатынастарды дисфункция себептерін кең ауқымды, өйткені, олардың халықтың әлеуметтік осал санаттағы жасауға, әлеуметтік тәуекелге жатқызылатын отбасы болып табылады. Үй шаруашылықтарының осы санаттағы көп балалы отбасылармен жұмыс әлеуметтік-педагогикалық жұмыс технологиялары жұмыстың негізгі объектісі ретінде көп балалы отбасылардың ерекшелігі айқындалатын болады.

Ғылыми және тәжірибе жағынан бұл мәселені зерттеу өте маңызды, сондай-ақ отбасылық өмірлік іс - әрекеттері бұзылған, әлеуметтік дағдарыста қалған көп балалы отбасыларға көмек беру. Отбасы дамуының объективті

мемлекеттің отбасылық саясатты өмірге еңгізуі мен бекітуі көлемді әрі құнды іс - шараларға негізделген кері әрекеттер болса әсерін тигізеді. Бұл салада жіберілген шешімдер келеңсіз жайттарға әкеп соғады. Көптеген отбасында қазір бала тәрбиелеу күннен- күнге қиындап бара жатыр деген пікір бар. Ол пікірді әрадам әртүрлі қабылдайды, біреуі заман өзгерді десе, тағы бірі адам өзгеріп барады дейді. Бірақ біз бір затты ескеруіміз керек, отбасында төрт бала болса, оларға бірдей тәрбие берілседе балалар әртүрлі болып өседі. Себебі, әр адамның қабылдауы әр түрлі. Баланың тәрбиесі өз бетінше жүрмейді ол қоршаған ортаның ықпалымен, байланысқа түсумен және де басты ата-анасының тәрбиесімен байланысты.

Отбасы - ортақ өмірі мен өзара жауапкершілік қосылған адамдардың неке немесе туыстық бірлестігініне негізделген. Адамның отбасы осындай биологиялық сабақтастықты сақтау ретінде функцияларды қамтамасыз етеді, мінез-құлық нормалары мен ережелерін біледі; мәдени сабақтастық құру; оның жалғасы мен дамуын қамтамасыз ету, әлеуметтік құрылымының тұрақтандыру, сондай-ақ мынадай функцияларды қамтамасыз етеді:

- Жеке тұлғаның күйзелісін болдырмау үшін оның мүшелері үшін эмоциялық жайлылық және қауіпсіздік құру;
- Әлеуметтік мінез-басқару, конформизм тетіктері болып табылатын отбасы жаңа мүшелерін енгізуге ықпал ету;
- Білім беру функциясын тағайындау олардың бірлігінде қаралады әлеуметтік бақылау, мәдени ерекшеліктері мен функцияларына ұқсас.

Әлеуметтік тәуекел тобына: босқындар, көп балалы отбасылар, мүмкіндігі шектеулі балалар т.б.жатады. Қоғамдағы дисфункция отбасы қарым-қатынастардың себептері әртүрлі болады:

- Экономикалық;
- Қоғамға қарсы (алкоголизм, нашақорлық, т.б.);
- Психологиялық (қатыгездік, дөрекілік және т.б.);
- Медициналық (созылмалы инфекция, жыныстық жолмен берілетін аурулар, психикалық және жыныстық ауытқу). Педагогикалық ойдың даму тарихында отбасы мәселелері Батыс және Шығыс елдері философтары, әлеуметтанушылары, педагогтары, психологтары және т.б. ғалымдардың зерттеу нысаны болды. Жалпы алғанда, жас ұрпақты тәрбиелеу – ортақ мұрат, оларды сапалы біліммен қаруландырып, тәрбиелі азамат етіп шығару – әр қоғамның көкейіндегі басты арманы. Ал баланың негізгі білім мен тәрбиенің қайнарын әуелі отбасынан, мектептен, одан соң белгілі бір оқу орындарынан алатыны баршаға мәлім. Сол сияқты жастарды отбасы өміріне даярлау да өмір баспалдағына байланысты, оларға мектеп жасына дейінгі кезеңдерінен– ақ «отбасы» деген тақырыпта әңгіме құрып, әр затты өз уақытында түсіндіріп, олардың жасерекшелігіне байланысты тақырыпты күрделендіре түсіріп, ұғындырып, санасына құйып отырған жөн. Бала әртүрлі отбасында тәрбиеленеді. Сондықтан әр үйдің жағдайына, оның тұрмыс жайына, ондағы қалыптасқан әдеттер мен дағдыларға, ата- аналардың өзара жасайтын қарым-қатынасына, ондағы адамдардың кәсібі мен қызметіне т.б.

өзіндік ерекшеліктеріне қарай тәрбие әдістері де түрленіп отыруы қажет. Тәрбиенің белгілі бір әдісін баланың өскен ортасына, алған тәрбиелік бағытына, жас ерекшелігіне, сыныбына, тағы басқа артықшылықтарына қарай кейбір балаға қолданғанда ойдағыдай нәтиже берсе, екінші бір жағдайда нәтиже бермеуі де мүмкін. Ата -ана баланың әлеуметтенуіне және тәрбиесіне үлкен ықпалын тигізеді. Жағдайы жайсыз отбасында тұратын баланың психологиялық дамуы күрделі болады, нашар отбасы болса да олардан айрылу балаға қатты тиеді. Отбасында және ата - анасының қамқорлығынан айрылған балалар бір – бірінен қатты ерекшелінеді. Сондықтан біз отбасын түзей отырып жаңа тәрбиеленіп келе жатқан ұрпақтыда тәрбиелейміз. Отбасындағы жайсыз жағдай баланың психологиясына ғана әсер етпей оның бүкіл өміріне әсер етеді. Отбасы функциясы-бұл өмір сүру сферасының іс-әрекеті, отбасы мүшелерінің қандай да бір сұраныстарынқанағаттандыру үшін байланысы. Отбасы функциясын атқару отбасы мүшелеріне ғана қатысты емес, сондай-ақ бүкіл қоғамға қатысты. Біздің қоғам, отбасы осындай маңызды функцияларды атқарады.

Бала ата - анасының тәрбиешілерінің өмір тәжірибесін, рухани байлығын, өмірлік идеалдары мен адамгершілік, арман - тілектерін, мінез құлықтарын күнделікті қарым - қатынаста қабылдайды. Жәй қарағанда көзге ілінбейтін сәл оғаш істің өзі де, бала назарынан тыс қалмайды. Мысалы, ата - анасы өзара санаспайтын бала олардың сыйластық туралы айтқаның, ішкілікке салынатын ата - ананың ішкіліктен аулақ бол деп айтқаның, өтірік айтатын дөрекі әке - шешенің әдептілік туралы әңгімесін тыңдамайды да, оны орындауға тырыспайды.

Көп балалы отбасының барлығында да әлеуметтік мәселелері болады, ол балаға қатысты өзін құрдастарымен салыстырғанда олардан өзін төмен, кереқсіз сезіну арқылы болашақ өміріне әсерін тигізеді.

Көп балалы отбасыны үш категорияға бөліп қарастыруға болады:

- Алдын-ала көп балалы отбасын жоспарлаған отбасы (мысалы: ұлттық дәстүрге байланысты, діни сенімдер, мәдени-идеологиялық құндылықтар, отбасы дәстүрі). Бұндай отбасылар көптеген қиыншылықтарды басынан өткереді, тұрмыстары нашар, тұрғын-үйлері тар, ата-анасының балаға көңіл аудару үшін қолдары тимейді, бірақ балаларын тәрбиелеуге тырысады.

- Екі немесе одан да көп некеде тұрған ата-аналары, көбіне анасы (әкесі сирек), отбасында жаңа балалар пайда болады. Зерттеушілердің айтуынша бұндай отбасылардың жағдайы көбіне жақсы болады, бірақ отбасы мүшелері өздерін толық емес отбасы ретінде сезінеді.

- Жағдайы жайсыз көп балалы отбасылар, ата-анасының жауапкершілігінің жоқтығынан, кейде өзінің психологиялық жағынан статусын төмен санауы маскүнемдікте, асоциальды өмір сүрулері. Көп балалы отбасынан шыққан балалар көмекті қажет етеді, қайта бейімдеу, ауруларынан зардап шегіп және дамымай қалады. Ата-анасының қамқорлығынан айрылған балаларға өзінің өмірін қайта қалыптастыру

қиынға түседі немесе баласын ата-анасынан айырып заң жүзінде қарастыруға алады.

Қоғамдағы көп балалы сәтсіз отбасыларының қоғамда таралуы ең біріншіден елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты, ата-аналардың сауатсыздығы, жұмыссыздығы, қиын өмірлік кезеңдерге төтеп бере алмай қиын жағдайларға душар болуы осылардың барлығы кеп отбасы мәселесіне сүйенеді.

Отбасы дегеніміз некеге қарағанда күрделірек қарым-қатынастар жүйесі, ол тек жұбайларды ғана емес онымен қатар балаларды, туыстарды, жұбайларға жақын адамдарды да біріктіреді. Отбасы–бұл әлеуметтік институт пен шағын әлеуметтік топ белгілерін иеленетін әлеуметтік жүйе.

Отбасының әлеуметтік функциялары оның әлеуметтік институт ретіндегі қоғамдық қажеттіліктері мен өмір сүру сипатын, сондай-ақ отбасы тобының жеке қажеттерінің сипатын көрсетеді [3].

Кейінгі кезде біз тәрбиесі нашар балалармен көп кездесудеміз және өз - өзімізге сұрақ қоямыз: Осындай тәртібі қиын балалар қайдан келеді «Сәтсіз отбасынан шыққан бала». Ғылыми әдебиеттерде сәтсіз жағдай отбасы түсінігіне толық қанды мағына берілмеген: әр-бір автор өз ойын түсіндіреді. Сондықтан әр түсініктеме беру көздерден мынандай «жайсыз жағдай отбасына» байланысты сөздерді көруге болады: «деструктивті»-яғни бұзылған отбасы, «әрекетсіз» отбасы, «қауіп қатер» отбасы, «гармониялық емес» отбасы және тағы басқа деп В.М. Целуйко «Жайсыз жағдай отбасы психологиясы еңбегінде жазған. Жайсыз жағдай отбасы деп - құрлымы жағынан бұзылған, отбасы функциясын еленбейді немесе құнсызданған, тәрбие беруде ашық немесе жасырын ауытқушылықтары бар нәтижесінде «қиын» бала пайда болады деген.

Баланың тәрбиесе өз бетінше жүрмейді ол қоршаған ортаның ықпалымен, байланысқа түсумен және де басты ата–анасының тәрбиесімен. Ата-ана әлеуметтенуіне және тәрбиесіне үлкен ықпалын тигізеді. Отбасының айырмашылығы неде, қиын бала тәрбиелеп шығаруда? Осы сұраққа әр-түрлі ойшылдардың берген жауаптары.

В.И. Гарбузов «бала тәрбиесі» еңбегінде балаға дұрыс тәрбие бермеудің төрт типін көрсеткен.

Біріншісі-бұл «жағымсыз» тәрбие беру типі. Бұл баланың бірінші кездерінең болуы мүмкін. Баланы дүниеге әкелу жағымсыз (күтпеген жүктілік, ажырасу кезіндегі жүктілік, «өздері» үшін өмір сүргілері келген және тағы басқа), екінші кезекте ол ойламаған жерден яғни баланың бірінші айларынан бастап. Оның себептері: баланың жынысы күткендей емес, физикалық ауытқушылықтары бар, ақыл - есі кем, генетикалық ауытқушылықтары бар; ажырасу - егерде бала күйеуіне ұқсаған болса жалғыз басты ана үшін өз өмірін қайта бастауға қиынға түседі.

Ата - анасы осы жағдайда балаға қарауға уақыты болмай оны ата-әжесіне тапсырады. Тәрбиесі қатаң бақылау мен жпзалауға ауысады.

Жағымсыздық балада қорқыныш сезімін, жылауық, тез ренжігіш, аурушаң болып өседі.

Жағымсыздық - бұрыс тәрбиенің ең көріністі түрі. Ерте ме кеш пе бала ата- анасының оны жақсы көрмейтінің ешкім айтпаса да өзі түсінеді.

Осындай тәрбие салдары: балада долдану және қарсылық сезімін оятады. Темпераменттің қатты наразылық агрессиясына және эгоизмге әкеледі ; баланың мінезі мен психикасына зияның тигізіп қоймайды. Осындай отбасы бала қарсылық есірек болып , өзін-өзі ұстай алмайды, наразылық көрсетіп өседі.

Ата-анасының өзіне деген жағымсыздық сезімін түсініп, бала керісінше тұйықталуы мүмкін, бәріне шыдап, қауіпті мінезі пайда болады, өз күшіне сенбейді.

Бұрыс тәрбиенің екінші түрі - жағымсыздыққа ұқсас, баланы өздерінің қалауымен емес ол бәрінде болу керек деген оймен дүниеге әкеледі. Ата-анасы баланы күтеді оның пайда болғанынан кейін оны бүкіл нұсқаулармен тәрбиелеуге тырысады, идеалды тәрбие беру нұсқасына жүгінеді. Бұндай балада белгілі ереже болады, бәрін ақ пен қараға бөледі. Ерте жасынан бастап тәріпшілдік пен тиянақтылық қалыптасады. Мектептегі баға - мақсаты болады ата - ана үшін және өзі үшін. Ол эмоционалды ұстамды болып өседі. Үнемі күмәнданғыш, қорқынышта өмір сүреді, сәтсіздікке ұшыраса ол невроз немесе психологиялық ауруларға әкеледі.

Бұрыс тәрбие берудің үшінші түрі - қорқыныш-күмәндылығы, бала дүниеге келген сәтінен бастар оның денсаулығы үшін үнемі қорқу. Бұл тәрбие түрі - мінез-құлқы қарама-қарсы адамдар жағымсыздығы. Бұл жалғыз немесе кеш туған баланың отбасына тән. Сүйіспеншіліктері тым жоғары, қалыптан тыс баланы жоғалтып алуға деген қорқыныш.

Баланы пәтерден шығармайды, өйткені далада «қатігез адамдар» бар. Оған күніне қорқынышты сұрақтар қояды содан кейін бала да өз - өзіне осы сұрақтарды қояды : «Ал мен өліп қалмаймынба»?, «Бұл қорқынышты емес пе»? деген.

Баланы әуенге, тілдерді үйретуге, оның мектептегі үлгеріміне үнемі бақылау түстінде болады. Осының салдарынан ол күнделікті сәтсіздіктерді құрдастарымен қарым – қатынасты, мектептегі шынайлылықты қорқынышпен қарсы алады. Ата - анасы оны үнемі белсенділіктен ұстап, өз бетімен ештене істей алмайды, шешім қабылдай алмайды. Өзінің көленкесінең қорқып өз - өзін сақтап жүреді, жүйкесі тозған невроз, үрейлі болады .

Төртінші дұрыс тәрбие бермеудің түрі - «эгоорталық». Бала өзін құнды бағалайды. Отбасының кумиры, өмірлерінің мағынасы және т.б. Бұл бала үшін еш жерде кедергі жоқ, тәрбиесінде де, күнтәртібінде де «болмайды» сөзі жоқ. Сондықтан ол бір қалыпты және мәселесі немесе шек қоюды түсінбей, агрессияға түседі. Қырсық және мақсаты қалай да болса алу [4].

Жайсыз жағдай отбасын классификациялау кезінде Г.П. Бочкарева олардың типтерін былай көрсетеді:

- жайсыз эмоциялы атмосферасында тұратын отбасы, ата - анасы баласын жақсы көрмек түгелі оған қатігез және сый көрсетпейді, оны үнемі төмен санайды.

- тұрмысы жақсы отбасы болса да баланың қажеттіліктерін өтемеуі мүмкін, үйткені олар арасында эмоционалдық байланыс жоқ, сондықтан бала ол байланысты отбасыдан тыс жерден іздейді.

- қалыпты денсаулығы дұрыс емес отбасында бала әлеуметтік жағымсыз қажеттіліктерді және қызығушылықтарын ұластырып бейморальдық өмірге бағынады.

Б.Н. Алмазов сәтсіз отбасында мәселесі бар баланың пайда болуының себептерін төрт типке бөліп көрсетеді:

- отбасы ресурстары жетіспейтін, бұл толық емес немесе бұзылған отбасы; ата- анасымен бірге дамымаған отбасы; баланың оқуына көмектесе алмайтын; материалдық жағынан жақсы дамуға көп көңіл бөлетін отбасы. Бұл отбасы мәселесі бар баланың пайда болуына ықпалын тигізбейді, кейде бұндай отбасыдан тәрбиесі жақсы бала да шығуы мүмкін. Бірақта отбасы тәрбиесі баланың тұлғалық дамуына кері әсерін тигізіп қоймайды.

- дау-жанджалды отбасы ата-ана арасында үнемі шиеленіс болатын, бұндай отбасы да бала өзін оппозициалы ұстап кейде дау - жанжалға қарсы тұрады, бір ата - анасының жағын таңдайды.

- құлықтылы жайсыз жағдай отбасы. Бұндай отбасы қатарына көз қарастары әр-түрлі, отбасы құру мақсаты бар, өздерінің жеке мақсаттарына байланысты, басқаның еңбегін пайдалану, оны өзіне бағындыру.

- педагогика жағынан хабарсыз отбасы. Баланы тәрбиелеу туралы ойлап тапқан немесе ескі ойлары бар. Мысалы: ата-анасы балаға толық өзін-өзі басқаруға ие береді, бірақ ол қараусыздыққа әкеледі. Бұндай балада қорғау сезімі болмағандықтан, оған ол жағымсыз сезім әкеледі, эмоционалды шиеленіскен, қоршаған адамдарына сенбейді.

Г.М. Миньковский жайлы және жайсыз отбасы дерексіздікке қарсы тұру үшін ол баланы тәрбиелеудің он шамасын көрсеткен:

- тәрбиесі - жоғары;
- тәрбиесі - тұрақты;
- тәрбиесі - тұрақсыз;
- тәрбиесі - әлсіз баланы бақылау мен онымен байланыс жасауды жоғалту;
- тәрбиесі - әлсіз үнемі дау – жанжал атмосферасында тұратын;
- тәрбиесі - әлсіз агрессияның жағымсыз атмосферасы;
- маргинальды (алкогольге, сексуалдыққа бейім және т.б.);
- құқық бұзушылық- қылмыскер - психологиялық ауытқушылығы бар.

В.Н. Вязников, Н.Н. Щербаковтардың айтуы бойынша «Социологтар отбасын қоғамдық институт, әлеуметтік статус пен рөлдердің жиынтығы, әлеуметтік сураныстарды қанағаттандыру және функцияларының реализациясы».

Отбасы функциясы - бұл өмір сүру сферасының іс-әрекеті, отбасы мүшелерінің қандай да бір сұраныстарын қанағаттандыру үшін байланысы. Отбасы функциясын атқару отбасы мүшелеріне ғана қатысты емес, сондай – ақ бүкіл қоғамға қатысты. Біздің қоғам, отбасы осындай маңызды функцияларды атқарады.

Тәрбие беру функциясы отбасында әкелік және аналық сұраныстарды қанағаттандыру үшін құралған, баламен байланыс, тәрбие беру. Қоғамға қатысты тәрбие функциясы атқарған отбасы өсіп келе жатқан ұрпаққа әлеуметтенуіне, қоғамға жаңа ұрпақ дайындауға көмектеседі.

Тұрмыстық-шаруашылық функциясы отбасы материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін құралған (тамақ, киім және т.б.), денсаулықтарын сақтауға үлестерін қосады. Осы функцияларды атқаратын отбасы еңбекте құртқан күштерін қайтадан қалпына келтіреді. Балаға қатігездік көрсету ананың балаға деген махаббатының болады, ол ананың құрсағында болғаннан басталады, қаламаған балада болуы мүмкін. Әлі ештене істей қоймаған баланы жақсы көру түгелі оны күтпейді да. Көбіне бұл ерлі-зайыптылар қарым - қатынасының дамуы дағдарыстық кезеңге байланысты болады. Ата-анасының қамқорлығынан айрылған балаларға өзінің өмірін қайта қалыптастыру қиынға түседі немесе баласын ата-анасынан айырып заң жүзінде қарастыруға алады.

Отбасының эмоционалдық функциясы-отбасы мүшелерінің бірін -бірі жақсы көру, сыйлау, сезімін білдіру, әлеуметтік қолдау, психологиялық қорғауды қанағаттандырады. Бұл функция адамдардың әлеуметтік бір қалыптылығын сақтайды, оның психологиялық денсаулығын сақтауға көмектеседі [5].

Жан дүниесінің сұраныс функциясы бос уақытты бірге өткізу сұранысын қанағаттандыру, адамның жан–дүниесінің дамуы үлкен рөл атқарады.

Әлеуметтік бақылау функциясы-адамның әлеуметтік нормадан ауытқымауға, кейбір жағдайларға байланысты өздерін әлеуметтік нормаға сай ұстай алмау (жасына, ауруына және т.б.).

Жайсыз жағдай отбасыларының болуы макроәлеуметтік және микроәлеуметтік факторлардың әсерінен болады :

1. Макроәлеуметтік себепке-әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы дағдарыстың болуы.

2. Микроәлеуметтік себепке-бұл биологиялық мінездемеге тән, генетикалық, психологиялық, немесе физикалық патологияға (мүгедектікке, маскүнемдікке және т.б.) және отбасы ішіндегі қарым-қатынас психологиясына (ерлі-зайыптылар арасындағы мәдени құндылықтардың төмен болуы, тұлғалық қасиеттеріне байланысты дау-жанжалдардың болуы).

Қазіргі отбасыларға көптеген факторлар әсер етеді ол тұлғалар арасындағы қарым-қатынастардың әлсізденуіне, ерлі-зайыптылар арасындағы дау - жанжалдар және реніштер, отбасылық тәрбиенің потенциалының төмендеуі, отбасы өмірінің тұрақсызданuы:

- халықтың миграциялануы;

- урбанизация;
- некеге тұрушылардың өнегелі - психологиялық дайынсыздағы;
- мәселені толықтай түсінбеуі;
- әлеуметтік жетілмегендігі;
- отбасына және балаларына деген немқұрайлылық.

Әйелдердің экономикалық және психологиялық дербестігі отбасындағы қарым-қатынастың жайсыз болуы, дағдарыс мәселесінің сыртқы факторлардың әсерінсізде болуы мүмкін, ерлі-зайыптылық жұптардың экономикалық және тұрмыс жағдайы, ата-анасының қатысуынсыз, бір жұптың патологиясының өзгеруі немесе опасыздық жасауы. Осындай факторлардың болуы дағдарыстық мәселені туындатады немесе ушықтыра түседі. Қанағатсыздық сезімі өршиді, пікірлері келіспей екі жаққа бөлінеді, үнсіздік наразылығы пайда болады, ұрыс- керіс, өзін алданғандай сезіну және өзін кінәләу. Көбіне бұл ерлі-зайыптылар қарым-қатынасының дамуы дағдарыстық кезеңге байланысты болады. Ата-анасының қамқорлығынан айрылған балаларға өзінің өмірін қайта қалыптастыру қиынға түседі немесе баласын ата-анасынан айырып заң жүзінде қарастыруға алады.

Қазіргі уақытта «қауіп қатер» отбасы сөзі педагогика және психологияда көп кездесіп жүр. Қауіп-қатер отбасы-басқа отбасыларына қарағанда қоғам жағынан және дау-жанжал элементтерінің сыртқы негативтерінің әсерлерінің салдарынаң кәмелетке толмағандардың дезадаптациясы осы категорияға кіреді.

Әлеуметтік педагогика және психологиялық көмек беру мәселесін шешу үшін және отбасын қолдап отыру үшін осы отбасы контингенттігін және психологиялық мінездемесін ұсыну қажет.

Қауіп-қатер тобына кіру үшін келесі өмірлік жағдайлар итермелейді, олар: бір немесе екі ата-анасының да маскүнемдікке салынуы, олардың асоциальды тәртібі (арамтамақ, сұрамшақ, ұрлықшылар, жезөкшелік және т.б); ата-ананың үйде дау-жанжалдың шығаруы және асоциальды элементтері; ата-ананың өз балаларына сексуалдық азғындық жасауы; балаларын саудаға қою; ата- анасының біреуі екіншісін немесе басқа таныстарын баланың көз алдында өлтіру; ата-анасының біреуі арнайы түзету мекемесінде өткізуі; ата-анасының біреуі маскүнемдіктен емделуі; психологиялық ауруының болуы ;балаға қатігездік көрсету (ұрып-соғу, ауыр жарақатқа дейін ұрып-соғу, аш ұстау және т.б.); кішкентай балаларын тамақ, сусыз қалдыру, үйлерінің болмауы, ата - анасымен бірге қаңғыру тамақ таба алмау, үйінен қашып кету, құрдастарымен дау - жанжалдың болуы және тағы басқа.

Әдебиеттер:

1 Назарбаев Н.Ә. 2014 жылдың 17 қаңтары күнгі Қазақстан халқына арнаған дәстүрлі «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауы

2 Холмогарова А.Б. Интерперсональное отношение поддержка из социальной неблогополучной семьей //Дефектология. - 2007.- № . – С. 42с.

3 www.gazeta.kz
4 Мацковский М.С. Социология семьи – М.: Просвещение, 1989.-352с.
5 Арғынбаев Х. Қазақ отбасы – Алматы: Мектеп, 2000.-52б.
6 Афанасьева Т.М. Семья – М.: Политиздат,1997.-324с.
7 Ынтымақов С.А. Отбасы құқығы – Алматы: Жеті жарғы, 2002.-159б.

Байсарина С.С.
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің доценті, п.ғ.к.
Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының профессоры.
Нұр-Сұлтан қаласы

ЖАС ОТБАСАСЫЛАРДЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ МӘСЕЛЕСІН ШЕШУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Қазіргі XXI ғасырдағы қазақ отбасының негізі міндеті - қоғамдық, топтық және жеке қажеттілікті қанағаттандыру. Бұл ғасырды тәуелсіз болып аталған Қазақстан мемлекетінің әлеуметтік ұясы болғандықтан, отбасы бірнеше маңызды талаптарды орындауды мойнына алады. Сондай-ақ, отбасының әрбір мүддесін басты міндет етеді. 1996 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының шешімімен отбасы жылы болып жарияланды. Бүкіл дүние жүзі осылайша отбасына айрықша ілтипат білдіріп отыр.

Қазақстан Республикасының саяси және әлеуметтік-экономикалық бағыттарының ішіндегі басты міндеттерінің бірі – мемлекетіміздің азаматтарын қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету. Қазақстан халқы үшін кеңестік және посткеңістік дәуірден бастап баспана мәселесі қазіргі уақытқа дейін өзекті әлеуметтік проблемалардың қатарында болып отыр. Әрбір жаңұя үшін жекеменшік-өзіндік баспанасының болуы – бірінші кезектегі қажеттілік екенін ескерсек, мемелекет өз тарапынан осы қажеттілікті қанағаттандыру мақсатында аз қамтылғандарға арналған баспана нарығын реттеу механизімін жетілдіруге тиісті. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылдың 31 қаңтарындағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына жолдауында:«Менің тапсырмам бойынша биыл «Нұрлы жер» тұрғын үй бағдарламасы іске асырыла бастайды. Ол аса маңызды міндетті орындауға – алдағы 15 жылда 1,5 миллион отбасын тұрғын үймен қамтамасыз етуге бағытталған» – деп айтып кеткен [1].

Қазір елімізде 14 пен 29 жас аралығындағы 4 млн-дай жас бар екен. Олардың 2 миллион 125 мыңы белсенді. Оның бір жарым миллионы жалдамалы қызметте болса, 488 мыңы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар.

"Қазақстанның тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері институты" ҚҚ зерттеу жүргізіп, оның аясында Қазақстандағы ажырасудың негізгі себебі – туыстарының отбасы өміріне араласуы екенін анықтады. Респонденттердің 61% — ы осылай деп санайды, тағы 35,9% үшін ажырасудың себебі — отбасы институтының дағдарысы, Ал тұрғын үй мәселесінің салдарынан ажырасқандар саны 65% құрайды деп көрсетсе, 1% үшін-ажырасу ақша мен жұмыссыздықтың жетіспеуінен болды. [2].

Тұрғын үй-коммуналдық дамудың 2020 − 2025 жылдарға арналған "Нұрлы жер" мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық кеңістікте дамытудың 2030 жылға дейінгі болжамды схемасын, Мемлекет басшысының

2018 жылғы 5 қазандағы "Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру" атты Қазақстан халқына Жолдауын, Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауын, "Қазақстан Республикасы Президентінің "Игілік баршаға! Сабақтастық. Әділдік. Өрлеу" сайлауалды бағдарламасын және "Бірге" жалпыұлттық акциясы барысында алынған ұсыныстарды іске асыру шаралары туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 19 маусымдағы Жарлығын іске асыру құралы ретінде әзірленді [4].

Мемлекеттік бағдарлама тұрғын үй құрылысы, азаматтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық жүйесін (бұдан әрі – ТКШ) жаңғырту мен дамыту саласындағы мемлекеттік қолдаудың барлық шараларын шоғырландырады. Осыған байланысты, Мемлекеттік бағдарламаға Инфрақұрылымды дамытудың 2015 – 2019 жылдарға арналған "Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасынан және Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасынан коммуналдық инфрақұрылымды, жылумен, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін, тұрғын үй қорын жаңғырту мәселелері интеграцияланған.

Бірыңғай тұрғын үй саясаты және тұрғын үй коммуналдық саласындағы саясат урбандалу трендтерін, халық санының өсуін, сондай-ақ әрбір өңірдің ерекшеліктерін ескере отырып, елді мекендердің жайлы тұрғын үй ортасын дамытуды кешенді тәсілдерін қамтамасыз етеді.

Тұрғын үй құрылысындағы мемлекеттік қолдаудың негізгі шаралары жаппай құрылыс салынатын аудандарды инженерлік коммуникациялармен жайластыру есебінен халықтың қалың жігіне арналған қолжетімді тұрғын үй құрылысын ынталандыруға бағытталған.

Бұл үлестік құрылыс тетіктері шеңберінде халыққа кредиттік тұрғын үй ұсыну үшін жеке инвестицияларды тартады және жеке тұрғын үй құрылысын дамытуға қолдау көрсетеді.

Тұрғын үйдің қолжетімділігін арттыруға тұрғын үй құрылыс жинақтары жүйесінің құралдары мен ипотекалық бағдарламалар, оның ішінде "7-20-25. Әр отбасы үшін тұрғын үй сатып алудың жаңа мүмкіндіктері" ипотекалық тұрғын үй кредитін беру бағдарламасы (бұдан әрі – "7-20-25" ипотекалық бағдарламасы) ықпал етеді.

Тұрғын үй сатып алу үшін табысы жеткіліксіз халықтың әлеуметтік жағынан осал санаттары: мүгедектер, жетім балалар, көп балалы отбасылар, сондай-ақ ірі мегаполистерде − жұмыс істейтін жастар сатып алу құқығынсыз әлеуметтік жалға берілетін тұрғын үймен басым түрде қамтамасыз етіледі.

Көрсетілетін қолдау шараларының атаулылығын қамтамасыз ету үшін азаматтардың әлеуметтік мәртебесі мен табыстарына байланысты оларға нақты өлшемшарттар көзделетін болады.

Көтеріліп отырған мәселенің өзектілігі елдің дамуында әлеуметтік тұрғын үй нарығы рөлінің артып келе жатқандығымен ғана байланысты емес,

сондай- ақ, жалпы тұрғын жай және баспана құрылыс нарығында туындаған мәселелердің шешімінің табылмағандығымен байланысты. Қазақстандық отбасылардың көп бөлігі үшін тұрғын үй жағдайын жақсарту көкейкесті мәселелердің бірі екендігін ескерсек, бүгінгі күні тұрғын-үй баспанасымен және тұрғылықты үй жағдайын жақсартуға қазақстандық отбасылардың шамамен 60% зәру. Бірақ, тұрғын үй құрылысының баяу қарқыны және тұрғындардың төмен төлем қабілеттілігі бұл мәселені шешудегі кедергілердің бірі. Біздің отандастарымыздың көбі ескі және апатты үйлерде өмір сүруі, ал әлеуметтік баспанаға зәру тізімінде тұрғандар жылдар бойы, кейде он жылдап 208 өз кезегін күтуі бұл мәселені одан әрі тереңдетіп отыр. Әсіресе, тұрғын үй мәселесі жас отбасылардың толғанарлық өткір проблемасына айналды.

Халықтың әлеуметтік қорғалмаған бөлігі өздігінен баспана мәселесін шешуге мүмкіншілігі жоқ, сондықтан, әлеуметтік топтар арасындағы айтарлықтай теңсіздік айырмашылығын дұрыс қалыптасқан әлеуметтік тұрғын үй нарығы ғана жоя алады. Сондықтан, мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаты – тұрғындардың жекелеген категорияларын баспанамен қамтамасыз ету және жалпы халықты арзан баспанмен қамтамасыз етудің қаржылық-ұйымдастырушылық механизімін ойлап табу, сонымен қатар халықтың тұрғын жай жағдайын жақсарту үшін мемлекеттік қолдау түрлері мен тәсілдерін жетілдіру болып табылуы қажет.

Мемлекеттік қолдаудың құралдары белгілі бір топқа бағытталған болғандықтан, мұндай қолдауға мұқтаж тұрғындар бөлігі анықталған: Қазақстан мемлекетінің заңнамасына сәйкес тегін (жеңілдік) баспаналы болуға құқылы тұрғындар; әлеуметтік қорғансыз топтар – мүгедектер, жетімдер, көпбалалы отбасылар; ешқандай жеңілдік берілмеген және өздігінен баспана сатып алуға мүмкіншілігі жоқ аз қамтылған азаматтар. Әлеуметтік тұрғын үй нарығы – бұл мемлекетік мекемелер және тұрғын үй сферасының субъектілірі және халықтың арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесі. Бұл жүйе әлеуметтік тұрғын үй қорын қалыптастыру және халықтың әлеуметтік қорғалмаған бөлігін баспанамен қамтамсыз ету механизмі арқылы жүзеге асады. Әр елде «әлеуметтік тұрғын үй» термині әртүрлі мағанаға ие болған.

Біздің елімізде әлеуметтік тұрғын үй – тұрғындарға болашақта олардың меншігіне өту құқығы жоқ, тегін немесе аз қаражатқа мемлекеттік бағдарламалар негізінде ұсынылатын баспана [5]. Әлеуметтік баспанамен қамтамасыз етудің қажеттілігі: - әлеуметтік тұрақтылық және әлеуметтік берекелік мақсатында; - жалпы демографиялық ахуалды жақсарту үшін; - аз қамтылған отбасыларға инвестиция тарту мақсатында; - әлеуметтік әділдікті және теңдікті жақсарту мақсатында. Әлеуметтік тұрғын үй нарығының субъектілеріне жергілікті биліктегі атқарушы органдар және баспанаға мұқтаж деп танылған Қазақстан Республикасы азаматтарының әлеуметтік осал топтары жатқызылады.

Нарықтық экономикада әлеуметтік тұрғын-үй инвестициялаудың тиімді

объектісі және табыс түсірудің сенімді құралы болып отыр. Алайда, тұрғын үй коммерциялық нысан ретінде жалға беру барысында табыс көзі болып саналады. Сондай-ақ, әлеуметтік тұрғын үй тауарына салынған инвестициядан түсетін табыс несиелеуден қарағанда жоғары. Басқа жағынан, меншік қожайынымен тұрғын үй мүлігін пайдалану альтернативті табыс көзі ретінде бағаланады, егер ол жалға алушы есебінде белгілі шығындар төлесе. Экономика саласындағы авторлар жылжымайтын мүлікті капитал ретінде және оны бағалаудың мәселелерін жиі талқылайды.

Аталған мәселе біздің мемлекетіміз үшін өте өзекті, өйткені: әуелі, бұл жағдай жеке меншік 209 секторларының дамуымен, капиталды тиімді ұйымдастыра білуге мүдделі кәсіпкерлердің көптеп пайда болуына тікелей байланысты; екіншіден, жекешелендіру және мемлекет қарамағындағы мүлікке айналдыру процестері көп құрылымды экономика үшін қалыпты процесс болып саналады, ал бұл жағдай жылжымайтын мүлікті бағалау қажеттілігін көрсетеді. Үшіншіден, қазіргі экономикада капиталдың араласуы шетел инвесторларының біздің елде жылжымайтын мүлікті сатып алуға деген қызығушылықтарымен көрінеді, бұл да мәселені өзектейді. Ғылыми мақалаларды қарастыру мен зерттеу жылжымайтын мүліктің айрықша ерекшеліктерін атап көрсетуге мүмкіндік берді.

Мемлекеттік қолдаудың құралдары белгілі бір топқа бағытталған болғандықтан, мұндай қолдауға мұқтаж тұрғындар бөлігі анықталған:

Қазақстан мемлекетінің заңнамасына сәйкес тегін (жеңілдік) баспаналы болуға құқылы тұрғындар; әлеуметтік қорғансыз топтар – мүгедектер, жетімдер, көпбалалы отбасылар; ешқандай жеңілдік берілмеген және өздігінен баспана сатып алуға мүмкіншілігі жоқ аз қамтылған азаматтар. Әлеуметтік тұрғын үй нарығы – бұл мемлекетік мекемелер және тұрғын үй сферасының субъектілірі және халықтың арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесі. Бұл жүйе әлеуметтік тұрғын үй қорын қалыптастыру және халықтың әлеуметтік қорғалмаған бөлігін баспанамен қамтамсыз ету механизмі арқылы жүзеге асады. Әр елде «әлеуметтік тұрғын үй» термині әртүрлі мағанаға ие болған. Біздің елімізде әлеуметтік тұрғын үй – тұрғындарға болашақта олардың меншігіне өту құқығы жоқ, тегін немесе аз қаражатқа мемлекеттік бағдарламалар негізінде ұсынылатын баспана [7].

Қазақстан жастарының 15 проценті ғана тұрғын үймен қамтамасыз етілген. Жастардың 5 проценті ата-анасы сатып әперген үйде тұрады. "Мәселенің түйіні жастарға тұрғын үй сатып алу немесе оны салып алуға несие беру тетіктерінің қалыптаспауында жатыр. Жас отбасыларға жеңілдетілген несие беру мүмкіндігін қарастырумлекет тарапынан әртүрлі шаралар қарастырылуда. Қазіргі тұрғын үй бағасы мен жоғары несие ставкасы жастардың басым бөлігіне ипотекалық несие беру жүйесінің қызметін тұтынуға мүмкіндік бермей отыр, жас отбасыларға тұрғын үй сатып алуға 40 жылға дейінгі мерзімге 6-8 проценттік өсіммен несие беретін АҚШ-ты мысалға келтіруге болады.

Әдебиеттер:

1. Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылдың 31 қаңтарындағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына жолдауы
2. Нұрлы жер" тұрғын үй құрылысы бағдарламасын бекіту және Қазақстан Республикасы Үкіметінің кейбір шешімдеріне өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы" Қазақстан Республикасы 2016 жылғы 31 желтоқсан.
3. Тұрғын үй-коммуналдық дамудың 2020 − 2025 жылдарға арналған "Нұрлы жер" мемлекеттік бағдарламасы
4. Қазақстан Республикасы "Нұрлы жер" тұрғын үй құрылысы бағдарламасын бекіту және Қазақстан Республикасы Үкіметінің кейбір шешімдеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2017 жылғы 23 Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары
5. А.Г.Харчев. О месте понятия «социализация» в современной педагогике //Педагогика. 2003. №2.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 9 қазандағы № 185 Жарлығымен бекітілген Елді аумақтық- кеңістікте дамытудың 2030 жылға дейінгі болжамды схемасы
7. "Қолжетімді тұрғын үй – 2020" мемлекеттік бағдарламасын
8. http://www.baqytty-otbasy.kz
9. Мемлекет басшысының 2018 жылғы 5 қазандағы "Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру" атты Қазақстан халқына Жолдауы
10. Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауы

Есекешова М.Д.
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
п.ғ.к., доцент
Нұр-Сұлтан қаласы

ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ НАШАҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ

Нашақорлық – XXI ғасырдың қатерлі дерті. «Наркомания» - бұл сөз грек тілінен алынған және екі түрлі түсінік береді: нарке -бұғаулық, жансыздану; мания - есаланғдық, ақылсыздық. Бұл ауру нашақорлық заттарды қолданумен және оларға деген құштарлықтың пайда болуымен байланысты. Жастардың кіші мәдениетінде есірткілерге қатысты түсінік нормасы қалыптасқан – «мұны бастан кешіру керек», «бұл мәселе бойынша ештеңе білмей қалмау керек» және т.б. Ол қазіргі кезде еліміздегі ұрпағымыздың өсіп- өнуіне, қалыпты жағдайда өмір сүруіне үлкен кедергі жасап отырған кеселдің бірі. Жастардың арасында темекі тарту, ішімдік пайдалану, есірткіге құмарлық және уытты заттарға әуестік, адамгершілікке жат мінез - құлық, ерте жыныстық қатынас кеңінен таралуда. Есірткі қолдануға,ішімдік ішуге,темекі шегуге өкінішке орай тіпті балалық және жасөспірімдік кезеңнен-ақ басталады. Жасөспірімдер мен жастардың нашақорлыққа әуестенуінің негізгі себептері: білімнің төмендігі, мәдениет деңгейінің жеткіліксіздігі, ең бастысы қызығушылығының шектеулігі, қоғамдық-пайдалы іске деген ниетінің жоқ болуы. Есірткі дерті буған кезде нашақорлар не істеп, не қойғанын өздері де білмейді: әп-сәтте оп-оңай-ақ суға кетуі, терезеден қарғуы, машинаның астына түсуі, зорлық жасап, адам өлтіруі әбден мүмкін. Бойына есірткі сіңгендердің денелері удай ашиды, терісінің астында құрт, бит не кандала жүргендей сезінеді. Бұндай сәттерде ессіздікке берілетіні соншалық, әлгі «жәндіктерді» алып тастаймын деп өз-өзіне қол салып, денесін жыртып, зақымдап тастаулары да ғажап емес [1].

Бүгінде есірткі қолданушылардың санының күрт өсуі байқалады. Орта мектеп жасындағы балалардың есірткі заттарын қолдануы жиілеуде. Кез-келген баланың, жасөспірімнің есірткіге (жасырын және ашық) қол жеткізілуі қиын емес. "Нашақорлықпен күрес туралы және жасөспірімдердің есірткі қолданылуының алдын алу" бағдарламасын жүзеге асырудың қажеттігі туындады және ол әлеуметтік маңыздылыққа ие болады. Міне осы алкоголь, шылым шегу, нашақорлық сияқты жағымсыз дағдылар мен әлеуметтік жағдайлардың әсерінен пайда болатын психологиялық өзгерістер қазіргі таңдағы алаңдатып отырған мәселенің бірі болып отыр. Статистикаға сәйкес есірткі әлем бойынша жыл сайын 250 мың адамның өліміне себеп болып отыр. Осы мәселенің экономикалық нәтижелерге теріс әсер етуімен қатар қоғамның психикалық саулығын шынайы қатерге тіреуде.

Есірткімен күресу әлемдік күнінің келесі жобасы – есірткімен күресу мәселесіне қатысты көрме ұйымдастыру болып табылады. 10 күнге

созылатын бұл көрмеде есірткімен күресу мәселесіне қатысты барлық ұйымдар, атап айтқанда Денсаулық, Білім және тәрбие министрліктері, полиция күштері мен үкіметтік емес ұйымдар қатысты.

Нашақорлық – жастар ортасындағы девианттық мінез-құлықтың ең қауіпті нысандарының бірі. Осыдан он жыл бұрын есірткілер экзотика сияқты естілген, егер баспасөз бетінде ол туралы жазылса, ол буржуазиялық қоғамның «шіруінің» белгісі ретінде қабылданды және бұл тұлғаның жан-жақты зақымдануы, көп жағдайда адам тәнінің мүшкіл қалына әкеп соқтырады. Бұл дегеніміз, адамның нашақор болуы, біртіндеп өзінің адами қасиеттерін жоғалтады; психикасы қалыпты жағдайдан ауытқиды; достары, отбасы, жұмысынан айырылады; қылмыстық ортаға тартылады; өзіне және өзінің айналасындағыларға түпсіз бақытсыздық әкеледі, осылайша өз өмірін өзі бұзады. Нашақорлық еліміздегі ұлттық қауіпсіздікке төнген қатер, дегенмен бұдан сорақысы нашақорлыққа тәуелді жас жеткіншектердің санының өсуі.

Қазір бұл қасірет қазақ жеріне де келіп жетті. Батыс елдерінде есірткімен күрес бағдарламалары үшін мол қаржы бөлінеді де, олардағы жағдай біршама тұрақтанған, кейбір жерлерде нашақорлардың «қартаюы» байқалып та қалады. Ал Қазақстанда, басқа ТМД елдеріндегі сияқты керісінше, нашақорлыққа жастарды тарту, соның ішінде жасөспірімдерді тарту процесі өріс алып келеді. Нашақорлықпен және наркобизнеспен күресу бойынша республикалық Агенстволық мәліметтеріне қарағанда, 45 мыңнан астам нашақорлар ресми түрде тіркелген екен. Бірақ, статистика мәліметтеріне қарап, шындықты бағалай алмайтынымызды есте сақтаған жөн, өйткені медиктер «өз еріктерімен» емделуге келгендерді ғана тіркесе, полиция керісінше, мәжбүрлеп әкелгендерді ғана тіркейді. Жастар нашақорлығы республиканың барлық қалаларын қамтып отыр, ол ең алдымен: Алматы, Астана, Атырау, Көкшетау, Қарағанды, Теміртау, Тараз, Өскемен, Орал қалалары. Республиканың Қарағанды, Оңтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан облыстары осы мәселе бойынша аса алаңдатушылық туғызып отыр. Болашақты болжасақ оның еш қуанарлығы жоқ.

Нашақорлық елге, оның болашағына төнген үлкен қатер, ел яғни, стратегия қазіргі кезде елімізде қалыптасқан ахуалға және Ел Президентінің Жолдауында айтылған мемлекеттік органдар қызметінің перспективаларын бағалауға негізделген, нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күрес бойынша мемлекеттің басым міндеттерінің бірі ретінде көрініс тапқан.

I. Бірінші реттегі профилактика – нашақорлықтың бастапқы алдын алу (салауатты өмір салтын насихаттау, жас ұрпақ бойында есірткіге қарсы иммунитет орнату.)

II. Екінші реттегі профилактика – науқастардың арнайы медициналық мекемеде емделуі.

III. Үшінші реттегі профилактика – емделіп шыққан науқастарға ықпалды оңалту шараларын атқару, яғни ауруханадан емделіп шыққан науқастарды күнделікті толыққанды өмірге қосу. Жапон елінде бала бойында есірткіге

деген жағымсыз көзқарасты 5-6 жасынан бастап қалыптастырады. Соны облыс көлемінде енгізу қиын шаруа емес. Ол үшін нарколог, психолог және әдіскер – педагог мамандар бірлесе отырып оқыту бағдарламасын әзірлеп, соны практикалық тұрғыда қолдану, облыс көлеміндегі балабақшаларды көрнекті құралдармен жабдықтау қажет.шетелдегідей баласының тәртіпсіздігіне ата – анасын жазалау практикасы көрсеткендей, ата – аналардың, мұғалімдердің, отбасының жауапкершілігі арттырылуы керек;кіші және орта бизнесті қолдау органдары тарапынан спиртті ішімдіксіз және темекі бұйымдарынсыз кафе, ресторан ашуға ниет білдірген кәсіпкерлерге жеңілдіктер қарастырылып, олар кеңінен насихатталса;кәмилетке толмаған жастарға спирт ішімдігін, темекі бұйымдарын сатуға қатаң бақылау жасалса; Астана және Алматы қалаларында есірткі тартушылар туралы нақты мәлімет берген және ол анықталған жағдайда хабарлаушыға ынталандыру шарасын жүргізу мәселелері қоғамдық қорлар арқылы шешілсе; Ішімдік ішіп, автокөлік жүргізген жүргізушілер қатаң жазаланса; Мысалы, 2019 жылы 4113 адамның 279 – нан, яғни 7% – нан орта дәрежелі масаңдық анықталса, 2020 жылы бұл 5251 адамның 939 – нан, яғни 18% – нан анықталған, демек екі есеге өткен.мектеп психологтарын, валеологтарын және инспекторларын нашақорлыққа қарсы насихаттай, қиын балалармен отбасыларына психологиялық – әлеуметтік кеңес беру мәселелерін оқытуды ұйымдастырса;бүгінде наркология саласында арнайы қаржы бөлінбегендіктен ықпалды үгіт – насихат құралдарын жасауға мүмкін болмай отыр. Салауатты өмір салтын насихаттауға бөлінген аз қаржы олардың өз мұқтаждарынан артылмайды. Мысалы, облыс орталығында 200–ге жуық билборд орнатылса, оның 2- еуі ғана салауатты өмір салтын дәріптеуге бағытталған. Сондықтан наркологиялық кеселдерге қарсы насихат жұмысына арнайы қаржы бөлінетін мезгіл жетті деп білемін.Сөзімді қорытындылай келе, нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күрестегі мүдделі мекемелер алдағы уақытта бірлесіп іс – қимыл жасап, атқарылған іс – шаралардың сандық мәліметтерінен гөрі олардың сапалық тұстарына көбірек көңіл бөлуі қажет деп санаймын.

Нашақорлыққа, наркобизнеске қарсы жұмыстар пәрменді жүргізіліп отырғанына қарамастан, нашақорлықтың өршуі жұртшылықты алаңдатып отыр. "Тәрбие басы тал бесіктен" дейді халқымыз. Тәрбиені ең бірінші отбасынан, өсіп-өнген ортамыздан, балабақшадан, мектептен, арнаулы және жоғарғы оқу орындарынан бойымызға сіңіретініміз анық. Қазір қу тіршіліктің қамымен жүріп, кейде балаларымызға, "әй осы сен немен шұғылданып жүрсің" дейтін бір ауыз сөзге уақыт таба алмайтынымыз ащы да болса шындық. Бақылау, қадағалау болмағандықтан, әрі-сәрі күйде жүрген өтпелі жастағы (переходной возраст) жасөспірім орны толмас жағдайларға ұрынып, артынан бармақ шайнап қалатынымыз рас. Екінші орындағы тәрбие құралы – балабақша, білім ордасы. Балабақша жасындағы балалар зерек, әуесқой, әрі зейінді болады. Оларға жаман әдеттерден аулақ болуға үйрететін

тәрбиелік мәні бар шаралар, тақпақтар, нақыл сөздердің ықпалы зор. Ал мектеп жасындағыларға заманның талабына орай, тәртіпті болуды, жаман әдеттерден аулақ болуды насихаттайтын арнайы пән енгізілуі тиіс сияқты. Сонымен қатар, тәртіпті қадағалайтын мұғалім-инспектор штатын енгізу артық болмайды деп ойлаймын. Ауылдық жерлерде тұрақты түрде жұмыс жасайтын әр түрлі спорт секцияларын ашуды қолға алу да көптеген маңызды бастамалардың алғышарты болары анық "Адам азса, заман тозады" оны жаңғырту да, құрдымға құлдырату да өзімізге байланысты. Арақ ішу, темекі тарту аздай жастарымыз енді есірткіге бой ұра бастады. Бұның себебі не? Күні кешеге дейін "нашақор" деген атау қазақ ұғымында болған емес. Мсакүнемдік те бізге жат еді. Енді, міне, деректерге жүгінсек республика бойынша 20 мыңнан астам нашақор екені анықталып тіркеуге алынды. Бұл елімізді жайлаған үлкен дерт, түпсіз құрдым.

Нашақорландыру – есірткілерді тарату процесі, жеке адамдарды, адамдар тобын психоактивті (есірткілік, токсикоманикалық) заттарды қолдануға тарту. Нашақорландыру салдары нашақорлыққа әкеп соғады. Дүниежүзілік денсаулықты сақтау ұйымының анықтауынша – бұл организмге есірткіні, яғни өсімдік тектес немесе синтетикалық заттарды бірнеше рет енгізу арқылы ауық-ауық немесе созылмалы түрде уландыру жағдайы, ол организмнің қалыпты қызметін өзгертеді, ал көп қолданған жағдайда оны психикалық немесе физикалық тәуелділікке әкеп соғады. Есірткілікке тәуелділіктің белгілері:

- ерік күшін жеңе алмай, әрі қарайғы қабылдау қажеттілігі (тәуелділіктің дағдыланудан айырмашылығы);
- қабылдау мөлшерін уақыт өткен сайын көбейту;
- қабылдау мөлшерін уақыт өткен сайын көбейту;
- жақсы эмоцияларды есірткісіз бастан өткізудің мүмкін еместігі;
- абстиненттік синдром («ломка»), яғни организмнің есірткіге физиологиялық тәуелділігі (барлық есірткі заттарына тән емес).

Қазіргі уақыттағы нашақорландыру ұлттық қауіпсіздікке келтірілетін қауіп ретінде қарастырылып отыруы тегін емес, ал есірткіні қабылдау деңгейі, егер оны халықтың 5 % қабылдай бастаса, ол ұлттың генофонына келетін зардап болып есептеледі. Жастарды есірткіге апаратын ерекше себептерді де білу өте маңызды [5].

Есірткіге әуестіктің себебіне әр алуан жағдайлар жатады. Олар:

- тұрмыстың жоқтығы;
- осы жағдайларды өзіне көрсете алмау (жұмыстағы, оқудағы, шығармашылық немесе жеке өмірдегі келеңсіздіктер);
- жастарға бос уақытты өткізуде ең қажетті мүмкіндіктерді беретін әлеуметтік-мәдени салалардағы кемшіліктер;
- әлеуметтік әділетсіздіктер;
- адамдардан көңіл қалуға байланысты өмірге қанағаттанбау.

Мамандардың ойынша, Қазақстанда нашақорлық тарату ісінің кеңірек дамуына жағдай жасайтын ақшасы көп барлардың балалары бар ма екен деп

ойлаймын. Нашақор, маскүнем жандар – отбасы мен сол қоғамда өмір кешіп отырған есті адамдар қателігі деп білемін. Көптеген отбасы ата- аналары осындай жаман қылықтарға салынып. Өз өмірлерін жалғастырушы ұрпағына көңіл бөлмей, оларды аздырып отыр. Әр адамның болашағы мен тағдыры өз қолында, сондықтан да ұрпағының азбауына жол бермеуі керек. Сол үшін өзің ғана емес, өзіңнің жолдас-жораларыңды да аулақтату парызымыз екенін ұмытпағанымыз жөн. Ауру, нашақор, маскүнем жандар ешкімге де керек емесі аян, сол үшін аз ғұмырыңды өзіңе де, өзгеге де пайдаң тиетіндей етіп өткізу керек. Есірткі-адамдардың миын улайды, рухани аздырады. Оған қосылған кейбір қосындының кесірінен организм оған тез үйреніп қалады. Сондықтан салауатты өмір салтын барынша насихаттауымыз керек. Ең қолайсыз ортадан шығып, кері әсер ететін отбасылық атмосферада тәрбиеленген баладан ардақты адам өсіп шығатыны, ал қолайлы ортада, отбасысы аса жоғарғы әлеуметтік мәртебеде отырған ортадан шыққан баладан – нашақордың шығуы осымен түсіндіріледі [6].

Есірткі тұтынушылардың негізгі бөлігі 16-30 жас аралығында болса, наркологиялық диспансер қызметкерлері есірткі затын орташа 14-жастан қабылдайтын жасөспірімдер де тіркеуде тұрғанын айтып дабыл қағуда. Алдамшы қызықтың буына түсіп желіккен жастардың көз алды тұмандап, олардың ақыл-ойларының, сергектік сезімнің дамуы тежеліп, нәтижесінде жергілікті жерлерде өздеріне ұқсас жандармен ынтымақтасады, осындай топтың қолдауымен жасөспірімдер теріс қылықтарға әуес болады. Осындай кезде мектеп ұжымы ата-анаға кінә тақса, керісінше ата-ана оқытушыларға кінә артады. Ал жалпы халық полициядан сұраныс талап етеді. Қылмыс мәселелерін, соның ішінде кәмелетке толмағандар қылмысын қоғамның мәселелерінен бөліп қарауға болмайды. Жасөспірімдер тәрбиесіне жергілікті үкімет, белгілі спортшылар, ұлттық- мәдени орталықтарды тарту қажет.

Нашақорлыққа қарсы профилактикалық жұмыстарды ағартушылық аспектілерін кіріктіре отырып жүргізу мынадай қағидаларды ұстану керек:

- жүйелілік – профилактикалық жұмыстарға жас адамның дайындығын анықтайтын жеке және әлеуметтік факторлар жиынтығын есепке алу;

- парциальдылық (лат. бөлік) – нашақорлыққа қарсы тәрбие мінез-құлықтың негізін қалыптастыруға бағытталған, қауіпті факторлардың барлық жиынына қатысты тұрақтылықты қамтамасыз ететін жалпы тәрбие процесінің бөлігі туралы түсінік беру;

- проблемалық адекваттылық – профилактикалық шаралардың мазмұнына нақты жас тобына және есірткіге қызығушылық танытуы мүмкін жас тобы (осы қалада, ауданда, ықшамауданда, мектепте, аулада және т.б.) үшін көкейкесті, шынайы өмірлік проблемаларды барынша енгізу;

- когнитивті адекваттылық (лат. танимын) - ағартушылық, насихаттаушылық материалдар мен әдістемелік тәсілдердің, қарым-қатынас тілінің профилактика объектісінің интеллектуалдық дамуына, материалды қабылдау мен игерудің жасына байланысты психологиялық ерекшеліктеріне міндетті түрде сәйкес келуі;

- нашақорлық адекваттылық - жергілікті, «туған» нашақорлық «мәдениетті» есепке алу, яғни аймаққа тән әртүрлі есірткілер формасын, «сүйікті», кең таралған заттардың түрлері, жасөспірімдерді, бозбалаларды қолдануға тартуда әсер ететін механизмдерді, нашақорлық пен нашақорландыруға қатысты көпшіліктің пікірінің ерекшеліктерін есепке алу;

- персонификация – жастарды (мүмкіндігінше) олардың сүйікті кино, эстрада «кейіпкерлерінің» әсер етуі сияқты нашақорлықты жеңген бұрынғы ауруларды есірткіден бас тарту қажеттілігі туралы өздеріне айтқызу арқылы турасынан жеке, дербес әсер етумен қамтамасыз

Қазіргі кезде балаларына көп көңіл бөлетін отбасылардың болғаны бізді қуантады. Бірақ ата-аналар шегін білуі тиіс. Шешімдерді баланың өзі жасауына мүмкіндік беру керек. Қамқорлық тым көп болған жағдайда ол үнемі бақылауда болуға әдеттеніп, жаман ортаға тап болғанда есірткіден бас тарта алмайды: оған дәмін татып көруді ұсынғанда, ол бұнысы дұрыс емес екенін білсе де, қабылдап көреді. Әрбір ата-ана баласының болашағын ойлап, есірткі секілді дерттен аулақ өсіруді басты назарда ұстауы керек. Әрбір ата-ана өз ұл қыздарын ибалы, тәрбиелі, үлкендерді құрметтейтін, жалпы қабылданған мораль-этикалық тұрғыда тәрбиелеу қажет.

Статистика бойынша қазіргі кезде есірткіні қабылдайтындар - жастар. Қазақстанда 8 жасар нашақорлар бар. Егер жасөспірімдер мен жастардың психологиялық ерекшеліктеріне келсек, 11-мен 15 жас арасындағы балалар түрлі әлеуметтік рөлдерді тәжірибелеуге бейім,басқа сөзбен айтқанда, «өзін тексеріп көргісі» келеді, мінез-қылықтары жиі қайшылықта, тез шамданғыш келеді. Бұл жас кезеңіндегі балалар басқалардың қатесі арқылы үйренгісі келмейді, бір жағынан олар бәрін өздері көріп-білуі тиіс деп есептейді, ал екінші жағынан, олар әлеуметтік топтың, құрдастарының ықпалына тез түседі. Жасөспірім кезеңінде қызығушылықтары, құндылықтарды бағалау қабілеттері өзгереді, мінезінің қалыптасуымен бірге жыныстық қабілеттері оянады [19].

Жасөспірім тезірек ересек болғысы, бәрін көріп-білгісі келеді және достарының арасында өзін кемелді сезініп, «модадан» қалғысы келмейді. Сонымен қатар, ол әуесқой, басқалардан артық болғысы келеді. Оның өмірлік тәжірибесі әлі аз болса да, ол өзінің қылықтары, солардың салдары туралы ойланғысы келмейді. Жасөспірімдерде тәуелсіздік сезімдері жиі басым болып, оларда өз қылықтарын сынау деген болмайды. Адам неғұрлым жас болса, соғұрлым сүйемелдеу мен қолдауға, есірткіден арашалау мен үлкендердің ақыл-кеңесіне мұқтаж болады. Жастар жиі әділетсіздікке шыдай алмады, олар ересектерден гөрі қоршаған ортаның үйлесімсіздігі мен қаталдығына сезімтал болады, қауырт жағдайлар оның жанын жаралайды.

Түйіндеп айтқанда, жастардың, соның ішінде мектеп оқушылары мен студенттер арасында болатын түрлі күйзеліс, торығушылық, стресті жағдайларды болдырмау яғни салауатты өмір сүрулері үшін көп жағдайда оқу орындары мен ата-аналардың, психиатр-дәрігерлердің кеңестері аса қажет ететіндігін айтқымыз келеді. Ауруға шалдыққандардың арасында

жекеменшік емделу орындарына көмек сұрап баратындары да кездеседі. Бұл, ең алдымен, адамның өз аты-жөнін жасырып, жария болудан сақтанғандығынан деп түсінеміз. Ал біздегі наркология орталығында ол адамның аты- жөнін құпия сақтап, емдеуге толық мүмкіндік бар.

Әдебиеттер:

1. Нұраханова Р., Бижанова Ғ. Нашақорлықтың алдын алайық //Ақиқат.
2. Тасболатов А. Есірткіге еліккен елдің ертеңі күмәнді // Егемен Қазақстан. - 2009. - № 16. - 4-5б. б.
3. Сұлтанғалиев Н. Нашақорлық - ғасыр дерті //Ақиқат. - 2009.- №8-9. - 12
4. Нұраханова Р., Бижанова Ғ. Нашақорлықтың алдын алайық // Ақиқат. 2009.- № 6. - 13 б.
5. Смағұлов А.А. Есірткі заттар.- Алматы: Жалын, 2000. - 215 б. Әкімбекқызы К. Сақтанғанды құдай сақтайды // Заң газеті. - 2006. - №. 3 Б.
6. Табынұлы К. Нашақорлық тәуелділік // Жас қазақ үні. - 2009. - №2. - 14 б.
7. Левин Б.М. Наркомания и наркоманы. – М: Знание, 2000. - 250 с.

Қожанова Т.А.
№17 орта мектебі. Педагог –зерттеуші.
Семей қаласы, Шығыс Қазақстан облысы.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ОРТАҒА БЕЙІМДЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ

«Білім беруді дамытудың 2011-2020» жылдарға арналған бағдарламасына бірінші рет инклюзивті білім беруді дамыту қосылды. Бірақ бізде жұмыс істеп тұрған арнайы мектептердің жүйесі сақталмақ. Өйткені барлығын бір партаға әкеп отырғыза алмаймыз. Қанша айтсақ та, жарымжан балалар жалпыға білім беретін мектеп жағдайында қажетті білім ала алмайды [3]. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 07 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасы» бойынша мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесіне ерекше мән берілген. Үйде білім алатын мүгедек балалар жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктері ескеріле отырып, компьютерлік техникамен және компьютерлік қамтамасыз ету жинақтарымен қамтамасыз етіліп, қашықтықтан білім беруді ұйымдастыру жолға қойылатындығы атап көрсетілген. Мүмкіндігі шектеулі оқушыларды үйден оқытуды жаңа технологиялар көмегімен ұйымдастыру – оқу материалдарын түрлендіре отырып (әртүрлі бағдарламалар көмегімен) оқушының назарын бір бағытқа шоғырландыруға, сабақтың түсіндірілуін жеңілдетіп, оқушының сабаққа деген белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың ішінде, әсіресе тірек-қимыл жүйесінің сырқаты бойынша үйден оқытылатын балалар үшін жаңа технологиялар көмегімен білім беру арқылы, білім беру ұйымындағы жүргізілетін білім беру жағдайына қолжетімділікті қамтамасыз етуге болады. Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылық, әрбір баласы – еліміздің ертеңі екенін ескерсек, әрбір мүмкіндігі шектеулі оқушының сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау міндетіміз болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі бір оқушының болса да білім сапасының жоғарылауы, ұлтымыздың саналы келешегіне қазіргі уақыттан бастап жинақталынып жатқан қор деп түсінуіміз қажет. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік – экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Қазақстан халқына Жолдауында білім саласына түбегейлі өзгерістер жасауды міндеттеумен қатар, нәтижесі – Қазақстандағы адами капитал деңгейінің сапалы өсуін атап көрсетті[4]. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының«Білім беру саласындағы мемлекеттік кепілдіктер» бөлімінде: «Мемлекет әлеуметтік көмекке мұқтаж Қазақстан Республикасы азаматтарын олардың білім алуы кезеңінде қаржылау шығыстарын толық немесе ішінара өтейді» делінген [5]. 11 Ал, әлеуметтік көмек көрсетілетін Қазақстан

Республикасы азаматтарының санатында — даму мүмкіндіктері шектеулі балалар, мүгедектер және бала кезінен мүгедектер, мүгедек балалар да бар. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңында, кемтар балаларды әлеуметтік, медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдаудың нысандары мен әдістерін айқындайды, дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесін жасауға, оларды тәрбиелеу, оқыту, еңбекке және кәсіби даярлау ісімен байланысты проблемаларды шешуге, балалар мүгедектігінің алдын алуға бағытталған шараларды жүзеге асыру қарастырылған [6].

Қазіргі уақытта Республикада мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды ерте жастан медициналық, білім беру және әлеуметтік қолдау жүйесін қамтамасыз ететін инфрақұрылым құру, басқару және қаржыландыру, кадрмен және материалдық- техникалық құралдармен қамтамасыз ету керек. Осындай көпқұрылымды жүйесінің құрылуы және қызмет атқаруы инклюзивті оқытудың үрдістерін дамытуға мүмкіндік береді. Орта білім беретін мектептерде педагогтарды дайындау, мектептердің ондай балаларды қабылдауға дайын болуы секілді мәселелер шешілу керек. Мүмкіндігі шектелген балалардың көбіне тез шаршағандық тән. Олар тез босаңсып, ашуланады, жылайды, тапсырманы шешуде қиындықтар туындайды. Сәтсіздікке ұшыраса қызығушылығы төмендеп, тапсырманы орындаудан бас тартады. Тез шаршайтын балардың көбі аз қозғалады. Бала мазасызданады, ымдау немесе бет-аузын тыжырайту, қисайту қасиеттері көріне бастайды, сілекей безінің көптеп бөлінуі байқалады. Ойын ойнағанда барлық ойыншықтарды өзіне алып оларды лақтырады, тез сөйлеп, сөйлеген сөздері түсініксіз болады. Бұндай балада ойын ойнау кезіндегі ұйымдастырушылығы қиындықпен қалыптасады. Кейбір мүмкіндігі шектелген балалардың денсаулығында жоғары дәрежеде сезгіштік, мазасыздану, қызбалық пен қасарушылық байқалады. Олар үшін көңіл-күйдің тез өзгеруі тән: бірде олар көңілді жүрсе, кез келген уақытта қызбаланып, жылауық болады. Осындай баланы тәрбиелеу кезінде баламен сабырлы сөйлесіп, қайырымдылық пен шыдамдылық таныту қажет. Мүмкіндігі шектелген балалардың көбінде тез әсерленгіштік болады: дауыс ырғағына қынжыла жауап қайырады, анасының көңіл-күйіндегі аздаған 12 өзгерістерге аса мән береді, өзгенің жылағанына қынжылады. Кейбір балалар өзінің және өзінің жақындарының денсаулығы үшін бос мазасыздана береді. Сондықтан ең алдымен үйде тыныштық жағдай қажет. Сонымен бірге баланың баланың алдында оның денсаулығының мәселелері туралы сөз қозғауға, ұрысып, бостан бос жылауға болмайды. Мүмкіндігі шектелген балалардың көбісінде ұйқының бұзылуы байқалады: қиындықпен мазасызданып ұйықтайды, қорқынышты түстер көріп, кейде ұйықтап жатып жылайды. Бұндай ұйқы ағзаның жүйке жүйесінің тынығуына мүмкіндік бермейді: таңертен бала босаңсып оянады, мазасыз болып, сабаққа барудан бас тартады. Сондықтан баланың ұйқысы бұзылса, ата-аналары дәрігермен кеңескен жөн. Сонымен бірге бұндай баланы тәрбиелеуде күн

тәртібін сақтап, ұйықтар алдында тыныштық жағдайды сақтаған дұрыс: шулы ойындардан аулақ болу, видео мен телехабарларды көрмеуге тырысу. Бұл айтылған ерекшеліктер мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу кезінде белгілі бір ұстанымдардың қалыптасуын жүзеге асырады.

Ата-аналар дәрігерлермен кеңесе отырып, нақты тамақтану мен ұйқы тәртібін ретке келтіріп, жүйелі емдеу шараларын жүргізу керек. Мұндай балаға отбасында дұрыс тәрбие берілмесе, баланың жүйке жүйесінде бұзылулар қалыптасады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың көбісінде қоршаған орта туралы көзқарастары шекетулі келеді. Сондықтан баланың дүниетанымын үнемі кеңейтіп, әртүрлі заттамен құбылыстармен таныстырып, кейбір құбылыстар мен өмірлік жағдайларға мүмкіндік жасау маңызды. Мәселен, балаға үй жануарын көрсетпес бұрын, оған сол жануар туралы түсіндіріп,суретін көрсетіп алған дұрыс. Ағымдағы жылдың мәліметтеріне сүйенсек, ата-аналардың 79 пайызы бұл жағдайды түсінбей, «неге менің баламның қасында мүгедек бала отыруы керек?» деп наразылық білдірсе, қазір олардың көпшілігі бұл идеяны қолдайды деп айтуға болады. Бұл инклюзивтік білім берудің белгілі бір деңгейде дамып жатқанын көрсетеді. Бірақ шешімін таппаған мәселелер өте көп. «Білім беруді дамытудың 2011-2020» жылдарға арналған бағдарламасына бірінші рет инклюзивті білім беруді дамыту қосылды [7]. Бірақ бізде жұмыс істеп тұрған арнайы мектептердің жүйесі сақталмақ. Өйткені барлығын бір партаға әкеп отырғыза алмаймыз. Қанша айтсақ та, жарымжан балалар жалпыға білім беретін мектеп жағдайында қажетті білім ала алмайды. Жасыратыны жоқ, жалпы білім беретін мектептердегі үдеріске мүмкіндігі шектеулі балаларды енгізу еріксіз, шарасыздықпен, жүйесіз түрде іске асуда, оның факторлары мыналар:

- Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған арнайы білім беру мекемелер санының аздығы (әсіресе, кіші қалалар мен ауылдық жерлерде);

- Ата-аналар өз балаларын арнайы білім беру мекемелеріне беруден бас тартады: олар арнайы мектептің алыстығын, балаларды тасымалдаудың қиындығын алға тартады, баласын интернат жағдайында тәрбиелегісі келмейді; Әрбір ата-ана өз баласын дамуы қалыпты балалар қатарынан көргісі келеді. Қазіргі уақытта Республикада мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды ерте жастан медициналық, білім беру және әлеуметтік қолдау жүйесін қамтамасыз ететін инфрақұрылым құру, басқару және қаржыландыру, кадрмен және материалдық- техникалық құралдармен қамтамасыз ету керек. Осындай көпқұрылымды жүйесінің құрылуы және қызмет атқаруы инклюзивті оқытудың үрдістерін дамытуға мүмкіндік береді. Орта білім беретін мектептерде педагогтарды дайындау, мектептердің ондай балаларды қабылдауға дайын болуы секілді мәселелер шешілу керек. Дамуы қалыпты балалар мүмкіндігі шектеулі балаларға мынадай мүмкіндіктер береді: Өзі қатарлас - мүгедек балалар жөнінде неғұрлым толық және шынайы түсінік алу және айырмашылығын қабылдау.

Балаларды қоғамдық тәжірибені меңгеру тәсілдеріне үйретуді, әрбір жас кезеңіне тән олардың танымдық белсенділігін дамытуды, сондай-ақ баланың жеке басының мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін ескере отырып мектепте оқуға даярлауды қарастырады. Әлеуметтік-тәрбие жұмысы. Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік жағынан қолдау, оларды тәрбиелік жағынан дамыту. Мүгедек балаларға арналған мекемелерде өткізілетін түрлі шараларға қатысуын қадағалау. Қоғамдағы рөлін айқындау. Әр бала үшін ең алғаш мектепке бару ең жауапты да қиын кезең. Ал мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін бұл кезең әлдеқайда эмоциялық жағынан да, психологиялық жағынан да ауыр болады. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі инклюзивті білім беру қағидаларына бет бұрды. Бұл арнайы қажеттілігі бар балалар үшін мектептерде, мекемелерде жағдай туғызып, оларды жалпы білім беру жүйесіне қосу. Әрбір бала, мүмкіндігінше қажетті деңгейде білім алуы тиісті. Инклюзивті оқыту – ерекше мұқтаждықтары бар балалардың жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады. Инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр. 3030 мектепте мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуға және тәрбиелеуге тең қол жеткізу үшін жағдайлар жасалу міндеті: (мектептерде педагог- дефектологтардың, балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің, арнайы жеке техникалық және компенсаторлық құралдардың болуы) алға қойылған. Үйде білім алатын мүгедек балалар жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктері ескеріле отырып, компьютерлік техникамен қамтамасыз ету сияқты істері жүзеге асырылмақшы.

Жалпы білім беретін мектептердің сыныптарында оқитын дамуында мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту және олармен жүргізілетін түзету жұмыстары мұндай оқушылардың психофизиологиялық ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып дайындалған жалпы білім беру бағдарламалары жүзеге асырылып жатыр. Әрбір мүгедек оқушымен мамандық таңдау және оқу орнын бітіргеннен кейін одан әрі жұмыс істеу мүмкіндігі жөнінде жеке жұмыс жүргізіледі. Мүгедек балалар медбикелердің тұрақты қадағалауында болады, қажеттілігіне қарай алдын ала емдеуден өтеді. Білім беру мекемелерінде салауатты өмір салты бойынша ұйымдастыру жұмысы (спорттық секциялар, арнаулы үйірмелер, диспуттар), жылына 2 рет тұрақты түрде оңалту курстары, мүгедек балаларды кәсіптік мектептердің (лицейлердің) және колледждердің қоғамдық қызметіне араластыру жөніндегі іс-шаралар жүргізіледі. Елбасының дәстүрлі әрбір жылғы Жолдауында маңызды мәселелердің бірі ретінде — қоғамның ең бір әлсіз қорғалған мүшелерінің, соның ішінде даму мүмкіндігі шектеулі балалардың өмірін лайықты қамтамасыз ету, оларға сапалы білім беруді қалыптастыру екені айқын көрсетіледі. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік мәселелер: отбасылық, экологиялық, экономикалық дағдарыстар жүйке

жүйелері бұзылған, әртүрлі психикалық- физикалық аурулары бар, жас ерекшелігі әртүрлі балалардың көбеюіне әкеліп, соқтырып отыр. Үйден оқытылатын және мектеп партасында оқып отырған мүмкіндігі шектеулі сөйлеуі бұзылған балалар үшін қалыпты сөйлеу қабілетін дамыту үшін дыбысты қайталату арқылы оның қаншалықты дұрыс айтылғанын анықтайтын, арнайы дыбыс құрылғыларымен жабдықталған тренажерлер қажет. Мұндай тренажерлар дербес компьютерге қосылады да, оқушылар қызығушылығын арттыратын ойын-жаттығулар ретінде жұмыс жасайды. Демек, мүмкіндігі шектеулі оқушыларды үйден оқытуды жаңа технологиялар көмегімен ұйымдастыру талабының артуы мен бүгінгі білім беру жүйесінде бұл мәселеге өз деңгейінде толыққанды назар аударылмауы арасында; білім беру қызметін жетілдіруде электрондық ақпараттық ресрустарды тиімді пайдалану қажет.

Әлеуметтік бейімделу – тек дені сау адамдардың ғана емес, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балалардың да әлеуметтік ортаға қосылуы, қоғамда өмір сүруге бейімделуі. Мүгедек бала – тіршілік-тынысының шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын аурулардан, жарақаттардан, олардың салдарынан, кемістіктерден организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы бұзылған он сегіз жасқа толмаған адам. Мүмкіндігі шектеулі 20 балалардабейімделу үдерісі үнемі сәтті, қиындықсыз бола бермейді. Кейде, адекватты емес мінез-құлық реакциялары, қиын психологиялық ситуациялар туындайды. Бір сөзбен айтқанда, дезадаптация пайда болады. Балалардағы дезадаптация күйі оңай пайда болғанмен, адаптация үдерістері ұзақ уақытқа созылады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімделу немесе адаптация қиындықтарын жеңілдету, психикалық дамуын қалыпты балалардың психикалық дамуы деңгейіне жақындату коррекция және компенсация жолдарымен жүзеге асады. Дәлірек айтқанда, коррекция (түзету) ұғымы – психикалық және дене бітімдік дамудағы кемшіліктерді, психологиялық- педагогикалық және емдеу-сауықтыру шараларының жүйесі көмігімен түзету. Бұл жүйе баланың психикасының, дене бітімінің ауытқуларын жеңілдетуге және жоюға бағытталады. Дамудағы ауытқуды түзету немесе коррекция жасаудың тұтас тұжырымдамасын алғаш рет итальян педагогы М.Монтессори (1870-1952) жасады. Ол сезімдік тәжірибе мен мотрикаиның дамуы автоматты түрде ойлауды дамытады, себебі олар ойлаудың алғышарттары деп есептейді. Баланың кішкентай кезінен өзін қоршаған жандармен қарым-қатынасынан үйренген тәжірибесі оның психикалық дамуының ірге тасы болатынын және кейінгі тағдыры осыған байланысты анықталатынын терең түсіне бермейміз. Яғни, жаңұя баланың (оның органикалық бұзылуларынан тыс) психикалық дамуының негізгі ошағы болып табылады. Осыған байланысты мүмкіндігі шектеулі баланы оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде ата-ана бауырларының рөлі мен жауапкершілігі бірнеше есе өсіп отырады. Ол тек баланы өмірлік қажеттіліктермен қаитамасыз етуден ғана тұрмайды, оны үнемі сүйіспеншілікпен қамқорлық аясына алу, сезімталдықпен қолдау қажет. Бірақ

ол баланың өзінің өмірлік тәжірибесін меңгеруіне жағдай жасауы үшін өзіндік белсенділігін қолдау және қалыптастыруға бағытталған болуы керек. Түсініктірек айтқанда баланың әлеуметтік дағдылары жас және жалпы дмау деңгейіне қарай мүмкіндігінше ересек адамдар мен балалар арасындағы өзара іс-әрекет арқылы қалыптасады. Ата-аналар тарапынан болатын жоғары дәрежедегі қамқорлық та баланың өздігінен жуыну, киіну, тамақтану, қажетін өтеу дағдыларын игере алмауына себеп болады. Төгіп-шашады, бүлдіреді деген сылтаулармен көп жағдайда ата-аналар баласы үшін өздері істегенді тиімді көреді. Осындай себептермен балада өз-өзіне қызмет ету дағдысының қалыптасуы қиындайды. Түзету, әлеуметтік бейімдеу орталықтарына осындай бағытта жүргізілетін нәтижелі жұмыстар ата-ана тарапынан қолдауды бекітілуді қажет етеді. Мүгедек бала тәрбиелеу, отбасының шаруасы әртүрлі жанұялық проблемалар кей жағдайда баланың болашағын, оның кейінгі тағдыры туралы ойлануға мойын бұрғызбайды. Дегенмен де, ата-ана түзете-амыту үрдісінен тыс қалмай белсенді қатысушы болып, мамандармен, медициналық, психологиялық кеңес алып отырса, баласының өмірлік қажеттілік дағдыларды меңгеруіне сауатты түрде ықпал етер еді. Жас деңгейіне қарамастан мектепалды даярлы және 1-11 сынып аралығында оқитын болды. Ол оқушылармен алдымен диагностикалық зерттеу 21 жұмыстарынан бастап, түрлі түзету жұмыстары денсаулық жағдайына байланысты жүргізілді. Мүмкіндігі шектеулі бааларға білім беру үшін көп еңбек, ұстаздық жылы сезім мен кішіпейілділік керек. Оларға қарапайым түсініктерді жеткізу оңай шаруа емес. Оларға әсер ету жолдары түрліше. Ұстаз ізденісі әр баланың жан- дүниесіне үңілуден басталады. Бұл балаларды зерттеу ол нені жақсы көреді, нені ұнатпайды, кімді құрмет тұтады (кумир), немен айалысқанды ұнатады. (хобби). т.б. сияқты сұрақтарға жауап алудан басталады. Оның маңыздылығы бұларды білу сол оқушымен әрі қарай әңгімені өрбітуге көмегін тигізеді, яғни күнделікті ең қарапайым әңгімелесудің өзі қарым-қатынасыңызды нығайтып оның бір сәтке болса да сергіп, көңілі көтеріліп қалуына әсер етеді. Мүмкіншілігі шектеулі болған себепті баланың және қамқор ата-ананың көп жағдайда агрессивті күйде жүретінін естен шығармаған жөн. Олар педагогтарға және әлеуметтік қызметкерлерге сеніммен, үмітпен қарайды. Содықтан бұл балаларды қатаң талап қою арқылы үйрету тиімсіз, тіпті қауіпті болуы да мүмкін. Ал олардың басы әр түрлі ойдан бос болмағандықтан тек жүрек арқылы жол табуға болады. Ағылшын зерттеушісі Л. Ярроу бойынша депривация түрлері айқындалған. Соың ішінде үйден оқитын оқушыда даму жағдайының 3 түрі кездеседі. Әлеуметтік депривация - баланың басқа адамдармен қарым қатынастың азаюы. Эмоциялық депривация- қоршаған ортамен қарым-қатынаста эмоцияның әлсіз көрінуі, айналаны енжар сезінуі. Сенсорлық депривация- балада әсерлердің әр түрлілігі және қабылдау айқындығының төмендеуі. Олардың ішінде интеллект дамуында физиологиялық қалыс болмаса да өз құрдастарынан 2-4 жылға артта қалған балалар болады. «Қазақ педагогикалық энсеклопедия сөздігінде» ойлауға мынадай анықтама береді.

Ойлау – сырттан әсер ететін заттар мен құбылыстардың мида жалпы және жанама түрде ұғым арқылы бейнелену. Ал П. Г. Гальперин: «Ойлау -сезім, қабылдау елестің таным істерін жалғастырушы дамытушы» ретінде қарастырады. Басқа психикалық функцияларға қарағанда адамның ойы ерекше, белсенді процесс. Ой адамың айналысындағы дүниемен айналыспайынша өздігінен пайда болмайды, ойдағы негізгі мақсат — сұраққа жауап беру, мәселені шешу. Оқушының ақыл-ой белсенділігін өрістету олардың тұлға ретіде жетілуінің маңызды саласы болып табылады. Сондықтан, оқушылардың тапсырмаларды орындау барысында ойлау операцияларын жүзеге асыру тәсілдерін үйретіу қажет.Баланың жеке дара қасиеттерін, ескере білу.

Әдебиеттер:

1. https://infourok.ru/mmkindigi-shekteuli-balalarmen-artterapiya-tzetudamitu-badarlamasi
2. «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі негіз Стратегиялық даму жоспары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы № 922 Жарлығы
3. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік – экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Қазақстан халқына Жолдауында
4. Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» 2002 жылғы 11 шілдедегі № 343-II Заңы
5. https://melimde.com/azastan-respublikasinda-bilim-berudi-da
6. https://www.elibrary.ru/item.asp
7. Шеримова А. С. Қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-психологиялық бейімдеудің маңызы. 2015. — №8.1. — С. 41-44.

Қорғаубек Арна,
Бейсенова Сымбат Жайляухановна
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

Бұл тақырып қазіргі таңда өте өзекті болып отыр. Себебі, бүгінгі күні ағылшын тілінің маңыздылығы кімге де болса айқын. Әрине, ағылшын тілін үйретететін арнайы тіл орталықтары мен репититорлар жетіп артылады. Бірақ, көп балалы отбасылар үшін бірнеше баланы ай сайын қаражат төлеп оқыту тиімсіз. Осыған орай ағылшын тілін анасымен бірге немесе өз еркімен үйренуге мүмкіндік беретін бірнеше кеңестермен бөліскім келеді.

Ең біріншіден, барлығына қолжетімді ютубтағы видеосабақтар, яғни каналдар. «Ағылшын тілін үйрену» деп теріп қалсаңыз, кез-келген деңгейге, кез-келген тілде, түрде, қысқасы қалауыңызша табуығызға мүмкіндік бар. Дегенмен кейбірі үшін сол бірнеше каналдардың ішінен таңдау да қиынға соғып жатады. Бұндай жағдайда өте тиімді әрі қызықты тәсіл бар. Бұл-онлайн платформалар немесе бағдарламалар. Қазіргі таңда телефон екінің біріне қолжетімді болғандықтан, телефоныңызға жүктеп оффлайн форматта қолдануға мүмкіндік беретін бағдарламалар бар. Мысалы, отандық TilBil қосымшасы. Бұл қосымша қазақ тіліндегі бірден-бір тиімді қосымша. Бағдарламаны жүктеген соң тіркелсеңіз болғаны, кез-келген деңгейдегі оқушыға видеосабақтар қолжетімді болады. Және тек қана видеосабақ көріп қоймайсыз, сонымен қатар, сол үйренгеніңізді пысықтауға арналған тапсырмалар да бар. Ол бағдарламада тек ағылшын тілі ғана емес, сонымен қатар, орыс, түрік және тағы басқа бірнеше тілдер де қамтылған. Курстар бастапқы және ілгері деңгейге арналған.

Келесі бір өте керемет бағдарламалардың бірі- Duolingo. Бұл бағдарлама кез-келген жастағы оқушыларға, соның ішінде кішкентай балаларға тіптен жақсы қосымша. Себебі, барлық тапсырмалары өте қызықты қуыршақ кейіпкерлермен бейнеленген. Алдымен кішігірім тест арқылы деңгейді анықтап, одан әрі соған сай тапсырмалар мен сөздік береді. Тура ойын сияқты, бір деңгейден келесі деңгейге өту арқылы жүреді.Әр кірген, шыққан кезде, орындаған тапсырмаларыңыз сол қалпында сақталып тұрады. Кез-келген уақытта кіріп, әрі қарай жалғастыра аласыз. Бұл бағдарлама да оффлайн түрде қолжетімді.

Simpler. Бұл бағдарламада қысқа әрі қызықты мәтіндер мен аудио тапсырмалар қосылған. Және тапсырмаларда грамматикаға аса көңіл бөлінген. Яғни, тапсырмалар негізінен ағылшын тілінің ережелерін жақсы меңгеруге мүмкіндік береді. Әрбір сабақта ереже, тапсырмалар және сөздік деген 3 бөлімі бар. Кезек-кезек кіріп барлығын пысықтап болған соң ғана келесі сабаққа өтуге мүмкіндік аласыз. Мұны тағы бір тиімді тұсы деуге болады. Үйткені, бір сабақты толық түсінбей ары қарай өте берген де тиімсіз.

Тапсырмаларды орындау барысында, түсініксіз, білмейтін сөздер болса, үстіне басып аудармасын көре аласыз. Дұрыс орындамаған тапсырмаларыңызбен қатемен жұмыс болады. Яғни, бірнеше уақыттардан соң қате орындаған тапсырманы үйренгенше қайталап беріп отырады. Бұл бағдарламада да алдымен кішігірім тест арқылы деңгейіңізді анықтап, соған сай бағдарлама құру қарастырылған. Және тағы бір жақсысы- соңында сертификат ала аласыз. Бұл балалар үшін тіптен жақсы бонус. Себебі, кез-келген балған мақтау қағазын алғанды ұнатады. Тек бір кемшілігі- ішінде материалдың көп болуына байланысты, телефоныңыздың жадында көп орын алуы мүмкін.

Полиглот 16 (Дмитрий Петров). Бұл қосымша ресейлік полиглот, ұстаз Дмитрий Юрьевич Петровтың авторлық туындысы. Бұрын ютуб әлеуметтік желісінде және «Культура» бағдарламасында көрсетілген осы 16 сабақ үлкен танымалдық пен сұранысқа ие болғандықтан, үйренушілерге одан да тиімді болу үшін осындай арнайы қосымша дайындаған. Ағылшын тілінде негізгі білу керек ең негізгі ережелер мен сөздіктер тағы басқасын 16 сабақта қамтыған. Сабақ соңында, сабатың мәтіндік конспектісі мен тапсырмалар берілген. Бірақ, бір өкініштісі бұл қосымша орыс тілінде және нақты сабақ форматындағы қосымша, яғни арнайы балаларға арналған әртүрлі мультфильм кейіпкерлерінсіз. Сондықтан, орысша білетін оқушылар мен ересектерге таптырмас қосымша. Кейбірі үшін қандай да бір бағдарламаларды жүктеу тиімсіз болып жатады. Бұндай жағдайда онлайн сайттар ұсына аламын. Мысалы, lingust ru. Бұл сайтта алфабиттен бастап, ағылшын тіліндегі ең негізгі ережелерді қамтитын 53 сабақ пен тапсырмалары бар. Сонымен қоса, бөлек видеосабақтар мен әртүрлі тақырыптағы топиктер яғни, қысұаша мәтіндер және соларды бекітуге арналған тапсырмалар бар. Бұндай бағдарламалар мен сайттар Play Market, App Store, Google желілерінде шектеусіз. Мен соның ішіндегі әрі тегін әрі қызықты, кең танылғандарын ұсындым. Менің ойымша бұндай қосымшалар қазіргі таңда көп балалы отбасылар үшін таптырмас әдіс. Қазіргі таңда жасаөспірімдер де, балалар да, ересектер де телефонт бас алдмайды. Сол себептен, телефонды құр шұқыламай, осындай пайдалы іспен айналысса тіптен керемет болар еді. Әрі осы бір індет кезінде де үйден шықпай-ақ, ешкіммен байланыспай-ақ ағылшын тілін оңай үйренуге мүмкіндік береді. Бұл бағдарламалардың барлығы өзімнің жеке тәжірибемде болған, қолданған және нәтижесін көрген, көңілімнен шыққан қосымалар.

Қорытындылай келе айтқым келетіні, ең біріншіден ағылшын тілін үйренуде қай жерден қалай үйренгені емес, тілді үйренуге деген ниет маңызды. Яғни, ата-аналар балаларына ағылшын тілін үйренуге міндетті болғандықтан емес, болашақта үлкен биіктерге қол жеткізуге осы тілді үйренудің көптен көмегі бар екенін, шет елді еркін аралауға және тағы басқа көптеген кереметтерге қол жеткізуге мүмкіндік беретінін түсініре білсе екен деймін.

1 СЕКЦИЯ –
Көп балалы отбасының әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық мәселелері және оның шешілу жолдары /
Социальные, психологические, педагогические проблемы многодетной семьи и пути ее решения

Байзақова Жадыра Исламбекқызы
Адасова Айшат Мадиханқызы
Ауезхан Әсел Мұратқызы
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ 4-5 ЖАСАР БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУ МӘНЕРІ

Мектепке дейінгі білім беру стандартына сәйкес тілді оқыту баланың жеке басын, оның ойлауын, тілдік түйсігі мен сөйлеу қарым-қатынасы мен тәртіп мәдениетін игеруге бағытталған дағдыларды дамытудан тұрады. 4-5 жас кезеңі сөйлеудің әртүрлі аспектілерінің белсенді дамуымен сипатталады: фонетикалық, грамматикалық және лексикалық.Бұл тақырыпты зерттеудің маңыздылығы: баланы әлеуметтендіру, оның жеке басын дамыту қажеттілігі, 4-5 жастағы балаларда сөйлеуді дамыту функцияларын жүзеге асыруға және қажет болған жағдайда оны түзетуге мұғалімнің арнайы дайындығымен анықталады.

Мектепке дейінгі жас-бұл баланың сөйлеу тілін белсенді меңгеру кезеңі. Мектепке дейінгі жастағы ана тілін толық меңгеру-бұл балалардың ақыл-ой, эстетикалық және адамгершілік тәрбиесінің мәселелерін шешудің қажетті шарты. Ана тілін оқыту неғұрлым ерте басталса, бала оны болашақта неғұрлым еркін қолданады.

Ересектердің сөйлеуін түсіну дағдыларын дамыту және белсенді сөйлеуді меңгеру бойынша дайындық жұмыстарын жүзеге асыру.

Бұл жұмысты жазудағы міндеттерім:

- қоршаған орта туралы білімді тереңдету негізінде балалардың сөздік қорын толықтыру және жандандыру;
- заттар, құбылыстар, оқиғалар туралы түсініктерді кеңейту;
- дауысты және дауыссыз дыбыстардың дұрыс айтылуын бекіту;
- балалардың сөйлемдегі сөздерді үйлестіру қабілетін қалыптастыру;
- диалогтік сөйлеуді жетілдіру.

Қойылған мақсаттарым мен міндеттерімді шешу әдістері:

- қолдың ұсақ моторикасын дамыту;
- артикуляциялық гимнастика;
- әңгіме;
- көркем әдебиетті оқу;
- театр;
- бейнелеу қызметі (сурет салу, мүсіндеу және т. б.)
- сурет бойынша әңгімелеу.

Төрт жасқа қарай баланың физикалық және психикалық дамуында айтарлықтай өзгерістер болады. Бірақ балада әлі де тұрақсыздық болады және де жоғары эмоциясы және жылдам жұмыс қабілетінің төмендеуі де байқалады.

Көптеген сөйлеу дағдыларын қалыптастыру үшін бірнеше қайталау қажет. Материалды қайталауға арналған тапсырмаларды мұғалім балаларға қажет және тартымды болатындай етіп ұсынуы керек. Сөйлеуді дамыту сабақтарында бала өзі сөйлеуге, мұғалімнің түсіндірмелерін және жолдастарының жауаптарын тыңдауға мәжбүр. Сондықтан, мектеп жасына дейінгі орта жастағы балалар бастамашыл, көбінесе мұғалімнің сұрақтарына жауап бергенде асығыс болады, сондықтан жиі қателеседі. Балаларды тәрбиешіні және бір-бірін мұқият тыңдауға, тапсырмаларды тез және тиімді орындауға, жолдастарына кедергі жасамауға үйрету керек.

Сабаққа дайындық барысында мұғалім жеке тапсырмаларды әзірлеуі керек. Бұл жағдайда баланың білім деңгейі мен сөйлеу дағдыларын, оның мүдделері мен бейімділігін, мінез-құлық ерекшеліктерін ескеру қажет. Балалардың сөйлеуін сәтті дамытудың шарттарының бірі-эмоционалды, бейнелі, мұғалімнің әдеби тіл нормаларына сәйкес келетін сөйлеу керек. Бұл жеңілдетілмеуі керек. Тәрбиешіге кеңінен қолдануға сөйлеу синонимдер, антоним, әр түрлі нысандары сыпайы жүгіну қажет.

Тиімді жұмыстың маңызды шарттарының бірі-материалды жақсы игеруге және есте сақтауға ықпал ететін әртүрлі әдістерді бір сабақта ауыстыру.

Материалды жақсы игеруге ықпал ететін әдістер:

- хор және жеке жауаптардың ауысуы;
- әр түрлі ойын жағдайларын қолдану;
- тапсырманы орындау қажеттілігінің негіздемесі.

Назар аударуға бағытталған тәсілдер:

- жаттығулардың ойын әдістерімен үйлесуі балалардың сөйлеу белсенділігін едәуір арттырады;
- балалардың жауаптарын дәлелді бағалау;
- балаларды құрдастарының жауабын қабылдауға дайындау;
- физикалық үзілістерді қолдану.

Баланың сөйлеу тілінің дамуына дұрыс және тиімді педагогикалық әсер ету үшін әр жастағы сөйлеуді дамыту формасын білу қажет.

Сөйлеудің негізгі аспектілеріне әсер ететін өмірдің бесінші жылындағы баланың сөйлеу ерекшеліктері:

1. Сөздік қордың көлемі мен сипаттамасы;
2. Сөйлеудің грамматикалық құрылымының жағдайы;
3. Сөйлеудің дыбыстық мәдениетінің жағдайы;
4. Келісілген сөйлеудің ерекшеліктері.

4-5 жастағы балалардың сөздігіне келетін болсам:

Сөз-тілдің маңызды бірлігі. Сөздерді белгілі бір ретпен грамматикалық тұрғыдан байланыстыра отырып, адам өз ойларын сөйлеу сөздеріне айналдырады. Сөздік неғұрлым бай болса, тыңдаушыға өз ойларыңызды дәлірек және мәнерлі жеткізуге көбірек мүмкіндік бар. Сөйлеудің қалыпты дамуымен баланың белсенді

сөздігі өте тез өсіп, шамамен 2300 сөзге жетеді. Бесінші өмір бойы сөздік шамамен 600-800 сөзге артады. Өмірдің бесінші жылында балалар айналадағы заттар мен құбылыстарды дұрыс атайды, олардың қасиеттері мен қасиеттерін, әрекеттері мен функцияларын ауызша көрсетеді. 4 жастағы балалар қарапайым антонимдерді- қарама - қарсы мағынасы бар сөздер мен синонимдерді игере бастайды. Синонимдер мен антонимдерді қолдану балаларға сөздердің мағынасын ажыратуға және нақтылауға көмектеседі [1, 118 б.].

Балалардың сөздігін байыту және нақтылау үшін келесі әдістер қолданылады:

- жаңа сөзді қолдану және оны білдіретін тақырыпты қарастыру;
- балалардың назарын жаңа сөзге аудару;
- сөйлеу үлгісін оның сөзбе-сөз қалпына келуі үшін бірнеше рет қайталау;
-әр түрлі сөйлеу сөздерінде жаңа сөзді (анықтаманы) қолдану.

Сөздікті іске қосу үшін келесі әдістер қолданылады:

– жауап талап ететін балаларға қойылатын сұрақтар-анықтау (не? қайда? қандай) немесе жауап-рефлексия;

- еске салу, балаға белгілі сөзді жанама айту;
- сөздердің ұқсастығы бойынша қалыптасуы;
- объектіге тән сын есімдер мен етістіктерді таңдау;

4-5 жастағы балалардың сөйлеуінің грамматикалық құрылымына келсем:

Балалар ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас кезінде тілдің грамматикалық құрылымын үйренеді. Сөйлеудің қалыпты дамуымен балалар өмірдің бесінші жылында зат есімдерді, сын есімдерді сингулярлық және көпше түрдегі барлық жағдайларда дұрыс қолданады. 4 жастағы балалар әртүрлі азайтатын жұрнақтары бар зат есімдерді еркін қалыптастырады. Балалар көпше түрдегі генетикалық және номинативті жағдайларда кейбір зат есімдерді қолданғанда белгілі бір қиындықтарды сезінуі мүмкін [2, 101 б.].

4-5 жастағы балалардың дыбыстық сөйлеу мәдениеті.

Сөйлеудің дыбыстық жағы дамуды қамтиды:

- сөйлеу есту;
- дыбысардың айтылуы;
- сөзжұмбақ;
- сөздер мен сөз тіркестерін айту кезінде сөйлеу тынысы;
- сөйлеудің мәнерлілігі.

Сөйлеу есту қабілетін дамыту. Сөйлеуді есту-бұл сөйлеуді дамытудың негізі, және ол неғұрлым күшті болса, баланың сөйлеуі соғұрлым жақсы болады. Сөйлеуді есту балаға осы дыбыстың акустикалық әсеріне сәйкес келетін артикуляциялық позицияларды біртіндеп табуға көмектеседі.

Дыбыстардың айтылуы :4 жасында бала ана тілінің көптеген дыбыстарын анық және дұрыс айтады және үнсіз дыбыстардың жұмсартылған тозуы іс жүзінде жоғалады. Шулы дыбыстарды әлі анық айтуға болмайды. Көптеген балалар [р] дыбысын айтпайды. Айтылу сөздері: дыбыстардың айтылуын сапалы жақсарту 4-5 жастағы балаларда таза болатын сөздердің айтылуына әсер етеді. Алайда, балаларда сөздердің бұрмаланған айтылуы, екпіндердің орынсыз орналасуы бар.

Сөйлеу тынысы. 4-5 жастағы балада дұрыс сөйлеу тынысы қалыптасады: қысқа тыныс алу және ұзақ дем шығару. Бұл балаға үзіліссіз ұзақ сөз тіркестерін айтуға мүмкіндік береді.

Сөйлеудің экспрессивтілігі. 4 жастан 5 жасқа дейін сөйлеудің экспрессивтілігі айтарлықтай өзгереді. 5 жасында бала әртүрлі дыбыс күшімен және әртүрлі қарқынмен сөйлеу қабілетін дамытады.

Балаларға дыбыстарды дұрыс айтуды үйрету сабақтың келесі құрылымына көмектеседі:

- дыбыс туралы әңгіме;
- дыбыс артикуляциясын көрсету, түсіндіру;
- оқшауланған дыбыстың бірнеше рет айтылуы;
- буындарды айту;
- сөз бен фразалық сөйлеуде өңделген дыбыстың айтылуы.

4-5 жастағы балалардың үйлесімді сөйлеуі:

Өмірдің бесінші жылы-сөйлеу белсенділігінің ең жоғары кезеңі. Баланың дамуындағы жетекші орындардың бірі үйлесімді сөйлеуге арналған.

Келісілген сөйлеу екі тілдік формадан тұрады - диалог және монолог. Үйлесімді сөйлеудің екі түрінің дамуы баланың даму процесінде жетекші рөл атқарады және балабақшадағы сөйлеуді дамыту бойынша жалпы жұмыс жүйесінде ерекше орын алады.

Диалог-бұл адамның әлеуметтік өміріндегі құбылыс. Сондықтан, диалогты сақтау және дамыту үшін келесі дағдыларды игеру керек: сұхбатқа келген адамды тыңдап, оны түсіну, сұрақтар қою және естігендеріне сәйкес жауап қайтару. Бала диалогтың сөйлеу мазмұны қарым-қатынастың кіммен, қандай мақсатпен және қандай жағдайда болатынына байланысты екенін түсіне бастайды. Диалогтағы қарым-қатынас мақсаты әңгімелесушілер бір-біріне қоятын сұрақтармен байланысты [3, 139 б.].

Диалогтік сөйлеуді дамыту негізінен күнделікті өмірде диалогтық тренинг түрінде жүзеге асырылады. Диалогтың сөйлеу мәнерін толықтыру үшін ересектердің диалогтық мінез-құлқының үлгілері, көркем шығармалардан диалогтарды оқу және ойнау қолданылады.

Монолог-бұл ұзақтық және оның шарттылығы, сөйлеу қатарының құрылымы тез арада шешуге арналмаған мәлімдеменің бір жақты сипаты және тапсырманың болуы, алдын-ала ойлауы. Монолог тұжырымның толықтығымен, нақтылығымен және егжей-тегжейімен сипатталады. Монолог, сөйлеудің неғұрлым күрделі түрі ретінде, диалогта пайда болады және жетілдіріледі.

Тілде монологтық көріністердің үш құрылымдық түрі анықталды:

- сипаттамасы;
- баяндау;
- дәлел.

Сипаттама-бұл заттың бір мезгілде немесе тұрақты белгілерін тізімдеу түріндегі монологтық хабарламаның үлгісі. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін сипаттама монологтың күрделі түрі болып табылады. 4 жастағы бала көрнекі қолдаусыз толық мәлімдеме жасай алмайды. Орта мектепке дейінгі жаста

балаларды кейіннен сипаттамалық типтегі монологтарды жасауға дайындайтын жұмыс жүргізілуі керек.

Дастан(повесть)-дамып келе жатқан іс-әрекеттер немесе объектілердің күйлері туралы хабарлама білетін монологтық мәлімдеменің ерекше түрі. 4-5 жастағы балалардың еркін мәлімдемелерінде әдет – ұзақ монологтары басым. Баяндаудың негізгі сипаттамасы-динамика-олардың сөйлеуде қиындық туғызбайды. Бала үшін ең қиыны-әңгіме құрылымын сақтау, оқиғалардың дұрыс орындалуы, сонымен қатар оқиғаның негізгі тақырыбын бөліп көрсету.

Ойлау-мектеп жасына дейінгі балалар үшін монологтың ең күрделі түрі. Осы жастағы балаларда тек ойлау элементтері байқалады және олар туралы осы жаста айтудың қажеті жоқ.

Педагогикалық ұжымның тәрбиеленушілер отбасымен өзара іс-қимылы өте маңызды. Мақсаты өзара іс-қимыл – күш біріктіру, ересектер үшін табысты сөйлеу дамуының әр баланың топқа үйренуі және ата-аналардың тілегі балаға көмектесу.

Балабақша мен отбасының өзара әрекеттесуі бойынша мұғалімдер қарым-қатынас процесінде құрылады. Қарым-қатынастың маңызды негізі-топтың әр баласының сөйлеу дамуының индивидуалды ерекшеліктері.

Тәрбиеленушілердің ата-аналарымен өзара әрекеттесу бойынша жұмыс келесі іс-шараларды қамтиды.

Ата-аналармен жеке кездесулер жыл бойы жүйелі түрде өткізіледі. Бірінші кездесу оқу жылының басында жоспарланған. Туғанға дейін баланың сөйлеу дамуын тексеру нәтижелері жеткізіледі. Әр отбасымен жеке-жеке ата-аналарға ыңғайлы уақытта өткізіледі.

Ата-аналармен әңгімелесу барысында мұғалім баланың сөйлеу дамуының әлсіз және күшті жақтары туралы сыпайы түрде айтады, жақын арада сөйлеуді дамыту бойынша бірлескен іс-қимыл жоспарын жасайды, балаға ата-аналарға нұсқаулар мен тапсырмалар береді, келесі кездесу тағайындалады. Кездесулердің жиілігі баланың сөйлеу даму деңгейіне, оның кейінгі жетістіктеріне немесе проблемаларына байланысты [4, 43-44 б.].

Әрбір кездесу мыналарды қамтиды: баланың сөйлеу дамуының динамикасын анықтау; тәрбиешілердің бірлескен іс-қимыл жоспарын орындауға ата-аналардың қатысуына міндетті реакциясы; босанушылар мен тәрбиешілердің соңғы кездесуі кезінен бастап баланың сөйлеуіне әсер мен бақылаулар алмасу; баланың сөйлеуін дамыту жөніндегі бірлескен іс-әрекеттің алғашқы кездесуінде белгіленген жоспарын түзету; балаға арналған ата-аналарға ұсыныстар мен тапсырмалар; келесі кездесудің болжамды күнін тағайындау.

Бір жыл ішінде тәрбиешілер ата-аналарға баланың үйде қалай сөйлейтінін, қандай ойындар мен жаттығуларды ескеріп, жүйелі түрде жүргізу керектігін айтады.

Баланың сөздік қорын дамыту аясында ата-аналардың назарын балалардың қоршаған әлем туралы идеяларын тереңдету негізінде сөздік қорын кеңейту және жандандыру болатындығына аудару керек. Балаларға көп айтып, көрсету керек.

Күнделікті өмірде немесе ойын жаттығулары арқылы сіз "жиһаз", "киім", "жемістер" және т. б. ұғымдарының жалпыланған мағынасын бекітіп, кеңейте аласыз.

Фильмдерді көргеннен кейін, ертегілерді тыңдағаннан кейін, сіз оған ұсынылған кейіпкердің әрекеттерін ашатын етістіктерді таңдап, балаға көмектесуіңіз керек.

Отбасында баланың үйлесімді дамуын дамыту үшін ерекше мүмкіндіктер бар. Ата – анасы және отбасының басқа мүшелері-оның ең қажетті сұхбаттасушылары. Бұл сөйлеу және сөйлеу мінез-құлқы баланың дамуында өшпес із қалдыратын адамдар. Сондықтан ата-аналар күн сайын өткен күн туралы әсер алмасу дәстүрін енгізуі керек, онда ересек балаға ғана емес, ересек балаға да сұрақтар қойылады. Баламен әңгімелесу кезінде диалог мәдениетін көрсету қажет. Ересектер өздерінің мысалдарымен үстел басында, қонақта, телефон арқылы сөйлесу кезінде және т. б. қалай диалог жүргізу керектігін көрсетеді [5]. Тәрбиешілердің отбасымен өзара әрекеттесуі балаларға педагогикалық әсердің тиімділігін едәуір арттырады, көптеген қиындықтар мен проблемаларды жеңуге және топтың әр баласының сөйлеу әрекетінде қажетті нәтиже алуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе сөйлеу-табиғаттың керемет сыйы - адамға туғаннан берілмейді. Бала сөйлей бастауы үшін уақыт қажет. Ал ересектер баланың сөйлеуі дұрыс және уақытылы дамуы үшін көп күш салуы керек. Сөйлеуді дамыту қарым-қатынасы және мәдениет құралы ретінде сөйлеуді меңгеруді, белсенді сөздікті байытуды, үйлесімді, грамматикалық жағынан дұрыс диалогтік және монологтық сөйлеуді дамытуды,сөйлеу шығармашылығын дамытуды, сөйлеудің, фонетикалық естудің дыбыстық және интонациялық мәдениетін дамытуды, кітап мәдениетімен, балалар әдебиетімен танысуды, балалар әдебиетінің әртүрлі жанрларындағы мәтіндерді естуді түсінуді,оқытудың алғышарттары ретінде дыбыстық аналитикалық-синтетикалық белсенділікті қалыптастыруды қамтиды.

Бала қол жеткізетін жалпы даму деңгейі әр тәрбиешінің педагогикалық шеберлігіне, оның мәдениеті мен балаларға деген сүйіспеншілігіне байланысты.

Балалардың денсаулығы мен жан-жақты тәрбиесіне қамқорлық жасай отырып, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің мұғалімдері отбасымен бірге әр баланың балалық шағын бақытты етуге тырысуы керек!

Әдебиеттер:

1.Алексеева,М.М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников:Академия-2003.-400б

2.Арушанова,А.Г. Речь и речевое общение детей 3-7 лет:Мозаика-Синтез,2001.-272б

3.Ушакова,О.С.Методика развития речи детей дошкольного возраста:Владос,2003.-288б

4.Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы,Алматы-1981ж,58-60б

5.Егемен Қазақстан 12.02.2009 ж

Абильдина Рмкеш Мурзахметовна
ЖББ 81 орта мектебінің мектепалды даярлық тобы тәрбиешісі
Белгибаева Арайлым Толегеновна
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ

«Тіл - тіршіліктің бастауы» деп бекер айтылмаған. Себебі, адам баласы ес білген кезінен бастап айналадағы жаңа ұғымдарды ана тілі арқылы қабылдап, үйрене бастайды. Ана тілін балалар ананың әлдиінен, бесік жырынан, қоршаған ортасынан еліктеу арқылы үйренеді. Есейе келе кітаптан, қоғамнан, халықтан үйреніп, меңгереді. Осылай ана тіліміз ананың ақ сүтіндей бойымызға сіңе береді. Әркім өзінің ана тіліне деген құрметін ешқашан жоғалтпауға тиіс. Өйткені, ана тілі арқылы ғана маңайындағыны саралап ой түйетін адам өзінің еліне деген сүйіспеншілігін арттыра түседі. Қазақтың ұлы тұлғалары Абай, Мағжан, Мұхтар, Сәбит, Жұбандар сөйлеткен қазақ тілі. Қазақ халқымен, бірге абыройлы да асқақ, сынақты да сындарлы тағдырды басынан кешірді. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін түйіп, жүйелі сөзбен алқалы топты еңсерген ойшыл, шешендерді ел басқару ісіне арластырып, халық жүрегінде жатталған дала данышпандары, кемеңгер ойдың кемелді арнасы, тілінен бал тамған, қара қылды қақ жарған әділетті би- шешендер ұлылық пен ұлағат, өнеге мен тағылымның мектебі, аталы ойдың алтын қазығы бола білді. Тек ана тіліміз арқылы ата-анаға, елге, Отанға, халыққа деген махаббатымызды жеткізе аламыз. Адам баласы өз анасын қалай сүйсе, өз тілін де солай сүюі тиісті екені анық.

Ана тілін дамыту үшін әркім өз ана тілінде таза сөйлеуі тиіс. Себебі, жүйелі тіл жүйелі ойды құрайды. **Тіл**- қай ұлттың болмасын тарихы мен тағдыры, тәлім- тәрбиесінің негізі. **Тіл** - халықтың жаны. **Тіл** жойылса, халықта жер бетінен жоғалады. Бүгінгі қазақ қоғамындағы тіл мәселесінің басы да өз тілін білмеуден басталады.

Баланы физикалық, психикалық және интеллектуалдық тұрғыдан тәрбиелеу ерте балалық шақта басталады. Барлық дағдылар, соның ішінде, дұрыс сөйлей білу дағдылары отбасы аясында игеріледі. Баланың тілі оның туған және туыс адамдарының сөйлеу үлгісімен қалыптасады. Әрі, сөзімізге сеніңіз, баланың ерте жастан бастап дұрыс, анық және салмақты сөз естіп өсуі аса маңызды. Дауыс реакциялары (сөйлеуге дайындық элементтері) балаларда өмірлерінің алғашқы айларында ересек адаммен эмоционалдық қатынас әсерінен пайда болады. Бұл – тіл дамуының және жалпы тіл қызметінің алғышарттарының қалыптасуының негізі. Туған немесе туыс адамның күлімсіреуі, қуанышты дауысы – міне, баланың осы кезеңде дамуы үшін ең маңыздысы. Себебі, дүниеге келгеннен кейінгі алғашқы жыл – тіл қалыптасуының дайындық сатысы. Оған балалардың дауыс реакциялары, еліктеу және сөз мағынасын түсінудің бастамасы кіреді.

Сонымен, бір жасқа дейін:

- баланың ересектермен тілдесу қажеттілігін дамытыңыз;

- бөбекті жиі атымен атаңыз; үнемі баламен тілдесуде эмоционалдық жағымды сезімнің сақталуын қамтамасыз етіңіз;

- тәртіптік іс-шаралар (тамақтандыру, шомылдыру, ұйқыға жатқызу) кезінде және ойын ойнау кезінде баламен көбірек сөйлесіңіз;

- дыбыс тітіркендіргіштерін түрлендіріңіз, дауыс ырғағын өзгертіп отырыңыз, сөздер мен дыбыстарды созып және әндетіп айтыңыз, сөздерді қарапайым етіп айтыңыз;

- сәбиіңізбен «әңгімелескенде» тілдесуді сұхбат түрінде құрыңыз, яғни, сәбиге сөйлегеннен кейін, оның жауап қатуына уақыт қалдырыңыз, кідіріс жасаңыз. Бұл өзара түсіністікті қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады;

- ұмытпаңыз, бала тек сізді естіп қана қоймай, сонымен бірге бет-әлпетіңізді көру, ерін, бет қимылын бақылау мүмкіндігіне ие болуы тиіс;

- ересек адамның сөйлеген сөзінің дыбыстарына еліктеу қабілетін дамытыңыз.

5-6 айда балада алғашқы түсіну белгілері дамиды – ол ересек адамның қимыл-қозғалыстарына көңіл аудара бастайды, олардың мәнін түсіне бастайды. Мұндағы басты міндет те бастапқы түсіну және белсенді дауыс реакцияларын дамыту болып табылады.

ересек адамның қимыл-қозғалысына және әрекеттеріне назар аудартыңыз, олардың мәнін түсінуге үйретіңіз;

сөйлеп тұрған ересек адамды бақылауға итермелеңіз, баланы бөлменің әр жерінен дауыстап шақырыңыз, сыбырлап сөйлеу мен көтеріңкі дауыспен сөйлеуді алма-кезек қолданыңыз. Әртүрлі тұрмыстық дыбыстарға және ойыншықтар шығаратын дыбыстарға құлақ салуды үйретіңіз;

баланың дыбыстық белсенділігін онымен тілдесу арқылы үнемі демеп отырыңыз, бала дыбыстарды айтуға жиі, әрі көбірек жаттығуына қол жеткізіңіз. Баланы эмоционалдық байланыссыз еліктеуге итермелеу мүмкін емес. Бала бөтен адамдарға еліктемейді;

ШЫДАМДЫ БОЛЫҢЫЗ! дегім келеді

Қандай да бір дыбысты қайталай білуге қол жеткізу оңай емес. Бастапқыда бала тек сөйлеп жатқан адамның бетіне зер салып қарайды, ықтиярсыз үнсіз қалады немесе дыбыссыз ернін қимылдатады, аузын ашады және жабады. Тек «әңгімелесуге» деген ықыласын сақтай отырып қана, сіз баланың жауап қайтаруға деген ынта-құлшынысына дем бересіз.

Бір жастан кейін баланың сөздігі қалыптасады, алғашқы сөз тіркестері пайда болады. Есте сақтаңыз:

- бала үшін сіз - тіл және сөйлеу үлгісісіз; үйдегілер қалай сөйлесе, ол да дәл солай сөйлейді (дауыс ырғағы, екпін, сөйлеу және грамматикалық қателер);

- бала үнемі қоршаған әлемді бақылайды, зерттейді және тілмен жеткізе алғанынан гөрі әлдеқайда көбірек түсінеді;

- сәбилік жастан шыққан баламен «балаша» сөйлесудің қажеті жоқ, баламен қарапайым, түсінікті сөйлемдерді пайдалана отырып, тілдесіңіз. Бала тіліне «ұқсатып» сөйлеу мүлдем орынсыз, ол көбінесе тіл дамуын тежейді;

- қарапайым әрекеттерді (киіну, шешіну, жуыну, шомылу, тамақтану, қыдыру және т.б.) бірнеше рет дүркін-дүркін қайталаңыз;

- бүлдіршінге сұрақтар қойыңыз, бірақ балақайдан бірден жауап беруін талап етпеген жөн. Кідіріс жасаңыз, артынша балаға дұрыс жауап үлгісі ретінде өз сұрағыңызға өзіңіз жауап беріңіз. Сондай-ақ, баланың сізге сұрақ қоюға деген ұмтылысын ынталандырыңыз;

- баланы үнемі мұқият тыңдаңыз, сөзін бөлмей, асықтырмай сөйлесіңіз;

- балаға күнде кітап оқыңыз, оған үнемі сүйікті әндері, ертегілері, әуендері, тақпақтары жазылған таспаларды тыңдауды ұсыныңыз;

- баланың өтінішін бірден орындауға асықпаңыз, кейде бала сөздерді пайдалануға мәжбүр болатын жағдай жасау қажет, осылайша, сіз оның тілінің дамуына ықпал етесіз;

- сіз баланы 5 сезімнің әрқайсысымен қолдану мүмкіндігімен қамтамасыз етуіңіз қажет: ол айналадағы әлемді көруі, естуі, қолмен ұстап көруі, дәмін татып көруі, сезінуі тиіс. Ол әлемді неғұрлым белсендірек тани бастаса, жалпы дамуы да жоғары деңгейде болады;

- баланың жаңа әсерлері жеткілікті болуы (бірақ, тым көп болмауы) тиіс;

- бала өтінсе, онымен бірге ойнаңыз;

- нақты ережелер белгілеңіз, олар тым көп болмауы тиіс, бірақ әрдайым орындалуы міндетті;

- басқа балалармен тілдесуді және ойнауды қолдаңыз;

- бөбектің әуесқойлығын және қиялын шыңдаңыз;

- міндетті түрде баланың жанында болу шарт емес, оның қолы жетерлік жерде болу жеткілікті. Ата-ананың балаға бөлетін уақытының саны емес, сапасы маңызды;

- мақтау-мадақтауда, көтермелеуде, құшақтасуда сараңдық етпеңіз;

- ата-анаға өз баласымен дұрыс қатынас құра білу қажет, бала үшін маңызы бар ересек адамдардың тарапынан шыққан талаптардың кереғарлығына жол бермеу қажет. Егер тәрбиелеу және оқыту талаптары бірыңғай және тұрақты болса, бала тұрақтылық пен жайлылық сезіміне ие болады, бала санасында бейберекеттік болмайды. Сонымен қатар, талап қоярда бірізділік танытыңыз;

- балаңыздың жетістіктерін мадақтаңыз, еркелігінің жетегіне ермеңіз, ұмытпаңыз, бала мінезі өмірінің алғашқы күндерінен бастап-ақ қалыптасады.

ТІЛДІҢ ДАМУ ҮДЕРІСІН ҚАМШЫЛАУ ҮШІН ОТБАСЫНДА ҮШ ШАРТ ОРЫНДАЛУЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МАҢЫЗДЫ:

1. Баланың үнемі ересек адаммен тілдесуін ұйымдастыру.

2. Баламен іскерлік ынтымақтастық жағдайын жасау, баланың ойнайтын ойындарына қатысу, баланы бірлесіп жасайтын әрекеттерге тарту.

3. Іскерлік тілдесу барысында баланы өтініштерін, тілектерін нақты сөздердің және қарапайым сөйлемдердің көмегімен жеткізуге итермелеу. Егер сіз баланың еркелігіне құлдық ұрмай, оның өз тілектерін сөзбен жеткізуге итермелей отырып, табандылық танытсаңыз, оң нәтижелерге тезірек қол жеткізесіз. Бөбек сөйлеуді тілдесу құр

АЛАЙДА, ТАЛАПТАРЫҢЫЗ ОРЫНДЫ БОЛСЫН!

Ильва Эллнеби – швециялық маман ұстаздың пайымдауынша:

- баламен ойнау – оны жаттықтыру;
- баланы сөйлеуге итермелеу – талап ету емес;
- баламен сөйлесу – нұсқау беру емес.

БАЛАҒА БӘРІНЕН ДЕ СІЗДІҢ ЖАНЫНДА БОЛҒАНЫҢЫЗ, СІЗДІҢ МАХАББАТЫҢЫЗ, ШЫНАЙЫ ЖӘНЕ ОРЫНДЫ ҚАМҚОРЛЫҒЫҢЫЗ, ОНЫ ҚАБЫЛДАУЫҢЫЗ ЖӘНЕ МЕЙІРІМІҢІЗ АУАДАЙ ҚАЖЕТ.

Бүгінгі күні біздің елімізде тілдердің үш тұғырлығы деген жаңа термин де пайда болды. Әлемдік өркениетке қадам басу үшін қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де жетік білуді талап етуде. Жас ұрпақтың білім ордаланыда осыған орай шет тілін меңгеру үшін білім алып жатқаны да қуантады. Әрине, әлемдік даму үрдістерінен кейін қалып қоюға болмайды. Бірақ онсыз да өз елінде еркін өркендей алмаған қазақ тілін кейінгі орынға ысыру қисынсыз деп ойлаймын. Мемлекеттік тіл, яғни қазақ тілі-әлемдегі барлық мемлекеттік тіл сияқты өзінің егемендігін алған тіл. Қазақстанда тұратын әрбір азамат мемлекеттік тілді білуге міндетті. **Тіл**ге деген құрмет, халыққа деген құрмет.

Сонымен қорытындылай келе тіл қай елде болмасын қастерлі, құдіретті рухани, әрі тарихи құндылық. Ол достықтың кілті, ынтымақтастықтың бастауы, ырыс-берекенің алды, ұлттың әрі жаны, әрі ары. Тіл өмірдің талай сынынан өткен, өскелең талаптарға сәйкес өрістей түскен толыққанды ақиқат екені анық. Ұлттық мәдениеттің гүлденуі, салт- дәстүрдің одан әрі дамуы, ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың ұлы жемісі- ана тілі. Тас бұлақтың тұнығы да сенде, ана сүтінің жұғымы да сенде, райхан гүлдің жұпары да сенде, назды сұлудың нәзіктігі де сенде, сахара даланың жазықтығы да сенде қасиетті қазақ тілім!

Әдебиеттер:

1. Юнисеф БҰҰ Балалар қоры. Жақсы ата-ана болуды үйренеміз. 0 айдан 3 жасқа дейін.

2. https://jasgalym.kz/arularga/478-balayzdy-tln-damuy.html

Битуған Қазына, Бегалы Умида
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ 2-ШІ БАЛАНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІГІНЕ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕР ЕТУІ

Отбасылық тәрбиесіз баланың үйлесімді дамуы мүмкін емес, бұл тәрбие қоғамдық тәрбиемен бірлесіп ныға түсуі керек. Отбасы мен қоғам – бір жүйенің кіші және үлкен үлгілері. В. Сатир жазғандай: «Отбасы қоғамдағы біріктіретін күш болуы керек, оның алатын кеңістігі мен мүшелерінің санының шағындығы соншалықты, олар бір-бірі туралы бәрін білетін, тіпті бір бөлмеге-ақ сыйып кететін қоғамның санаулы одақтарының бірі». Ата-ана балаларының әлеуметтік құндылықтар кешенін, дүниеге деген көзқарасын, бағдарын, қажеттіліктерін, қызығушылықтары мен әдеттерін қалыптастырады.

Отбасындағы алғашқы өмір сабақтары балаға әрекет жасаудың нұсқасы ретінде әлеуметтік ақпаратты таңдап қабылдауға, өңдеуге, меңгеруге немесе қабылдамауына негіз болады. Отбасылық қарым-қатынас, тәрбие барысында балаға аға ұрпақтың өмірлік тәжірибесі, сезім мәдениеті мен мінез-құлқының деңгейі беріледі.

Көп балалы отбасы-төрт-бес немесе одан да көп баласы бар отбасы. Көпбалалы отбасындағы балалар қамқор, мейірімді болып келеді. Жалғыз өскен балаға қарағанда көпбалалы отбасында өмір сүрген балалар өмірге барынша бейім болып келеді. Үлкенге құрмет, кішіге ізет деген сияқты әдептерді сақтай алады. Ал, жалғыз бала болған немесе 2 бала болып қана өскен балалар көбіне барлық назардың өзінде болғанын қалайды. Өзімшіл, қызғаншақ та болуы ғажап емес.

Міне, осындай екі түрлі отбасында өмір сүрген балаларға әр түрлі факторлар әсер етіп, олар өсіп жетіледі. Соның ішінде балаға әсер ететін нәрсе тілдік дамуы кезінде де орын алады. Мысалы, үйдің үлкені дүниеге келген кезде ол үйдің алғашқы қуанышы болғандықтан ата-анасы, әже-атасы барлығы дерлік оған көңіл бөліп, әрбір қылығы қызық болып, былдырғлаған бала тілі ерекше үн болып естіліп, оған әртүрлі сөздер айтып, қайталатқызып отырады. Сөйлеп үйренгеннен кейін оған оңай тақпақ, өлеңдер жаттатқызады. Ал, екінші бала дүниеге келген кезде үйдің үлкені біраз нәрсені біледі. Үйренген. Бала баламен ойнап, үнемі бірге жүретін болғандықтан екінші баланың тілінің дамуына үлкендерден қарағанда ағасының немесе әпкесінің ықпалы зор болады.

Отбасындағы үлкен балаға көбірек көңіл аударылып, 2-ші бала үлкенімен ілесіп өмірге бейімделуі мүмкін. Одан кейінгі тағы балалар дүниеге келсе 2, 3-балаларға көп көңіл бөлінбей, назардан тыс қалуы әбден мүмкін. Осы кезде ата-ана мұны шетке ысырып қоймай, баланың дұрыс дамуына ықпал жасау керек. Оның көретін бағдарлама немесе мультфильмдердің баланың тіліне,

ойына кері әсер етпейтіндігіне көз жеткізуі керек. Балаға ауыр сөздерді, әріптерді қайталатқызып, жаттықтыру керек. Сонда бала анық сөйлей алады.

Көпбалалы отбасындағы 2-ші баланың тілдік дамуына әсер ететін факторлар:

- Жалпы денсаулық жағдайы және физикалық жағдайы;
- Интеллект және танымдық даму;
- Оқу және өсу;
- Қоршаған орта;
- Жыныстық жетілуі;
- Отбасы мүшелерімен қарым-қатынас;
- Отбасы мүшелерінің саны;
- Қостілділік.

Жалпы денсаулық жағдайы және физикалық жағдайы

Жалпы физиологиялық жағдай және моториканың дамуы сөйлеудің дамуына әсер етеді. Ауыр және ұзаққа созылған ауру мен денсаулықтың нашарлығы, әсіресе өмірдің алғашқы екі жылында, сөзсіз, сөйлеудің дамуын баяулатады. Аурудың салдарынан бала басқалардан бөлек болады, сондықтан сөйлеуді үйрене алмайды.

Сондай-ақ, оның денсаулығы нашар болғандықтан өзіне деген сенімділік жетіспейді, бұл оның тиімді өзін-өзі көрсетуге деген өздігінен ұмтылуына кедергі келтіруі мүмкін. Бала көбінесе өзін нашар сезінетіндіктен, басқалармен сөйлесуге және сөйлесуге ынтасы болмайды. Аздап саңырау балалар мен есту қабілеті нашар балаларда баяу сөйлеу дамуы мүмкін.

Интеллект және танымдық даму

Тіл мен интеллектуалды даму бір - бірімен тығыз байланысты. Себебі: "баланың сөйлеуі-оның ақыл-ойының ең жақсы көрсеткіші". Ерте сөйлей бастаған баланың ақыл-ой деңгейі нормадан жоғары болады.

Ақыл-ойы белсенді балалар әдетте ерте сөйлейді. Олар сондай-ақ тіл арқылы оларға айтылғанды ерте түсінеді.

Олар өздерінің айтқандарын тез түсініп, жақын ортадағы заттар мен адамдарды таниды, оларды атымен атайды. Олар өз қажеттіліктері мен тілектерін дұрыс және қарапайым сөйлемдермен білдіре алады.

Өсу және жетілу

Баланың сөйлеуінің дамуы көбінесе оқу мен өсуге байланысты. Шын мәнінде, осы факторлардың өзара әрекеттесуі баланың тілдік дамуын анықтау үшін өте маңызды.

Жаңа туған нәрестеге немесе үш-төрт айлық нәрестеге қандай жаттығу берілсе де, оның дауыстық сымдары мен сөйлеу бұлшықеттері дұрыс дамымайынша, ол бір сөз де айта алмайды. Балалардың көпшілігі 18-28 ай аралығында сөйлей бастайды, бұл өсудің тілдің дамуына қатты әсер ететіндігін көрсетеді.

Тілді дамыту үшін өсу де, үйрену де маңызды. Егер олардың біреуі жеткіліксіз болса, тілдің дамуы айтарлықтай баяулайды.

Қоршаған орта

Зерттеулер нәтижесінде қоршаған ортаның қолайлы және ынталандырушы жағдайлары ерте сөйлеудің дамуын жақсартатыны, ал қолайсыз орта оны бәсеңдететіні анықталған.

Негізінен қоршаған ортамен байланысты әлеуметтік класс тілдің дамуына әсер етеді. Ирвин, АҚШ-тың Айова мемлекеттік университетінің психология профессоры, төменгі сыныптағы жас баланың қоршаған ортаны ынталандыруының жоғарылауы тілге деген қызығушылықтың артуына және сөйлеудің жақсаруына әкелетінін анықтаған.

Жыныстық жетілу

Өмірдің бірінші жылында тіл дамуында жыныстың әсері байқалмайды, яғни ұлдар мен қыздар бірдей тіл дамуын көрсетеді. Бірақ екінші жылдан бастап қыздар ұлдарға қарағанда сөйлеудің жақсы дамуын көрсетеді; қыздар ұлдарға қарағанда сөйлеу дыбыстарына көбірек иелік етеді және еркін сөйлейді.

Отбасы мүшелерімен қарым-қатынас

Баланың отбасы мүшелерімен қарым-қатынасы оның сөйлеу дамуына ұзақ және тұрақты әсер етеді. Бір жағынан, ата-аналардың шамадан тыс сүйіспеншілігі мен шамадан тыс қорғанысы және ата-ана тәрбиесінің дұрыс емес тәжірибесі, баланы ұқыпсыз ұстау, тиісті тәрбиенің болмауы шиеленіске, алаңдаушылыққа және эмоционалды проблемаларға әкеледі.

Бала өзін қауіпсіз сезінеді. Отбасында балалар қоғамға қарағанда тығыз жеке байланысқа түседі. Бала асырап алушы аналар немесе күтушілер ерте жастан бастап тәрбиелейтін балаларға анасымен және отбасылық байланысымен секілді жақын қарым-қатынаста болмайды. Олар баяу оқиды және өмір бойы тілдің дамуында артта қалады.

Баланың ата-анасының шамадан тыс еркелетуі сөйлеудің дамуына теріс әсер етеді. Шамадан тыс қорғалған және мазасыз аналар балаларын аз сөйлетеді және тілдерін шектейді. Аналардың демократиялық және икемді көзқарасы балаларды көбірек сөйлеуге итермелейді.

Отбасы мүшелерінің саны

Бұл тілдің дамуына айтарлықтай әсер етеді. Кейбіреулер бір балалы отбасында баланың тілі жақсы дамыған, көптеген балалары бар отбасымен салыстырғанда қателіктері жоқ деп санайды. Иә, мұндай бәсекелестікке байланысты тілдік дамуда қақтығыстар мен ақаулар өте көп.

Бірақ психологтардың тағы бір тобы отбасында балалар көп болған кезде, балалар бір-бірімен сөйлесуге мүмкіндік алады дейді. Бұл олардың тілінің дамуына ықпал етеді. Және ол оң жағынан. Яғни, көпбалалы отбасындағы 2-ші бала бірінші балаға қарап, тыңдап, онымен ойнаған кезде тез сөйлеп үйренеді. 2-ші бала осы кезде бірінші балаға қарағанда тез сөйлей бастайды.

Қостілділік

Бала ерте балалық шақта екі тілді үйренуге мәжбүр болған кезде билингвизм дамиды. Бала үйде ана тілінде және мектепте басқа шет тілінде сөйлегенде немесе үйде екі тілді естігенде де (әкесі мен анасы әртүрлі

тілдерде сөйлегенде) оның тілдік дамуы баяулайды, себебі бұл кішкентай балада шатасушылық тудырады және оның ойлау қабілетіне әсер етеді.

Қорытындылай келе, көпбалалы отбасындағы 2-ші баланың тілінің дамуына көптеген жағдайлар әсер ете алады. Мысалы, отбасындағылар саны, олармен қарым-қатынас, 1-ші баламен уақыт өткізуі, денсаулық жағдайы және т.б. Егер осы факторлар балаға кері әсер ететін болса, баланың тілдік дамуы нашарлап кеш сөйлейді немесе кей жағдайларда денсаулық жағдайына әсер ететін фактор болса ол бала мүлдем сөйлемей, мылқау болып та қалуы мүмкін.

2-ші баланың тілдік дамуы маңызды. Әрине, отбасындағы барлық баланың сөйлеуі маңызды дүние. Бірақ, 2-ші бала 1-ші баладан сөздерді үйрену арқылы, ойнау арқылы өзімен қоса үлкен баланы дамытса, болашақта ол өзінен кіші балаларға көмектеседі.

Отбасындағы әрбір баланың денсаулығының жақсы болуы, тілдік және басқа да дамуы маңызды және оған әрбір ата-ана жауапкершілікпен қарағаны жөн.

Әдебиеттер:

1. Балалардағы эмоционалдылыққа әсер ететін 5 негізгі фактор / Психология / Алматы баспасы 2012

2. Баланың тілін меңгеру: 3 механизм | бала / Психология/Алматы 2015

3. Балада тілдік мінез-құлықты дамыту / тіл / Балалар психологиясы/ Алматы 2016

4. Баланың тілдік дамуы/Алматы баспасы 2013

Исмағұл Айгерім
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
«Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика» кафедрасы,
«7М10214601 - Әлеуметтік жұмыс» мамандығының 1 курс магистранты

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

"Көп балалы отбасы - кәмелетке толмаған төрт және одан да көп баласы бар, оның ішінде орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі маусымда оқитын балалары бар отбасы, бала кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымын бітірген уақытқа дейін (жиырма үш жасқа толғанға дейін) бұл санатқа кіреді". Бұл мақаланың өзектілігі қазіргі қоғамындағы отбасы ең маңызды әлеуметтік институт болып табылатындығына байланысты, сондықтан көп балалы отбасыларға әлеуметтік қолдау және көмек көрсетуді қажет етеді. Әлеуметтік қорғау ұйымдасқан қоғамдық жұмыс арқылы мүмкін болады, өйткені отбасы қоғамда болып жатқан барлық оң және теріс өзгерістерге тез және сезімтал әрекет етеді. Көпбалалы отбасы мәселесінің әлеуметтік жұмыстың объектісі ретінде ғылыми тұрғыдан өңделуі туралы айта отырып, жалпы қазіргі отандық мерзімді басылымдарда көп балалы отбасыларға айтарлықтай көңіл бөлінетінін атап өткен жөн.

Бұл бөлімде көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау және мемлекет тарапынан көрсетілетін көмектің түрлері қарастырылады. Кәмелетке толмаған төрт және одан көп балалары бар немесе жиырма үш жасқа дейін күндізгі оқу нысаны бойынша оқитын студенттері бар көпбалалы отбасыларға отбасы табысына қарамастан төмендегі көлемде жәрдемақы тағайындалады:

- төрт балаға – 16,03 АЕК немесе 46 760 теңге;
- бес балаға – 20,04 АЕК немесе 58 457 теңге;
- алты балаға – 24,05 АЕК немесе 70 154 теңге;
- жеті балаға – 28,06 АЕК немесе 81 852 теңге;
- сегіз және одан көп балаға – 28,06 АЕК немесе 81 852 теңге қосымша 4 АЕК бойынша жеті баладан кейінгі әрбір үшін.

Егер көпбалалы отбасы аз қамтылғандар санатына жатса, яғни орташа жан басына шаққандағы айлық табыс ең төменгі күнкөріс деңгейінің 50%-нан төмен болса, атаулы әлеуметтік көмек алуына құқығы бар.

Атаулы әлеуметтік көмек көлемі белгіленбеген, отбасының табысына байланысты тағайындалады. Жетпейтін сома атаулы әлеуметтік көмек түрінде беріледі. Атаулы әлеуметтік көмек шартты және шартсыз болып бөлінеді.

Біріншісі – еңбекке қабілетсіз балалары (көпбалалы аналарға, 7 жасқа дейінгі баланы асырауына байланысты уақытша жұмыс істемейтін

жалғызбасты әкелерге, мүгедектерге, қарттарға) жоқ отбасына әр ай сайын төленеді. Ал, шартты атаулы әлеуметтік көмек отбасының еңбекке қабілетті мүшесі жұмысқа орналасқанша белігілі бір уақытқа төленеді. Онымен әлеуметтік келісім-шартқа отырады, оқыту курстарына жібереді, кейін жұмысқа орналастырады.

Бұдан бөлек, "Алтын алқа" және "Күміс алқа" иелеріне немесе "Батыр ана", I және II дәрежелі ана даңқы ордендерімен марапатталған барлық көпбалалы аналарға ай сайын мемлекеттік жәрдемақы төленеді. Бұл жәрдемақы зейнетке шыққанына, сондай-ақ отбасының табысына қарамастан өмір бойына тағайындалады.Жәрдемақы аналарға мемлекеттік дәрежесіне сәйкес берілгендіктен, ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланысты саналмайды. Қазақстанда оны 237 мың ана алып отыр."Алтын алқа" және "Күміс алқа" иегерлері төмендегілерден босатылған:

- көлік және жер салығы;
- тұрғын жайын тіркегенде, төлқұжат және жеке куәліктерін рәсімдегенде баж салықтарын төлемейді.

Көпбалалы отбасылар халықтың әлеуметтік тұрғыдан әлсіз тобына жатады және тұрғын үй кезегіне есепке тұруға құқылы. Оларға басқа үміткерлер сияқты баспана жалға алу шартымен беріледі."ҚР мемлекеттік наградалары туралы" заңының 36 бабына сәйкес, "Алтын алқа" алқасымен наградталған немесе бұрын "Батыр ана" атағын алған көп балалы аналар белгіленген нормалар бойынша тұрғын үй алаңымен бірінші кезекте қамтамасыз етіледі. ҚР "Тұрғын үй қатынастары туралы" заңының 118 бабына сәйкес Қазақстан Республикасының мемлекеттік наградалары берілген адамдар Қазақстан Республикасының мемлекеттік наградалары туралы заңдарда белгіленген тәртіппен тұрғын үй алуға құқылы. Яғни, жеті және одан да көп бала туған көпбалалы аналар, "Алтын алқа" иегерлері мемлекеттік тұрғын үй қорынан бірінші кезекте баспана алуға құқылы. Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің мәліметіне сәйкес, Қазақстанда 28 мың көпбалалы ана тұрғын үй кезегінде тұр. Тұрғын үйді бірнеше жолмен алуға болады.

- Біріншісі – мемлекеттің тұрғын үй қорынан кезек күту тәртібімен. Күту мерзімі орташа есеппен – 10 жыл.
- Екіншісі – "Нұрлы жер" мемлекеттік бағдарламасымен.

Жергілікті бюджет есебінен аймақтардағы әкімдіктер көпбалалы отбасыларға түрлі қолдау шараларын көрсетеді:

- коммуналдық төлемдерді төлеу;
- көмір түсіріп беру;
- қоғамдық көліктерде тегін жүру;
- көпбалалы отбасылардың балаларын мектепте тегін тамақтандыру.

Сонымен,жоғарыда мемлекет тарапынан көрсетілетін көмек түрлері және жәрдемақылар мен жеңілдектерді толығымен қарастырылды.Бірақ,көп балалы отбасылар дағдарысты жағдайлармен басқаларға қарағанда жиі кездеседі.Көп балалы отбасылардың көпшілігінде мұндай жағдайлардан

шығу үшін жеке ресурстары жеткіліксіз. Бұл көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың маңызды міндеттерінің бірі олардың қиын өмірлік жағдайдан шығуына көмектесу екенін білдіреді. Күрделі өмірлік жағдай деп бір мезгілде көп балалы отбасы мүшелерінің өміріне объективті қиындықтар тудыратын, ал отбасы олардың зардаптарын өздігінен жеңе алмайтын жағдайлардың жиынтығы ретінде түсініледі. Көп балалы отбасы мүшелерінің денсаулығына, олардың дамуына қауіп төндіретін, қалыпты өмір сүруіне кедергі келтіретін қиын өмірлік жағдайдың болуы әлеуметтік қорғау органдарынан әлеуметтік көмекке мұқтаждықтың негізгі көрсеткіші болып табылады. Көп балалы отбасының қиын өмірлік жағдайы оның өмір сүру жағдайларының өзгеруімен, әлеуметтік байланыстардың бір бөлігін жоғалтуымен және отбасының бейімделу мүмкіндігінің бұзылуымен сипатталады. Көп балалы отбасында материалдық қиындықтардың болуы оның балалардың үйлесімді дамуын қамтамасыз ету қабілетінің айтарлықтай төмендеуіне әкеледі. Көп жағдайда көп балалы отбасыларға ақша үнемдеуге тура келеді, бұл балалардың оқу және сабақтан тыс іс-шараларына қажетті заттарды сатып алудан бас тартуға әкеледі. Сонымен бірге материалдық қиындықтар отбасының өмір сүру жағдайына, соның ішінде балалардың сабаққа дайындалу үшін жеке кеңістігі мен жұмыс орнының болмауына әсер етеді. Екінші жағынан, материалдық қиындықтар да ата-аналардың жұмыспен қамтылуының артуына әкеліп соғады, соның салдарынан кәмелетке толмағандарды қадағалаудың әлсіреу қаупі және олардың әлеуметтік дағдыларының жеткіліксіз қалыптасу ықтималдығы туындайды. Тағы бір мәселе, материалдық ресурстардың жетіспеушілігі көп балалы отбасы мүшелерінің денсаулығына кері әсер етуі мүмкін, бұл да ақшаны үнемдеу қажеттілігімен байланысты. Демек, көп балалы отбасы үшін қиын өмірлік жағдайдың салдары отбасының барлық мүшелерінің өмір сүру жағдайын нашарлататын және кәмелетке толмағандардың жеке басының дамуына қиындықтар тудыратын әлеуметтік- экономикалық, медициналық, білім беру және тұрмыстық мәселелер кешені болып табылады. Көп балалы отбасыларға көмек көрсету – әлеуметтік құжаттармен анықталған ресми көрсеткіштерге қол жеткізу емес, шын мәнінде маңызды нәтижелерге қол жеткізу маңызды екендігінде. Әлеуметтік көмектің жеткіліксіз мөлшері көп балалы отбасының қиын өмірлік жағдайдан шығуына ықпал етпейтінін түсіну маңызды, бұл отбасылық мәселелердің дамуына қауіп төндіреді.

Осылайша, әлеуметтік-экономикалық факторлардан туындаған жағдайда көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың ерекшеліктерін ескере отырып, отбасының бейімделу әлеуетін арттыруға және оның мүшелерінің мәселелерді өз бетінше шешуге дайындығын дамытуға басты назар аударылатынын атап өтуге болады.Бұл әлеуметтік жұмыстың негізгі стратегиясы, алайда қиын өмірлік жағдайдан шығу үшін әлеуметтік қорғау органдары көп балалы отбасыларға басқа да көмек түрлерін көрсете алады. Оның көлемі көп балалы отбасының жағдайын зерделеу негізінде анықталады және материалдық игіліктерді, ата-аналардың кірістерін арттыру

үшін жұмыс табуға көмектесуді, көп балалы отбасының барлық мүшелеріне әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық қолдау көрсетуді қамтиды.

Әдебиеттер:

1. Закирова А.Б., В.Г. Минлин Основные технологии социальной работы с многодетной семьей // Академическая публицистика. – 2019. - №10. – С.212- 216
2. Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 маусымдағы N 63 Заңы.
3. "2011 жылы 26 желтоқсанда қабылданған кодекстің "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" 518, 1-бап, 17-2-т.
4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы.

Ильяс Аружан
Ғылыми жетекшісі - Кенесбекова С.А.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан қоғамының жандануы отбасы институтын нығайтпай мүмкін емес, өйткені отбасы барлық уақытта адамның әлеуметтік қызметінің маңызды жүйелерінің бірі болған және болып қала береді. Отбасының әлеуметтік функциялары шеңберінде жыныстар мен ұрпақтар арасындағы қатынастарды реттеу, балалардың тууы мен әлеуметтенуі, қажеттіліктер мен материалдық және рухани игіліктерді тұтыну мәдениетін қалыптастыру жүзеге асырылады. Тұлғаның құндылық мұраты мен бағдары, оның адамгершілік негіздері отбасында қаланады. Өкінішке орай, Қазақстан қоғамы өмірінің көптеген салаларындағы сәтсіз реформалардың салдары, ең алдымен, отбасыларға, әсіресе көп балалы отбасыларға, олардың өмір салтына, тұрақтылығына, гүлденуіне және өмір сүру сапасына әсер етті.

Бұрынғы уақытта Қазақстан де ең көп таралған көп балалы отбасылар қазір отбасылардың жалпы санындағы өте аз үлесті құрайды. Қазақстандағы отбасылардың жалпы массасында көп балалы отбасылар – 9,4 пайыз. Бұл түрдің басым көпшілігі үш балалы отбасылар (77%), ал ауылдық жерлерде қалаларға қарағанда отбасылардың жалпы санына қатысты көп балалы отбасылар үш есе көп (тиісінше 18% және 6%).

Отбасыларды бала саны бойынша бөлудегі аймақтық саралау да үлкен. Тәуелділік ауыртпалығының жоғары болуына байланысты көп балалы отбасылар кедей, ауылдық жерлерде және бірқатар аймақтарда олардың жағдайы «тірі» ақшаның толық болмауымен қиындауда. Көп балалы отбасылардың ерекше қажеттілігі - бұл тұрғын үй жағдайын жақсарту қажеттілігі және «тұрғын үй мәселесі» Қазақстан де әрқашан өте өткір болған және болып қала береді. Бүгінде адамдар кейде 15-20 жыл кезекте тұратын мемлекеттік баспанаға қол жеткізу бұрынғыдай қиын. Көп балалы отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз етудегі күтілетін саясат бұл мәселенің табиғи жойылуына әкелуі мүмкін, өйткені 15 жылдан кейін балалар өседі, ал «үлкен» қатары әлеуметтік қорғау органдарының есеп беру құжаттарынан шығып кетеді. Көп балалы отбасылар ерекше әлеуметтік қорғауға және мемлекеттік деңгейде қолдауға мұқтаж. Сондықтан да ойлы, салмақтыәлеуметтік жағдайын ескере отырып, көп балалы отбасыларға арналған арнайы жұмыс бағдарламасы

Көп балалы отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс осы санаттағы отбасылардың ерекшеліктерін терең білуге негізделуі керек. Әлеуметтік қызметкер кәсіби тұрғыдан жақсы дайындалған, білімді, эрудитті және жеткілікті жоғары дайындық деңгейіне ие болуы керек. Әлеуметтік жұмыстағы негізгі бағыт - федералды отбасылық саясат тұжырымдамасында,

сондай-ақ әлеуметтік қызметкердің міндеттерінде қарастырылған әртүрлі нысандарда отбасына көмек көрсету. Әлеуметтік жұмыс белгілі бір қоғамда (аумақтық) жүзеге асырылады, оның ерекшеліктерімен анықталады және мыналарды қарастырады:

отбасының, жеке тұлғаның үйлесімді дамуы мүддесінде тәуекел жағдайында қалыпты жұмыс істейтін отбасының ең төменгі әлеуметтік кепілдіктерін, құқықтарын, жеңілдіктері мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік шаралардың көп деңгейлі жүйесін қамтитын көп балалы отбасын әлеуметтік қорғау және қоғам;

Көпбалалы отбасын әлеуметтік қолдау, бұл кәсіптік қайта даярлауға (отбасы мүшелерін оқытуға), жұмысқа орналастыруға, табыс табуға және т.б. қатысты формальды және бейресми қызметті және қиын жағдайдағы мамандар мен отбасы арасындағы қарым-қатынасты білдіреді. Әлеуметтік қолдау медициналық сақтандыруды, сондай-ақ басқа да нысандарды қамтиды. көмек (моральдық, психологиялық, педагогикалық, материалдық және физикалық), әлеуметтік жанашырлық пен бірлік;

отбасылық әлеуметтік қызметтер. Бұл сонымен бірге меншік нысанына қарамастан әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінде тегін көрсетілетін әлеуметтік қызметтер жүйесі.

Әлеуметтік жұмыстың жоғарыда аталған бағыттарына сәйкес көп балалы отбасымен жұмыс істейтін маман күнделікті отбасылық мәселелерді шешуге, отбасылық оң қатынастарды нығайтуға және дамытуға, ішкі ресурстарды қалпына келтіруге, қол жеткізілген оң нәтижелерді тұрақтандыруға бағытталған барлық шаралар кешенінің үйлестірушісі болып табылады. , әлеуметтік экономикалық жағдай.

Әлеуметтік жұмыс маманы көптеген балалы отбасылардың және оларда тұратындардың қажеттіліктері мен талаптарын білуі керек; көп балалы отбасының кез келген мәселесін назардан тыс қалдырмай іс-әрекет жоспарын құра білу; көп балалы отбасына көмектесе алатын әртүрлі ұйымдар мен қызметтерді (әлеуметтік, құқық қорғау, заң, денсаулық сақтау, білім беру, сонымен қатар жергілікті басқару және қоғамдық ұйымдар, бірлестіктер, бірлестіктер) тарту. Осыған сүйене отырып, әлеуметтік қызметкер келесі функцияларды орындауға шақырылады:

1. Диагностикалық (көп балалы отбасының ерекшеліктерін зерттеу, оның мүмкіндіктерін анықтау);

2. Қауіпсіздік және қорғау (көп балалы отбасын құқықтық қамтамасыз ету, оның әлеуметтік кепілдіктерін қамтамасыз ету, құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру үшін жағдай жасау);

3. Ұйымдастырушылық-коммуникативтік (қарым-қатынасты ұйымдастыру, бірлескен іс-әрекетті бастау, бірлескен бос уақытты, шығармашылық);

4. Әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық (психологиялық-педагогикалық көп балалы отбасы мүшелерін тәрбиелеу, шұғыл психологиялық көмек көрсету, профилактикалық қолдау және патронат);

5. Болжамдық (жағдайларды модельдеу және нақты мақсатты көмек бағдарламаларын әзірлеу);

6. Үйлестіру (көп балалы отбасылар мен балаларға көмек көрсету, халыққа әлеуметтік көмек көрсету бөлімдерінің, ішкі істер органдарының отбасы мәселелері жөніндегі бөлімдерінің, оқу орындарының әлеуметтік педагогтарының, оңалту орталықтары мен қызметтерінің күштерін біріктіруді құру және қолдау).

Алматы облысында көп балалы отбасының мәртебесін көтеруге, әйелдер мен аналардың рөлін арттыруға бағытталған жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Алматылық отбасылардың көптеген демографиялық көрсеткіштері мен өмір сүру сапасының көрсеткіштері бойынша Алматы облысы Қазақстан Федерациясында бірінші орында. Мәселен, 2002 жылдан 2010 жылға дейін Қазақстан халқы 2,2 миллионға қысқарды, алматылық тардың саны 140 мың адамға өсті. Соңғы бес жылда туылғандар саны 14382 адамға өсті. 16980 адамға дейін Екінші және үшінші балалар Алматы отбасыларында жиі кездеседі. Облыста күніне орта есеппен 47 сәби дүниеге келсе, бұл көбінесе отбасындағы екінші немесе үшінші бала. Қазірдің өзінде 32206 алматылық отбасы ана капиталына мемлекеттік сертификат алды. 2000 жылдан бастап ай сайын балаларға арналған жәрдемақы, аймақтық бенефициарларға ақшалай төлемдер жыл сайын орта есеппен 18%-ға өсті. Жаңа коммуналдық балабақшалар салынып, жекеменшік балабақшалар ашылып, отбасыларды, ана мен баланы қолдауға бағытталған ондаған бағдарламалар жүзеге асырылуда. Өңірде апта сайын 288 жаңа отбасы құрылып, олар сәбилердің келуін асыға күтеді. 2011 жылдың мамыр айында 93 көп балалы ана «Ана даңқы» белгісімен марапатталды. «2+3» отбасының Алматы стандарты аймақтың брендіне айналды.

Сонымен, Алматы облысындағы отбасы саясаты әрбір нақты отбасына, әсіресе көп балалы отбасын қолдауға (әлеуметтік, материалдық), медициналық, моральдық, психологиялық көмек көрсету шараларын жетілдіруге бағытталған. Әлеуметтік капитал түсінігі сенім концепциясына негізделген. Адамдар сенедіолардың банктерге салымдары, банктер жаңа жұмыс орындарын ашатын өнеркәсіптік компаниялар мен трансұлттық корпорациялардың қызметіне инвестиция салады, жұмысшы жұмыс берушіге сенеді және ол өз қызметкеріне тиісті жалақы төлеуге міндеттенеді. Экономикалық тетіктері қалыптасқан қоғамның дамуын сенімсіз елестету мүмкін емес десек қателеспейміз. Сенім ынтымақтастыққа, бір-бірін түсінуге мүмкіндік береді, қамтиды өзіне саяси, әлеуметтік, экономикалық, ұлтаралық тепе-теңдік пен тәртіптің тұрақты нысандары, т.б. стратегиялық және ұтымды, прагматикалық рөл атқарады. Сенім категориясының этикалық-философиялық талдауына сүйене отырып, бұл құбылыстың ең маңызды төрт аспектісін бөліп көрсетуге болады:

7. Сенім адамдар арасындағы адамгершілік қатынас ретінде қарастырылады;

8. Сондай-ақ сенімде бір-бірін тану сәті ерекшеленіп, қарастырылады;

9. Сенім актісі ерікті, зорлықсыз көрініс ретінде сипатталады;

10. Сенім интимдік ойларды жеткізу ретінде жүзеге асады және сезімдер.

Сағат Сенім табиғатын, негізінен, экономикалық және құқықтық қатынастар тұрғысынан талдай отырып, көптеген зерттеушілер экономикалық артта қалу басқа факторлармен бірге қоғамда немесе ұйымда өзара сенімнің болмауының нәтижесі деген қорытындыға келеді.

Әдебиеттер:

1. В.Ю. Альбицкий, С. Я. Волгина, Е. А. Құрманаева кедей отбасылардан шыққан балалардың денсаулық жағдайы. Кн - да: әлеуметтік педиатрияның өзекті мәселелері: таңдалған очерктер. М.: Ресей Педиатрлар Одағы; 2012: 265-281.
2. Альбицкий В.Ю., Устинова Н.В. әлеуметтік педиатрия балалардың денсаулығын сақтау стратегиясы ретінде. Орыс педиатриялық журналы. 2015; 18(1): 29-30.
3. Альбицкий В.Ю., Устинова Н.В., Куликов О. в., Ким А. В., Муратова М. в., Рослова з. А. және т. б. балалар емханасының медициналық-әлеуметтік көмек бөлімінің жұмысын ұйымдастыру тәртібі. Қазіргі педиатрия мәселелері. 2013; 12 (4): 12-6.
4. Андреева и. А., Спиридонов С. П. халықтың өмір сүру сапасын жақсартудың бір бағыты ретінде кедейлікпен күрес. Әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен процестер. 2015; 10(2): 13-6.
5. Афанасенко Л.С. көп балалы отбасылардан шыққан бастауыш сынып оқушыларының өзін-өзі бағалауы. ЖОО ғылымының жетістіктері. 2014; 12: 59-64.
6. Баландина л.л., Силина Е. А. көп балалы және бір балалы отбасылардағы балалардың сиблингтермен және құрдастарымен қарым-қатынас ерекшеліктері. Психологиялық зерттеулер: электрондық Ғылыми журнал. 2010; 12 (4): [Электрондық ресурс] URL: http://psystudy.ru 0421000116/0040 (жүгінген күні: 20 Маусым 2016).
7. Баранов а. а., Альбицкий В. Ю., Устинова Н. В. балаларға медициналық-әлеуметтік көмекті ұйымдастырудың жағдайы, мәселелері мен болашағы. Орыс педиатриялық журналы. 2013; 16(3): 3-6.
8. Баранов а.а., Альбицкий В. Ю., Модестов А. А. Ресей балаларының ауруы. М.: Ресей Педиатрлар Одағы; 2013.
9. Баранов а. а., Альбицкий В. Ю., Терлецкая р. Н., Зелинская Д. и. балаларға медициналық көмек көрсетудің көп деңгейлі жүйесі. Қазіргі педиатрия мәселелері. 2014; 13 (2): 5-10.
10. Баранов А.А., Намазова-Баранова Л.С., Альбицкий В. Ю., Терлецкая р. н. Ресей Федерациясындағы нәрестелер мен балалар өлімінің заңдылықтары мен тенденциялары. Әлеуметтік гигиена, Денсаулық сақтау және медицина тарихы мәселелері. 2015; 23(1): 35-41.

Искакова А.Б
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., профессор Маженова Р.Б.
Академик Е.А Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ЗАМАНАУИ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

Көптеген ата-ана баласының тілі шықпағанына қарамастан, бірден логопед немесе психолог, психоаналитик мамандарға баруға асықпайды. Уақыт өте келе өзі сөйлейді деген үмітпен емді кейінге қалдырады. Сондай-ақ, олар баламен қай жаста болсын, тең дәрежеде сөйлесу керектігін ескермей жатады.

Баланың ата-анасының тілі кеш шыққан болса, бұл өз кезегінде перзентінде қайталануы мүмкін. Яғни бұл — заңды құбылыс. Бірақ, осы генетикалық себептің ДНҚ деңгейінде болатынына қарамастан, тұқым қуалайтын ауру мен кемістіктерді емдеп жазуға болады. Тағы бір мәселе ол "бала бір нәрседен қатты қорқып қалса немесе күнделікті тұрмыста ата-анасының жанжалдасатынын көріп өссе, мұның барлығы тілдің шығуына кері әсерін тигізіп жатады. Сол себепті еліміздің білім саласында жүргізіліп жатқан реформаның басты мақсаты – ой-өрісі жаңашыл, шығармашылық деңгейде қызмет атқара алатын, дүниетанымы жоғары, жан-жақты қалыптасқан жеке тұлға тәрбиелеу. Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мәселесі қазіргі таңда мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып отыр. Бала болашағымыз десек, сол балаға жүйелі білім беріп, ынта-ықыласын дұрыс бағыттауды, қабілет-қасиеттерін дамытуды отбасынан, балабақшадан бастауымыз керек. Қазіргі уақытта педагогика ғылымының бір ерекшілігі – баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы.

Заманауи жаңа технологиялар – бұл білімнің басымды мақсаттарымен біріктірілген пәндер мен әдістемелердің: оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан міндеттерінің, мазмұнының, формалары мен әдістерінің күрделі және ашық жүйелері, мұнда әр позиция басқаларына әсер етіп, ақыр аяғында баланың дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды. Жаңа заман баласы ертеңгі еліміздің болашағы. Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Әрине, ол үшін мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде балалардың жеке басының қалыптасуы мен дамуында педагогтардың педагогикалық технологияларды қолдана білу сауаттылығынада байланысты. Яғни, педагогикалық технологияны қолдану негізінде келешек ұрпақтың еркін дамуына, жан-жақты білім алуына, белсенді, шығармашыл болуына жағдай жасау қазіргі таңдағы әрбір ата - ананың міндеті. Қоғамдағы қазіргі даму кезеңінде мектепке дейінгі мекемелердегі білім беру жүйесінде оқыту, тәрбие беру

үрдісін технологияландыру – басты мәселенің бірі. Осыған орай мектепке дейінгі мекемелердің тәжірибесіне оқыту мен тәрбиелеудің әр түрлі технологиялары жасалып енгізілуде.

Отбасында жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты: оқыту мен тәрбиелеуде инновациялық ойын технологиясының элементтерін пайдалана отырып, жан-жақты, білімді, құзыретті тұлға тәрбиелеу.

Балабақшада қолдануға тиімді технологиялар:

1. Дамыта оқыту технологиясы.
2. Ақпараттық – коммуникативтік технологиялар (АКТ).
3. Ойын технологиясы.
4. Мнемотехника технологиясы.
5. ТРИЗ технологиясы..

Балаларға күнделікті өмірде де жаңа технологияны қолдану арқылы, балалардың сабаққа деген қызығушылықтарын ояту. Балалардың тілін дамытудағы жаңа технологияны қолдану арқылы, ой-өрісі дамыған, тәрбиелі, білімді, заман талабына сай белсенді ұрпақ тәрбиелеу. Бала өмірінің алғашқы мектепке дейінгі кезеңі – оның өсіп жетілуіндегі ең жауапты кезең, бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Бұл кезде баланың ақыл-ойы, қабілеті, қасиеттері және эстетикалық сезімдері, еңбек, ойын үдерісінде жан-жақты қалыптасады. Отбасында ойынның маңызы ерекше. Ойын барысында білім мен біліктілігін арттырамын. Тәрбиенің алдағы міндеттерінің бірі балалардың ойлау қабілеттерін қалыптастыру болса, ойын – осы мәселенің шешімі. Балада ойлау қабілеті мен сөйлеу қызметі бірге дамиды. Баланы ойната отырып сөйлетуде суретті әңгіме, дидактикалық ойынды сурет арқылы өткізу, шығарманы оқып таныту оң нәтиже береді. Мектеп жасына дейінгі балаларды тіл мәдениетіне тәрбиелеу, сөздік қорын дамыту, сурет қарау, заттарды сипаттау, жұмбақ шешу, құрастыру, тақпақтар, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштармен қатар ертегі тыңдау әңгімелесу баланың тілдік құзіреттілігін, қызығушылығын арттырады. Жаңадан шыққан әдіс-тәсіл қолдану арқылы балалардың жаттауға, есте сақтауға деген ынталарының дамуына, тілдерін машықтандырғанына көз жеткіземіз. Күнделікті тәрбиелеу мен оқыту ісінің бір ерекшелігі көрнекіліксіз іске аспайды. Мен баланың тілін дамыту кезінде әр тақпақ пен жаңылтпаштарға сызба-сурет салып көрнекілік пайдалануға ата – аналарға кеңес беремін.

Ойын түрінде өткен бұл әдіс бала тілінің дамуына ықпал тигізіп, таным, қатынас, шығармашылық, әлеумет, денсаулық салаларындағы белсенділіктерінің дамуына, қолдануына жол ашады. Ойын баланың ойлау, есте сақтау, салыстыру, қиялдау, еркін сезінуге, еркін сөйлеуге, жеке тұлға болып табылуына көмектеседі.

Сол сияқты іс-тәжірибемде көптеген ата - аналар қолданған ТРИЗ технологиясына тоқталып өтейін. Бұл ең жас, әрі кең тараған таныс педагогикалық инновациялық жүйе. Ол – тапқырлық тапсырмаларды шешу

теориясына және шығармашылық тұлға дамыту теориясына негізделген. Оны Ресейлік ғалым және қиялшыл – жазушы Генрих Альтшуллер жасаған. **ТРИЗ - дің мақсаты** - тек қана балалардың қиялын ғана емес, сонымен қатар шынайылықты түсініп жүйелі ойлауға, өзін - өзі тануға, қоршаған ортаның қиындығын байқауға және де өздерінің шағын қиындықтарын шешуге баулу болып табылады. Тризшылардың ұраны – «Барлығын айтуға болады!».

Көркем әдебиет арқылы балалардың тілін ТРИЗ технологиясының әдісін қолдана отырып дамыту. Отбасындағы балаға берілетін бүгінгі тәрбиенің ең өзекті алатын жері – ол ата-бабадан қалған асыл мұра. Балаларды адамгершілікке тәрбиелеп, тілдерін дамыту мақсатында көркем әдебиет асыл-мұралары – жұмбақтар, ғажайып ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, тәрбие әліппесі, аңыз әңгімелер, жырларды қолданудың маңызы зор тиімді тәсіл екені белгілі. Мен баланың тілін дамытуда көркем әдебиет жұмбақ түріне негізделіп жүргізген тиімді болады дегім келеді. Жұмбақтар тіл мәдениетін тәрбиелеуде үлкен рөл атқарады. Жұмбақтар баланы байқағыштыққа, тапқырлыққа, баулып, ой-қиялын ұштастыра әсер етеді. Жұмбақ баланың ойлау қабілетін дамытады. Жұмбақтарды балаға үйрету барысында «ТРИЗ» технологиясының әдіс-тәсілдерін болашақта қолданатын болам.

Ойын арқылы оқыту технологиясының мақсаты: дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, әлеуметтендірушілік мақсатқа жету.

Ойын технологиясының ерекшелігі: ойындық іс-әрекеттің психологиялық механизмі жеке бастың өзіндік талап-талғамдарына сүйенеді. Баланың бойындағы білімділік, танымдық, шығармашылық қасиеттерін аша түсуді көздейді. Ойын – балалар үшін оқу да, еңбек те. Ойын айналадағы дүниені танудың тәсілі. Ол баланың жасына қарай өзін қоршаған ортаны танып білуге құштарлығын арттырады.

Сандар құрамы бала үшін қиын, бірақ оны игеруге **Кюизенер** технологиясының көмегі зор. Кюизенер таяқшалары – түстер саны, қол арқылы әртүрлі дерексіз түсініктерді ұғынуға мүмкіндік беретін көпсалалы математикалық нұсқаулық болып табылады. Кюизенер таяқшалары санауға пішіндерді орналастыруда тиімді.

Дьенештің логикалық ойындары баланың логикалық ойлауын, епшілдігін, талдау қабілетін, коммуникативтік дағдыларын логикалық тапсырмалар арқылы қалыптастырады, объектілердің әртүрлі қасиеттерін атауға, жоқ затты сөз арқылы көрсетуге, айқындауға үйренеді, есте бір мезгілде дерексіз заттың бірнеше қасиетін сақтап тұруға үйретеді.

Дамыта оқыту технологиясы – баланы оқыта отырып, дамыту. Бала бойына еркіндік, мақсаткерлік, ар-намыс, мақтаныш сезім, дербестік, адамгершілік, еңбексүйгіштік, белсенділік, т.б. қасиеттерді дамыту.

Ақпараттық технологиялар деп оқыту педагогикасында арнайы техникалық ақпараттық құралдарды (интерактивті тақта, электронды-есептеуіш машиналар, аудио, бейне) пайдаланатын барлық

технологияларды атайды. Компьютерлер білім беруде кеңінен қолданыла бастады, **«оқытудың компьютерлік технологиясы»** термині пайда болды. Қазіргі заман талабына сай енгізіліп жатқан жаңа бағдарламалар, ақпараттық-коммуникативтік технологиялар арқылы балаға тәрбие мен алғашқы білім беру негізі – отбасыдан басталады. Ақпараттық-коммуникативтік технологиялар балалардың ойлау, есте сақтау, тыңдау қабілеттерін дамытуға үлкен септігін тигізіп отыр. Ақпараттық технологиялар бойынша ата – аналарға жасалған электрондық оқулық кешендері, құралдары жинақтары бар. «Қызықты грамматика», «Кел балалар ойнайық», «Ойнайықта, ойлайық» осы құралдарды пайдаланамыз. Мысалы, қызықты грамматикада ертегілер тыңдаймыз. Есіне сақтамаған балаға қайтадан көрсетуге болады.

Мнемотехника – тіл дамытуда тиімді есте сақтау, оны дұрыс жеткізе білудегі әдіс пен тәсілдер жүйесі. Қазіргі кезде мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда мнемотехниканы қолдану өзекті болып тұр. Бұл мақсатты іске асыру үшін, баланың тілін дамытуға әртүрлі тәсілдер мен әдістерді қолдану қажет. Қойылған мақсатты нәтижелі етуге қолданылатын тәсілдер:

– көрнекіліктер, дидактикалық ойындар, суреттер, буындық кестелер, тірек-сызба, үлгілер, т.б.

Луллий шеңбері. Мектепке дейінгі баланың тілін дамыту әрқашанда өзекті мәселе болып табылады. Сөздік қорын байытады. Дыбыс, сөз, буын, сөйлем құрудың құрылымын үйретеді.

Қорыта айтқанда, балалардың ана тіліндегі дыбыстарды анық айтып, дұрыс сөйлей білуге отбасындағы тәрбиенің ықпалы зор.

Қазіргі заман талабына сай оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру, яғни әр баланы жеке тұлға ретінде қабылдап, мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндерді ойына, бойына шақ әдеби мұралармен сусындатып тәрбиелеу, ата – ананың алға қойған міндеті. Айналадағы дүниені, табиғатты бақылап түсіндіріп әрдайым жаңа сөздермен, сөздік қорын толықтырып отыру қажет деп есептеймін. Жоғарыда айтылған мүмкіндіктерге сай балалардың сөйлеу қабілеттерін тереңдетіп, шығармашылық қабілеттерін дамытуда айтқан әңгімесіне, өзі құрастырған қысқа әңгімелеріне бағыт-бағдар бере отырып, тіл байлығын, сөздік қорын дамытуды басты назарда ұстау керек деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. В.И., Сохин Ф.А. Мектепке дейінгі педагогика. . А «Мектеп», 1982.

2. Большева Т.В. Учимся по сказке «Развитие мышление дошкольников с помощью мнемотехники», 2003

3. Козаренко В.А. Авторлық әдістемелер. «Учебник мнемотехники» 2010г.

4. Журнал «Балабақша» 2009 жыл

5. Тіленбаева Н.Б. Дидактикалық ойынның маңызы// Отбасы және балабақша.- 2007жыл № 7

Кенжегулова М.Р., Сапаралы А.М., Дүйсембек С.С.
«Балапан» бөбекжайы КМҚК., тәрбиешілер, Қарағанды қаласы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕСІ ЖАҒДАЙЫНДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Қазіргі уақытта отбасы мен мектепке дейінгі мекемедегі балалардың әлеуметтік-психологиялық әл-ауқаты мәселесі ерекше өзекті болып отыр, өйткені бұл ұлт денсаулығын сақтаудың мемлекеттік саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Қазіргі жағдайда төрт және одан да көп баласы бар отбасы көп балалы отбасыларға жатады.

Көп балалы отбасы туралы түсінік және қоғамдағы оған деген көзқарас отбасы және оның функцияларының дамуымен, әйелдің отбасы мен қоғамдағы рөлінің өзгеруімен бірге белгілі бір эволюцияға ұшырап отырады. Мысалы, екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жылдары Қазақстан мен КСРО-да дүниеге ұрпақ әкелу жасындағы ер адамдар санының күрт азаюынан туындаған елеулі демогр. мәселелерге байланысты аналар мен балаларды қорғаудың және отбасын нығайтудың маңызды мақсаттары қатарында көп бала табуды көтермелейтін арнаулы жарлық қабылданды. Осыған орай үшінші баладан бастап бір жолғы жәрдемақы төлемі, төртінші баладан бастап балаларға төрт жыл бойына ай сайын жәрдемақы төлемі белгіленді.

Жекелеген шаңырақтардағы балалар саны бірқатар жалпы және жеке себептерге, атап айтқанда, елдің экономикалық даму деңгейіне, халықтың тұрмыс деңгейіне, оның біліміне, әйелдердің өндіріске тартылуына, отбасының әлеуметтік қамсыздандырылуына байланысты аз не көп болады. Демографиялық деректер бойынша – аграрлы елдерге қарағанда өнеркәсібі дамыған елдерде адамдарының сәбилі болу деңгейі төмен; халықтың материалдық жағынан неғұрлым қамтамасыз етілген және білімді жіктеріндегі балалар саны нашар қамсыздандырылған және білімі төмен жіктеріндегіден гөрі аздау. Ұлттық құндылыққа бағдарланған дәстүрлі қоғамдар, сондай-ақ діни канондар, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді (мысалы, ислам конфессиясын) ұстанатын этностар балаларының көп болуын қалайды. Мұнда этнографиялық ортаның да, аға ұрпақ өкілдерінің де ықпалы сезіледі.

Қазақстанда егемендік пен тәуелсіздік алғаннан кейін, 20 ғасырдың 90-жылдарынан бастап көп балалы отбасыларға (қалада – 4 баласы, ауылдық жерлерде – 6 баласы барларға), басқа да отбасыларына әр бала дүниеге келгенде бір жолғы жәрдемақы төленеді, сондай-ақ тиісті жағдайларда 1,5 жастан 6 жасқа дейінгі балаларға ай сайынғы жәрдемақы тағайындалады. Жұмыс істейтін ана-әйелдерге зейнет жасына келуіне байланысты зейнетақы тағайындау кезінде басқа да жеңілдіктер беріледі,

сондай-ақ, көп балалы аналар бала санына қарай “Алтын алқа”, “Күміс алқа”, т.б. орден, медальдармен марапатталады. Қазақстанда көп балалы отбасылары, негізінен, қазақтар көп тұратын оңтүстік облыстарда, сондай-ақ түркі ұлыстары немесе ислам дінін ұстанатын басқа да ұлыстар көбірек қоныстанған бірқатар басқа да дара этнографиялық. аудандардың ауылдық жерлерінде басым болып келеді.

Қазіргі психология мен педагогиканың мәліметтері, егер ол жалғыз болмаса, бала үшін жақсы екенін айтады - оның аутизмнен, невроздан, қорқыныштан, зиянды эгоцентризмнен, өзін-өзі ұстаудан аулақ болу мүмкіндігі жоғары. Алайда, отбасында бірнеше баланы тәрбиелеу бір қарағанда бұлыңғыр емес. Көп балалы болу отбасындағы балалардың психикалық денсаулығының қауіп факторы болуы мүмкін, өйткені олардың арасындағы бәсекелестік, бір-біріне жағымсыз қатынастар дамуы мүмкін, олардың салдары балалардың жеке басына теріс әсер етеді.

Отбасындағы ата-ана – баланың өмірлік ұстазы және бірінші тәрбиешісі. Баланың болашағы мен білімі, мәдениеті отбасындағы ата-ананың сіңірген еңбегіне, тәлім-тәрбиесіне байланысты. Кеңес педагогы В.А. Сухомлинский «Отбасы-барлығының басы, жан-жақты дамуының негізі болатын тәрбие институты. Отбасындағы ата-ана мен баланың қарым –қатынасы нәтижесінде, адамгершілік, эстетикалық, дене тәрбиесінің алғашқы үлгісі қалыптасады. Ал, әке мен шеше, ата мен әже, апа мен ағалар баланың алғашқы тәрбиешілері» - деп бағалаған. Отбасындағы тәрбие белгілі бір тұрақты әлеуметтік институт ретінде анықталады, ол отбасы мүшелері арасындағы өзара қатынастардың қалыптасуы мен дамуына септігін тигізетін адамдардың жақындығы, туыстық қатынастары, өзара тұрмыстық өмірі.

Отбасы тәрбиесінің артықшылығы да осы қатынастарда және оны тәрбиенің ешқандай да түрі алмастыра алмайды.

Отбасы, ғалымдардың пікірінше, адамзат өзінің бүкіл тарихында жасаған ең үлкен құндылықтардың бірі. Қоғам, мемлекет оның оң дамуына, сақталуына, нығаюына мүдделі, әр адам жасына қарамастан берік, сенімді отбасына мұқтаж.

Барлық балаларға көп немесе аз дәрежеде ата-ана қарым-қатынасы арқылы қалыптасқан отбасылық атмосфера әсер етеді. Солар арқылы ол өз халқының мәдени мұрасын сіңіруге атсалысады. Отбасы тәрбиесіндегі тәртіпсіздік – бұл ең алдымен баланың анасы мен әкесінің арасындағы тұрақсыз қарым-қатынас. Отбасына қауіп-қатер мен баланың денсаулығына оның жағымсыз сезімдерінен артық зиян жоқ.

Некелік қарым-қатынастар белгілі бір позицияны құрайды - ұл немесе қызға эмоционалды қарым-қатынас, оның тәрбиесіне көзқарас. Ата-ананың ұстанымы баланың жеке басының қалыптасуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Бұл оның ата-анасының бір-біріне деген сезімін көрсетеді.

Педагогикалық білімі жоқ ата-аналар мойынсұнуға ұмтылып, ескерту, қорқыту, жазалау сияқты тиімсіз ықпал ету шараларына жүгінеді.

Отбасының атмосферасы, бүкіл отбасылық өмір балаға әсер етеді. Отбасылық тәжірибе өте маңызды. Ол көбінесе мектеп жасына дейінгі баланың айналасындағы адамдармен қарым-қатынасының әл-ауқатын анықтайды.

Мектепке дейінгі жастағы балалар ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені дәл осы жаста болашақ өмірдің алғашқы таңдауы жүзеге асады, әлеммен қарым-қатынастың алғашқы тәжірибесі, баланың рухани-адамгершілік негіздері қаланады, қалыптасады.

Балабақшаның шеңберінде келесі міндеттер шешіледі:

1. Мүдделері мен ерекшеліктерін, құқықтары мен міндеттерін ескере отырып, бала мен ата-ананың жан-жақты дамуы үшін мектепке дейінгі мекеме мен көп балалы отбасылардың бірлескен күш-жігерін қалыптастыру;

2. Жеке тәсілдерді жүзеге асыру;

3. Эмоциялық және психологиялық денсаулыққа бірлескен қамқорлық;

4. Балалар, ересектер арасындағы даулы жағдайлардың алдын алу және жеңу;

5. Мектепке дейінгі тәрбие мен тәрбиелік ортадағы бірлескен іс-әрекет.

Бұл міндеттерді мұғалім мен баланың отбасы мүшелерінің арасындағы сенімді қарым-қатынас арқылы және ата-ананың олардың тәрбиелік рөлін, баламен қарым-қатынас тәжірибесін білу арқылы шешуге болады.

Көп балалы отбасылардан шыққан балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің міндеттері:

- баланың дамуы үшін қолайлы әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасау;

-оқу процесіне балалар мен ата-аналарды қосу;

- баланың дамуының өсуін бақылау және диагностикалау;

-балабақшада көп балалы отбасылармен қарым-қатынасты ұйымдастыру ата-аналардың қатысуымен іс-шараларды қамтиды.

Көп балалы отбасылардан шыққан балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау жұмыстарының бағыттары:

- дамытушылық-бағыт ата-аналардың, балалардың және мекеменің барлық тәрбиешілерінің қатысуымен іс-шаралар өткізуді қамтиды, бұл баланың жеке басының жан-жақты дамуына көмектеседі, бала босатыла бастайды;

- көп балалы отбасыларды диагностикалық зерттеу, балаларды тәрбиелеудің отбасылық тәжірибесін зерделеу;

- түзету-бағыт ата-аналарды мектепке дейінгі мекеменің өміріне қатысуға тартуды қамтиды, соның арқасында ата-аналар балаларды жақсырақ таниды, ортақ мүдделерді табуға тырысады, бала өзін сенімді сезінеді. Сабақтар көбінесе ата-ана мен бала тығыз байланыста болатындай етіп жасалады.

Сабақтың міндетті бөлігі - бұл шығармашылық тапсырма, оның барысында ата-ана мен бала шығармашылық іс-әрекет дағдыларын игеріп қана қоймай, сонымен қатар бірлескен шығармашылықтың құнды тәжірибесін алады.

Ата-аналар баланың жеке басының әр түрлі және әр түрлі көріністеріне түсіністікпен қарауы керек, өз балаларын сол қалпында қабылдау және сүю қабілетіне ие болуы керек. Бұл балаларға бір-біріне қатысты қолайлы бәсекелес емес позицияларды табуға мүмкіндік береді, ата-аналар мен балалар арасындағы эмоционалды байланысты сақтайды. Балаларды тәрбиелеуде қатаң шектеулер арқылы тікелей манипуляция емес, баланың өзін-өзі дамыту күшіне, оның тәуелсіздігін дамытуға деген сенім тиімдірек. Бұл кішкентай адамның өзін қоршаған әлемді түсінуінің негізі, сондықтан одан өмірдің кез-келген қиындықтарына дайын күшті адам пайда болады.

Жеке тұлғаны дамытудың табиғи ортасы ретінде көп балалы отбасының әр түрлі әлеуетін тиімді іске асыру үшін көп балалы отбасына қажетті экономикалық көмек, әртүрлі жастағы ұжымның ерекшеліктерін ескере отырып, өзін-өзі дамытуға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсете отырып, барлық әлеуметтік институттардың қатысуымен және қатысуымен шешу қажет.

Әрбір ата-ана - тәрбиеші. Тәрбиенің мақсаты мен мазмұнына қоғамдық мән бере білетін ата - аналар тәрбиеші ғана емес, ұстаз да бола білетін жандар. Әр адам күнделікті тұрмыс - тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан адамгершілікті бойына сіңіреді. Рухани-адамгершілік тәрбиесінде алдымен баланы тек жақсылық, қайырымдылық, мейірімділік, ізгілікке тәрбиелеп, соны мақсат тұтса, тәрбиешінің, ата-ананың да болашағы зор болмақ. Ата-анамен жұмыс тәрбиеші көп күш-жігер мен өнертапқыштықты талап етеді. Ата-анамен жұмыс нәтижесінде ата-аналардың балабақша ісіне жоғары қатысуы балалардың жетістіктерін арттыруға, олардың оқуға деген ынтасын және ата-аналарының да оқудағы табандылығын арттыруға, балалардың мінез- құлқын жақсартуға, олардың өзін-өзі бағалауының оң дамуына тапсырмаларды сәтті орындауға, балабақшадағы психологиялық климатты жақсарту, ата-аналардың тәрбиеші лерге оң пікіріне негізделеді. Олай болса, отбасы, балабақша және балалар арасындағы қарым – қатынас өзара құрмет, ынтымақтастыққа, сүйіспеншілікке құрылуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Әбиев Ж.Ә., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. Педагогика. Оқу құралы. – Алматы, 2006. – 193 б.

2. Сейтенова С. С. Абил А.С. Отбасымен әлеуметтік педагогикалық жұмысы: әдістемелік құралы – Ақтөбе, 2017. - 230 бет

3. Семья: психология, педагогика, социальная работа /Подред.А.А.Реана. -М.:АСТ,2010.-576с

Құлтай Г.Б., Раманқұл Г. Б
Академик Е.А. Бөкетов атындағы университет, Қарағанды қаласы

КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫДА БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ

Отбасы – бірлесіп өмір сүру арқылы туыстық қатынаста болатын адамдар жиынтығы. Отбасы құрылымы: ата-әже, ата-ана және балалардан құрылуы мүмкін. Отбасы құрылымындағы негізгі назарды аударушы балалар. Олар әрдайым назарды қалаушы, қандайда бір затты қажетсініп тұрушы отбасы компоненті.

Қазіргі күннің өзекті мәселелерінің бірі және бірегейі отбасыдағы бала тәрбиесі. Әсіресе қоғамның талқысындағы көп балалы отбасыдағы бала тәрбиесі. Әрбір жеке бала тұлға болып қалыптасу үшін көптеген тәжірибені қажет ету арқылы сыналады. Бала психологиясын қалыптастыру оның өткінші балалық шағын барынша назар аударарлық бөлшегі және өзекті мәселесі [1, б.56].

Баланың көп балалы отбасыларда жеткілікті мейірім ала алауы және қажеттілігінің қамтылуы еркін, әрі жарқын болашағының кепілі болмақ. Бала тәрибесінің бастауы – баланың ана жатырында пайда болған сәттен бастау алады. Жатырдағы баланың пайдалы азықтармен қоректеніп, зиянсыз ақпараттармен қанығуы дені сау психологиялық тұрғыдан қиындықтарсыз жетілуші нәрестенің дүниеге келуіне әсер етуші фактор болып табылады. Көп балалы отбасылардағы қазіргі күннің негізгі қиыншылығы: бала психологиясы болып отыр. Жатырдағы бала мен туылғаннан кейінгі бала тәрбиесінің қоғам өмірінің әлеуетіне, жай-күйіне тікелей байланысты. Баланың жетілуі тек әлеуметтік жағдай мен отбсыдағы және қоғамдағы жағдайлармен шектелмейді. Бала жаратылысында геннің 50% әкесінен, 50% анасынан алады. Бірақ ер адамның гендері күштірек болғандықтан, көбіне 60-та 40 қатынасында болуы мүмкін. Бұл әлбетте түр-әлпетке, денсаулыққа байланысты. Егер әкесі стоматологқа жиі барса, балаларының да тісі әлсіз болуы мүмкін. Ал енді қызық жағдай, ақыл-еске жауапты ген Х-хромосомаларда болады екен. Бірақ ер адамның гені қуаттылау болғаны үшін, қызда көбіне әке жағы басым болады. Яғни, анасы неғұрлым дана болған сайын, ер баланың соғұрлым ақылды, зерек болуы ықтимал. Бұндағы түйіндейтін ой бала тәрбиесінде екі жақтың да алатын орны орасан.

Егер ата-ана балаға кішкентай кезінен сезімдерін дұрыс ұстауды үйрете білсе, болашақта бұл баланың тілдік жетілуіне кедергілер аз болады. Мысалы, бала добын жоғалтады немесе жақсы көретін адамымен қоштасады. Қайғыру – табиғи құбылыс. Оның көмегімен адам ішіндегі мұңды сыртқа шығарады. Дұрыс қайғыруды үйренген бала, есейгенде өзін тез қолға алатын болады. Ал, керісінше «Не болды?», «Жігіт емессің бе?» «Жылауық!» деген сынды сөздермен өскен бала депрессияға жиі шалдығып, сөйлей бермейтін, тұйық болып келеді. Әсіресе, күйбең тіршіліктен қолы бос емес, тұрмыс жағдайы төмен, көп балалы отбасыларда осы сөздерді көп естіп жатамыз. Бұл

да, бала дамуына, сөйлеу тілінің жеткілікті жетілуін шектеуші факторы болып отыр [2, б.12-17].

Қазақстандағы басым көпшілік көп балалы отбасылардағы тәрбиеленген балалардың негізгі ерекшелігі отбасының әлеуметтік жағдайынымен тікелей байланысты. Бұндай отбасыларда тәрбиеленген балалардың негізгі айырмашылығы – отбасы мүшелерінің бір-біріне бауырмашылылдығы мен мейірімі. Кей жағдайларда қоғамда көп естіп жатамыз, тұрмыс жағдай төмен отбасыларда тәрбиеленген баланың мейірімге, қабілетке, белгілі қажеттіліктердің жетіспеушілігіне душар болу ықтымалдылығы жоғары көрсеткішті көсетіп отыр. Баланың естіген дыбыстары мен ересектердің айтқан сөздері тілдің жетілуіне тікелей немесе жанама түрде әсер етіп отырады.

Баланың сөйлеу тілі екі кезеңді қамтиды: Сөйлеу тілі шыққанға дейінгі және сөйлеу тілі шыққан кезең. Баланың сөйлеуі туа біткен прцесс еместігі баршамызға айқын, яғни бала өмірге келгенде сөйлеу немесе сөзді түсіну қабілеті қалыптаспаған күйде болады. Оның жетілуіне белгілі өмір кезеңінде әртүрлі факторлар әсер етіп отырады. Атап айтқанда, тілдің дамуы ми орталықтары мен оларды жалғайтын жолдардың қалыптасуына, бала ой-өрісі мен дене бітімінің дамуына байланысты жүріп отырырады [3, б.49].

Баланың туылғанан бастап бір жасқа дейінгі уақыт аралығы – сөйлеу тілі шыққанға дейінгі кезең. Бала туылған уақытта белгілі дыбыстар реакциялары, яғни жылау және айқай автоматты түрде ешкімнің үйретуінсіз пайда болады. Алайда бұл адам сөйлеу тілінен мүлдем бөлек құбылыс. Алайда осы құбылыстрдың өзі баланың демалу, дауыс шығау, артикуляция бөлігіне әсер етеді. Екі апта уақыт аралығында бала жылау мен айқайлау прцесінде болып, одан кейінгі уақыт аралығында ересектердің сөйлеуіне, іс-әрекетіне назар аударады. Сезім мүшелері өз қызметін атқара бастайды. Сөйлеген адамдарға назар аудару, сонымен қатар жылы немесе қатты сөзге өз реакциясын білдіріп отырады. Сөйлеу тілі үш бағытта кезеңдер бойынша жүзеге асып отырады, яғни алғашқы кезеңде дауысты дыбыстар, содан кейінгі уақыт аралығында еріндік дыбыстар қалыптасып. Соңында артқы тілдік дыбыстар пайда болады. Бұның баршасы бала физилогиялық әрекетіндегі: жұту процесіне және баланың шалқасынан жатуы, тіл түбінің көтеріңкі болуына тікелей байланысты әсер етуші фактор.

Сөйлеу тілінің қалыптасуы үш кезіңді қамтиды. Алғашқы кезең 1-3 жас аралығында, яғни бұл уақыт аралығындағы балада дыбыс айтуы, сөздік қоры мен грамматикалық құрылымымен ерекшеленеді. Баланың бұл кезеңдегі ерекшелігі дыбыстарды шатастырып және дұрыс емес нұсқада айтуы. Балада алғаш қалыптасқан сөздер оның сезімін, өкінішін және де белгілі бір затын сипаттайды. Алғашқы уақыттағы бұндай құбылыстарды белгілі бір ситуация туындатуы себебінен, бұл кезең ситуациялық кезең деп аталады. Бұл кезеңде бала бойында жест пен мимика көп болады. Баланың сөйлеу тілі мен ондағы әрбір сөздің қалыптасуы 2-3 жастағы қабылданған сөздерге тікелей байланысты болып, жатталып отырады. Ситуациялық дамудан кейінгі

грамматикалық сөйлеу кезеңі. Бұл уақытта бала белгілі бір фразаларды қолдану барысында ересектерді түсінуі жоғары болады.

Екінші кезең - мектеп жасына дейінгі, яғни 3-7 жасқа дейінгі уақыт аралығы. Бала тілінің дамуындағы фонетикалық кезең, әртүрлі дыбыстарды айыра алушылық және оларды дыбыстайтын дәрежеге жетуімен ерекшеленеді.

А.Н.Гвоздев: 1) 3 жастағы бала сөйлеуінде грамматикалық ерекшелік толық қалыптасады; 2) 4 жастағы бала өз сөйлемдерінде жай және қиын фразалық тіркестерді қосып сөйлейді; 3) 5 жастағы бала әңгімені мазмұндауымен сөйлеу тілі қалыптасады деп пайымдайды. Мектеп жасындағы бала фонетикалық және грамматикалық сөз және сөйлем құрылыммен танысу барысында сөйлеу тілі қалыптасады.

Үшінші кезең, мектеп жасындағы кезең. Бұл кезеңнің ерекшелігі – саналы түрде сөйлеу тілін қалыптасуы. Тіл дыбыстарын қабылдап, ажыратудан бастап сөйлеу тілінің саналы жүйеде қалыптасуы. Әрбір даму кезеңі бірін-бірі жалғастыра отырып, белгілі жағымды жағдайды қажет етеді. Әсіресе, баланың соматикалық және психикалық денсаулығы мықты болуы, ойлау қабілетінің бірқалыпты және қоршаған сөйлеу ортасының жайлы болуы шарт. Псикикалық қалыптасуы болашақтағы баланың сөйлеу мәнеріне мен ойлау жүйесіне әсер етіп отырады [4, б.128].

Жоғарыда аталған кезеңдер сөйлеу тілінің кешеуілдеу және бұзылуының механизмін түсінуге мүмкіншіліктер жасайды. Бала сөйлеу тіліне көптеген дүние ықпал етуі мүкін.

Балалар тілінің кеш жетілуінің негізгі себептері:

– Бала құрсақтағы, яғни жатырдағы кезеңде ананың күйзелісте болуы;
– Тұқым қуалаушылық жүйесіндегі мәселелер;
– Баланың таңдайда, не ерінде ойық, жырықтардың болуы;
– Дыбыс шығару жүйесінің толықтай жұмыс істемеуі немесе мүлде істемеуі;
– Сөйлеу бұлшықеттерінің дұрыс жұмыс істемеуі;
– Баламен қарым-қатынастың болмауы;
– Қатты бір нәрседен қорқып қалу;
– Өзге ауруларды емдеу мақсатында қолданған дәрілердің әсері.

Бала тілінің қалыптасуы бастапқыда берілген тәрбиемен шыңдалады. Мейлі ол өз анасының тәрбиесі арқылы немесе балабақшада тәрбиешінің тәрбиесімен алынған тәрбие немес білгілі дүниені үйрену тұрғысынан болсын, бала санасы жетік әрі тез қабылдап алушы аппарат деп атап айтсақ болады. Сол себепті де атам қазақ бала тәрбиесін жас отбасыларда ата-әже қолдауымен жүргізуге тырысқан, ондай отбасыда тәрбиеленген бала ойлауы ерекше, әрі тез жетілуімен сипатталады. Саналы ой мен қиялының ұшқырылығы баланың тыңдаған әңгімесі немесе ертегілері арқылы қалыптасып отырады. Бала ересектерді үлгі ретінде қарайды, олар не істесе соны қайталауға әрекет етеді. Баланың жоғарыда аталған үш негізгі тілінің даму кезеңдерінде айрықша көңіл мен тәрбие қажет. Ата-бабаларымыздың

бала тәрбиесінде салып кеткен сара жолы орасан. Мысалы, Абай атамыздың тәрбиеленуін алып қарастырсақ болады. Өте үлкен ұлағатты, ғибартты оқиғаларға толы кезеңді қамтиды. Анасының сәби Абайды дәретсіз емізбеуінің өзі астарында үлкен өнеге жатыр. Бала Абайдың ел ісіндегі әкесі мен атасынан алған тәрбиесі, оның әлем тарихында алтын әріптермен жазылып кетуіне өз үлесін қосуымен қатар, қазіргі жастардың бліммен сусындауына әсерін тигізді. Бұл баланың тәрбиесіндегі, оның тұлға болып қалыптасуындағы қарапайым ғана мысал [5, б.95].

Қазіргі қоғамдағы орын алып жатқан келеңсіз оқиғалар бала санасына кері әсер етуі әбден мүмкін. Отбасыдағы ұрыс-керіс те бала психологиясын стреспен тәрбиелеп, дамуына шектеу қояды. Қоғам өмірінің көп байқалатын көрініс жалғыс басты аналардың бала тәрбиелеуі, ажырасу оқиғаларының тым көбеюі баланың еркін дамуын шектеп, сөйлеуіне де өз әсерін тигізіп отарады. Барлық отбасын тең қарастыруға да болмайды, алайда кей жағдайларда баланы тынышталдыру үшін балаға смартфондарды беру мен баланың қоршаған ортамен қарым-қатынасының азаюы сөйлеуі мен физиологиялық-психологиялық жетілуіне кері әсерін тигізіп отырады. Бұл жағдай екі отбасының бірінде кездесетін ең көп тіркелген жайт, смартфонмен алынатын ақпараттарды ата-аналардың ескермеуі нағыз мәселені туындатады. Баланың ересектердің айтқанынсыз ерсі қылықтарының көбеюі мен смартфонға деген тұрақтылықты қалыптастыру қаупі жоғары. Кейбір смартфон ойынлары енді жетіліп келе жатқан бала санасын улап, өмірге деген көзқарасын өзгертеді. Осы мақсатта ата-аналарға арналған арнайы бала тәрбиесі мен оның сөйлеу тілінің дамуына арнайы бағдарламалар жасалынып, үгіт-насихат жұмыстар мен шаралар ұйымдастырылса қоғамда бұл жағдайдың азаюына өз әсерін тигізері сөзсіз.

Қорыта айтқанда, әрбір көп балалы отбасы ата-аналары өз баласының саналы, жетік, қиялы ұшқыр болып қалыптасып, елдің бетке тұтар азаматтары мен азаматшалары болуын қалайды. Алайда осы қалау бойынша іс-әрекеттің аздығынан, әлі күнге дейін кейбір жасөспірім балалардың қоғамнан өз орнын табу қиыншылығы өмірлік мәселеге айналған. Бүгінгі жас буын, тілі шыққан жас сәби - болашақ тұлға. Бұл жағдайға әрбір ата-ана саналы түрде бей-жай қарамауы қажет!

Әдебиеттер:

1. М.Қ.Бапаева. Даму психологиясы. – Алматы, 2014. - 56б

2. Ж.Қ.Дүйсенова, Қ.Н.Нығметова. Балалар психологиясы. – Алматы, 2012. - 12-17б

3. С.Н.Цейтлин. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. – Москва, 2000. - 49б

4. А.А. Леонтьев. Слово в речевой деятельности. –Москва, 2006. - 128б

5. Ж.Аймауытов. Бес томдық шығармалар жинағы. 4 том. - Алматы, 1998. - 95б

Қуанышова Айдын, Шарапатова Жасмин
Қарағанды қаласы
Академик Е.А Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі уақытта отбасылық және отбасылық қарым-қатынас мәселесін зерттейтін ғалымдар, психологтар, әлеуметтанушылар көбейіп келеді. Бұл мәселе әртүрлі ғылымдардың: философия, психология, педагогика, әлеуметтану, демография және көптеген басқа ғылымдардың зерттеу объектісі болды және болып қала береді.

Бұл мәселенің өзектілігі айқын: отбасы мәселелерін зерттейтін зерттеушілер көбінесе оның педагогикалық әлеуетінің және отбасы құндылықтарының беделінің төмендеуін, ажырасулар санының көбеюін және бала туудың азаюын, ауру қаупінің жоғарылауын атап өтеді.

Ғалымдар көп балалы отбасылардағы балалардың дамуы туралы сұраққа біржақты жауап бермейді. Кейбір зерттеушілер отбасының тұрақсыздығы мен қаржылық қиындықтар балалардың дамуына кері әсерін тигізетінін айтса, енді бірі мұндай отбасылардағы өзара көмек пен қолдауды алға тартады.

Мақаланың тақырыбы – көп балалы отбасында өсіп келе жатқан балалардың психологиялық, интеллектуалдық ерекшеліктерін зерттеу.

Бұл мақалада біз алдымызға мақсат қойдық: көп балалы отбасылардағы балалардың тілдік даму ерекшеліктерін зерттеу.

Көп балалы отбасылардағы балалардың даму ерекшеліктерін зерттеуге арналған мақаламызды жазуда біз Выготский Л.С., Антонюк Е.В., Гозман Л.Я., Димитрашку Т.А., Наваитис Г. және көптеген педагогтар, психологтар мен әлеуметтанушылардың зерттеулеріне сүйендік.

Отбасындағы әрбір жаңа баланың пайда болуы отбасының құрылымын және оның мүшелері арасындағы қарым-қатынасты өзгертеді. Осылайша, балалар мен олардың ата-аналары арасындағы қарым-қатынас сапасы төмендейді: ата-аналармен қарым-қатынас үлкен аға-әпкелермен қарым-қатынасқа ауысады.

Мұндай өзгеріс, ең алдымен, балалардың сөйлеуінің дамуының артта қалуымен байланысты. Ал бұл баланың тілдің грамматикалық, морфологиялық, семантикалық (семантикалық) құрылымдарын қалай игеріп, қалай қолданатынын анықтайтын Гейдельберг сынағы арқылы 1993-1994 жылдары Ульяновскіде жүргізілген экспериментпен расталды.

Экспериментке қырық үлкен (төрт және одан да көп) отбасы және бір баласы бар жиырма отбасы (бақылау ретінде) қатысты. Психологтарды ең алдымен үлкен және кіші інілері мен әпкелері бар 7 жасар баланың сөйлеуінің дамуы қызықтырды.

Көп балалы отбасылар екі эксперименталды топқа тең бөлінді. Бірінші топқа 7 жасар бала мен оның үлкен және кіші інілері мен әпкелері

арасындағы ең аз, шамамен екі жаста жас айырмашылығы (аралықта) бар отбасылар кірді. Яғни, эксперимент кезінде 20 отбасының бес, жеті, тоғыз жастағы балалары болып, әрқайсысының сөйлеуінің даму деңгейі анықталды.

Екінші эксперименттік топта 7 жасар бала мен оның үлкен және кіші інілері мен әпкелерінің туылуы арасындағы аралық көп болды - төрт жас, яғни балалар үш, жеті және он бір жаста. Бұл отбасыларда сөйлеуді дамыту ерекшеліктері бақылау отбасыларындағыдай, тек жеті жасар балада анықталды. Тәжірибе нәтижелері бақылау тобындағы балаларда сөйлеудің даму деңгейі қалыпты жас деңгейіне сәйкес келетінін көрсетті. Бірақ көп балалы отбасылардың балалары - жасына және олардың арасындағы туу интервалына қарамастан - қалыпты жас деңгейінен белгілі бір қабілеттерді дамытуда артта қалады.

Көп балалы отбасылардың барлық балаларында, ең алдымен, бір түбірден әртүрлі сөздер құрау және заттардың әртүрлі белгілерін ережелерге сәйкес білдіру қабілеті нашар дамыған. Мәтіннің мағынасын түсіну және жеткізу қабілеті 7 және 9 жастағы балаларда нашар дамыған (2 немесе 4 жас аралығына қарамастан - туғандар арасындағы). Сонымен қатар, туу аралығы 2 жасты құрайтын бірінші эксперименталды топтың 7 жасар баласы мынадай қабілеттердің дамуында қалыпты жас деңгейінен артта қалады:

- Күрделі мәлімдемелерді түсіну;
- Күрделі сөйлемдерді жаттау;
- Мәтіннің мағынасын түсіну (бұл қабілет екінші эксперименттік топ балаларында нашар дамыған, ал бірінші топтағы балаларда іс жүзінде мүлде дамымаған);
- Морфологиялық ережелерге сәйкес жекеше және көпше түрді анықтау;
- Сөздердің мағынасындағы ұқсастықты тану;
- Әртүрлі жағдайларда мәлімдемелерді қалыптастыруда рөлдік белгілерді ескеру.

Осылайша, олардың көп балалы отбасыларының балалары - жасына және туу арасындағы интервалға қарамастан - сөйлеуді меңгеруде азды-көпті қиындықтарды бастан кешіреді. Демек, сөйлеудің даму деңгейіне отбасындағы балалардың саны ғана емес, олардың арасындағы туу аралығы да әсер етеді. Бұл отбасында көп балалы ата-аналар, әсіресе балалардың туылуы арасындағы интервал минимумға жақын болса, олардың сөйлеу тілін дамытуға ерекше назар аударуы керек дегенді білдіреді.

Бұл мысал сөйлеуді дамыту үшін ең алдымен ересек адам мен баланың жеке қарым-қатынасын қажет ететінін тағы да дәлелдейді.

Неліктен балалар сөздерді жиі «бұрмалайды», сауатты сөйлем құра алмайды, өз ойын жеткізе алмайды?

Көптеген себептер бар: туылу жарақаты, әртүрлі аурулар, қолайсыз тәрбие жағдайлары. Сөйлеудің дамымауы көбінесе отбасынан тыс тәрбиеленген балаларда байқалатыны дәлелденген: балалар үйінде, тәулік бойы болатын балабақшаларда. Балаға жақын адамдарымен қарым-қатынас қажет болған кезеңде ол мұндай мүмкіндіктен айырылады.

Бірақ соңғы жылдары бастауыш сынып мұғалімдерінің байқағаны мынау: бірінші сыныпқа сөздік қоры аз, сөйлей алмайтын, сөйлемейтін балалар көбірек келеді. Және бұл көбінесе сырттай толық гүлденген отбасынан шыққан балалар. Не болды? Үйде бала күтімі өте ерекше түсініледі: тамақтандыру, ішу, аяқ киім кию. Мұрагердің биологиялық қажеттіліктері - әке мен ананың негізгі міндеттері. Бірақ баланың басқа қажеттілігі – қарым-қатынас қажеттілігі туралы не деуге болады? Бұл ата-ананың жұмысы мен өз мәселелерімен айналысуы ғана емес. Көбінесе ересектер баланы жарқын ойыншықтармен қоршау жеткіліксіз екендігі туралы ойламайды. Бала олармен ойнауды үйренуі үшін күш салу керек. Бұл әсіресе достары жоқ балалар үшін өте маңызды. Ересек адам олар үшін осындай серік болуы керек. Бірлескен ойындар процесінде диалогтар туындайды, оның барысында сіз ұлыңызға немесе қызыңызға өз өтініштеріңіз бен тілектеріңізді нақты тұжырымдауға, ойындағы серіктесіңізді тыңдауға және бірлескен әрекеттерді келісуге үйретуге болады. Бұл баланың сөйлеуін дамытып қана қоймайды, сонымен қатар құрдастарымен қарым-қатынас жасауды үйретеді. Шынында да, мектеп жасына дейінгі балалар арасындағы жанжалдар көбінесе бір-бірін түсінбегендіктен болады, содан кейін «вербалды емес қарым-қатынас» мінез-құлық қасиетіне айналады және баланың мінез-құлқында қолмен жеңу әдетін нығайтады.

Әдебиеттер:

1. Л.С Выготский. Ойлау және сөйлеу. Оқу құралы. 1934. - 268 б
2. К.Аханов. Тіл білімінің негіздері. Оқу құралы. Алматы 1973. - 195 б
3. С.Н. Цейтлин. Тіл және бала. Бала сөйлеуінің лингвистикасы. Мәскеу 2000. – 258 б
4. А.А. Леонтьев. Сөйлеу әрекетіндегі сөз. Мәскеу 2006. – 191 б

Молкей Данагүл, Нұржаубай Гаухар, Итемген Анаргүл
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы

КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ КЕНЖЕ БАЛАНЫҢ ТІЛДІК ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Адам өміріндегі – ең үлкен қуанышы бала сүю»,-деп Бауыржан Момышұлы айтқандай балалы болу бақыт, ал көп балалы болу одан да үлкен бақыт болса керек. Отбасы-адамзат өзінің бүкіл тарихында жасаған ең үлкен құндылықтардың бірі. Қазіргі таңда қоғамымызда көпбалалы отбасы деген түсінік бар және ол ертеден қалыптасып келеді. Ерте заманда ата-бабамызда бала көп болған және ата-аналарымыз да көпбалалы отбасында дүниеге келген. Бүгінгі күнде көпбалалы отбасылар саны айтарлықтай көп деп айта алмаймыз.Өйткені, қазіргі нарық көпбала туып, оны асырап бағуды көтермейтін сияқты. Қазіргі кезде қымбатшылық көптеген отбасылардың «Балалы болсақ оны толық қамтамасыз ете аламыз ба?»,-деген ойлар себепші болып отыр. Бірақ осы жағдайға қарамастан көптеген ата-аналар бұл жауапкершілікті алып,көпбалалы болуға ұмтылады. Көпбалалы отбасы – бұл ішкі заңдары бар шағын қоғам.Бала үлкен рөлде де, кіші рөлде де болады, ол отбасының әр мүшесімен байланыс орнатыды.Отбасылық құндылықтарды қалыптастыруға көпбалалы отбасылар ерекше қызығушылық танытады.Көп балалы отбасыларда бірлік пен татулық, бір-біріне деген берік қорғаныс пен құрмет бар. Мұндай отбасыларда балалар бір-біріне өте "ашық": үлкендер кішкентайлармен ойнайды, олар бір-біріне көмектеседі, осылайша ата-ананы көптеген уайымдардан босатады. Сондықтан, мұндай отбасыларда жас балалар тұрмыстық дағдыларды, қарым-қатынас жағдайларын тез игереді.

Кенже баланың мінезінде мейірімділік, нәзіктік, сияқты жағымды қасиеттер жиі көрінеді. Кішкентайлар көбінесе көркемдік бейімділікке ие, өйткені, олар әрқашан назарда болуға тырысады. Басқа адамдармен оңай тіл табысады және өте көпшіл. Барлық отбасы үшін ол ұзақ уақытқа дейін «сүйікті бала» болып қалады және көбінесе балалық шағының артта қалғанынан біршама уақыт өтсе де, оны еркелетуді жалғастыра береді. Кіші бала бейқам және біреудің қамқорлығы мен қолдауын қабылдауға дайын. Ол басқа балаларға қарағанда балалық шағымен кеш қоштасады және өмірден тек жақсы нәрсені күтуге үйренеді, сондықтан ол керемет оптимист болады. Отбасы үшін ол мәңгі кішкентай бала бола алады.

«Бала шыр етіп жерге түскенде дыбыспен бірге туады» деп Жүсіпбек Аймауытұлы айтқандай дыбыспен өмірге келген бала өмірінің барлық кезеңін дыбыстардың арасында өткізеді. Бала 1-3 жас аралығанда тілі шығып,тілдік қоры молайып,даму үстінде болады.Алғашқы кезде бала айналасындағы жақын адамдарына сұрақ қою арқылы өзіне ақпарат жинайды.Міне осы кезде көпбалалы отбасындағы кенже баланың жинайтын, алатын ақпараты молырақ әрі нақты,түрліше болады. Себебі көпбалалы

отбасындағы кенже балаға деген көңіл ерекше.Баланың алғашқы тілінің шығып сөйлеуіне деген қадамдар дұрысынан орын алады. Ата-анасы сонымен қатар аға-әпкелерінен сұрақтарына жауап ала алады. Егер ата-анасының уақыты болмаса, аға-әпкелерінің орны да бөлек. Соның негізінде бала тілі дамып, сыртқа шыға бастайды. Баланың психикалық және физиолгиялық даму қарқынына да назар аудару керек. Себебі көпбалалы отбасындағы кенже баланың отбасы мүшелерімен коммуникацияға түсетін балалардың тілі тез дамиды,ал балабақшадағы өзі сияқты тілі енді шығып келе жатқан балалардың арасында жүрген сәбилердің тілі баяу шыға бастайды. Көпбалалы отбасында кенже балаға ересек балалардың оқып бергенін тыңдау, ойнау, серуендеу кезінде сөзге белсенді араласатын болады.Мұндайда оның сөздік қоры дамып, дұрыс сөйлеу дағдыларына үйренеді.Мысалы біздің отбасында 5-баламыз.Ата-анамыз мемлекеттік мекемеде жұмыс істейді. Үйдің кенже баласы Нұрасыл 6 жаста. Ол еркін еш кедергісіз сөйлейді. Сөз ішінде дыбыстарды айтуы дұрыс. Әріптің баспа түрлерін таниды,өздігінен оқи біледі. Осы мысалдан ересек балалардың кенже баланы ойнатып,қамқорлық жасай білуге әдеттендіру керектігін көруге болады.

Бірақ жалпы қай мәселені алып қарасақ та оның жақсы жағымен қатар жаман жағы да бірге жүреді. Көпбалалы отбасында балалардың материалдық жағдайының төмен болуы кездесетінің де білеміз. Ал бұл тек қана өмір сүруге ғана емес,баланың жан-жақты дамуына да кедергі жасайды. Яғни,үйде жалғыз өскен балаланың көбінесе үйірмелерге,қосымша сабақтарға қатысуға, интеллектуалды жағынан дамуына,сан-қырлы болуына мүмкіндік әлде қайда басым екендігін көрсетеді.Ал мұндай мүмкіндік көпбалалы отбасыларда бола бермейді.Сонымен қатар көпбалалы отбасына қарағанда жалғыз баласы бар отбасындағы балаға көп көңіл бөлінеді.Ата-анасының басты назары балада болады.Сөйлеуді дамыту үшін ең алдымен ересек адамның баламен жеке қарым-қатынасы қажет. Ал бұл көпбалалы отбасында бола бермейтін құбылыс.

Неліктен балалар сөздерді жиі «бұрмалайды», сөйлемдерді сауатты құра алмайды, өз ойларын білдіре алмайды? Себептері көп: әртүрлі жарақаттар, әртүрлі ауру түрлерінің болуы, қолайсыз жағдайдағы тәрбие. Сөйлеудің дамымауы көбінесе отбасынан тыс тәрбиеленетін балаларда байқалады: балалар үйлерінде, тәулік бойы ата-аналарыңыз жұмыста болуына байланысты қараусыз болатын балаларда. Балаға жақын адамдарымен қарым-қатынас жасау қажет болған кезеңде ол мұндай мүмкіндіктен айырылады.Яғни оның ата-анасымен қарым-қатынасқа түсу мүмкіндігі аз болады. Көпбалалы отбасыларда ата-аналармен қарым-қатынас көбінесе аға-әпкелерімен қарым-қатынаспен ауыстырылады. Кіші балаларға қарағанда үлкен балаларда қарым-қатынас жеткіліксіздігі көп байқалады.Ал бала санының өсуімен бұл тіпті біліне бастайды.Аға-әпкелері кенже бала үшін дамудың, соның ішінде тілдік дамудың аз ортасын қалыптастырады. Олар

ата-аналарының орынын баса алмайды және жеткілікті түрде қарым-қатынас құра алмайды.

Кейбір көпбалалы отбасындағы кенже баланың сөйлеу тілі кештеу дамиды, бірақ ондай жағдай сирек кездеседі. Оның себептері көп: балаға ата-аналар тарапынан еркіндіктің көп берілуі,ата-ананың баладан сөйлеуді көп талап ете бермеуі және баланың ерке болып өсуі. Көпбалалы отбасында дүниеге келген кенже баланың сөйлеу тілі қалыптасса да,кейбір әріптерді,сөздерді дұрыстап айта алмайды,яғни сөздері анық естілмейді. Бірақ көптеген зерттеулердің нәтижесінде анасының интеллектуалды дамуы жоғары болса,көпбалалы отбасындағы балалардың тілдік және интеллектуалды дамуы жоғары болады. Көпбалалы отбасында тәрбиеленген кенже балалар өздерінің құрдастарына қарағанда ерте сөйлей бастайды. Осы кезеңде баланың балабақшадағы жастары бірдей балалардың тобында болуы, оның сөйлеу тілін дамытуға көп мүмкіндік тудырады. Балалардың сөйлеу тілінің дамуының табысты болуы үшін ата-аналар да олармен жиі сөйлесулері керек. Баланың тіліндегідей сөздерді бұрмаламай, дұрыс, анық айтуға тырысу керек.Егер бала дұрыс сөйлемесе, онда үнемі түзетіп отыру керек. Бұл үшін баланың қате айтқан сөзін, сөйлемін, баланың қайталауын талап етпей, өзі дұрыстап қайталайды. Әрине дұрыс айтылған сөз есте де дұрыс сақталады. Бірақ баланы дұрыс үлгілерді қайталауын жиі талап етсе, бала көңілінде дұрыс сөйлемеуім мүмкін деген қорқыныш сезімі туындауы мүмкін.

Қорыта келе, көпбалалы отбасындағы балалар өздерін үнемі бақытсыз сезініп, моралдық тұрғыдан қиналмайды. Көп жағдайда осындай отбасылар үлкен балалардың өзінен кіші бауырлары мен қарындастарына, яғни бір отбасы мүшелерінің отбасындағы екінші отбасы мүшесі үшін жауапкершілігі артады. Жастайынан орнығып қалыптасқан тәрбие орынсыз көріністерге баланы сын көзбен қарауға үйретеді. Халықтық тәрбиенің туын биік ұстап, жас ұрпақты қасиетті халқымыздың тәлімгерлік үлгісімен тәрбиелеу — ең маңызды міндет екенін естен шығармауымыз қажет.

Әдебиеттер:

1. Крылова Н.Л., Корц М.А., Кузевич П.М. Работа воспитателя по развитию речи в повседневной жизни // Дефектология. — 1978. — № 5. — С. 65-71.

2. Кубрякова Е.С., Шахнарович А.М., Сахарный Л.В. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Е.С. Кубрякова. — М.: Наука, 1991. — 239

3. Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика. — Алматы, 2008.

http://www.vmeste7ya.ru/

http://sorm.uszn52.ru/index.php/sorm-uszn-news/8691-sorm-uszn-news-249

https://text.ru/rd/aHR0cDovL29ybGV1LXVrby5rei9qb3VybmFsLz9wPTI2OQ%3D%3D

Мусина М.А., Жанболат А.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қаласы

БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА АТА-АНАНЫҢ РӨЛІ

Қазіргі әлемде отбасы мен отбасылық тәрбие мәселелерінде көптеген проблемалар бар. Бала тәрбиесі, өмірінің алғашқы жылдарынан бастап баланың жеке басын қалыптастыру-ата-аналардың басты міндеті. Ата-аналардың бала тәрбиесіндегі жауапкершілігін арттыру, жас ұрпақты тәрбиелеумен айналысатын отбасы мен қоғамдық ұйымдар арасындағы өзара әрекеттестікті тереңдету ата-аналарды педагогикалық ағарту мәселесін шешумен тығыз байланысты. Мектепке дейінгі мекеменің мұғалімі балалардың тәрбиешісі ретінде ғана емес, сонымен қатар ата-аналардың тәрбиешісі ретінде де әрекет етеді. Педагогиканың өзекті міндеті ата-аналарға отбасы адамның жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратынын көрсету. Балаңызды тәрбиелеу - бұл үлкен өнер, өйткені тәрбие процесі ата – ананың жүрегі, ақыл-ойы мен ерік-жігерінің үздіксіз жұмысы болып табылады. Баланы жан-жақты тәрбиелеу, оны қоғамдағы өмірге дайындау-қоғам мен отбасы шешетін басты әлеуметтік міндет. [1,б.1]

Ата - аналар-баланың алғашқы тәрбиешілері мен мұғалімдері, сондықтан олардың жеке басын қалыптастырудағы рөлі орасан зор. Ата-аналармен күнделікті қарым-қатынаста бала әлемді білуге үйренеді, ересектерге еліктейді, өмірлік тәжірибе жинайды, мінез-құлық нормаларын үйренеді. Ата-аналар күнделікті балаға көзқарас жолдарын іздейді, өмірмен туындаған көптеген нақты жағдайларды шешу туралы ойлайды, бірақ дұрыс шешім табу әрдайым оңай емес. Қиындықтар туындаса психолог педагог кеңесіне жүгінеді. Мектепке дейінгі мекемелердің тәрбиешілері мектеп жасына дейінгі баланың даму заңдылықтарын, оны тәрбиелеу әдістерін жақсы біледі және ата-аналарға педагогикалық білім негіздерін игеруге көмектесу үшін қолдан келгеннің бәрін жасайды. Ата-аналармен отбасылық тәрбиенің рөлі туралы әңгімелесу барысында мұғалім ата-аналардың қалыптасқан тұлғаға жан-жақты әсері туралы айтады: ол барлық отбасы мүшелерінің қарым-қатынас стилі, олардың қызығушылықтарының бағыты және тиісті моральдық микроклиматты құратын қажеттіліктері туралы айтады.[1,б.3]

Педагогикалық әсердің тиімділігі көбінесе отбасылық микроклиматқа байланысты: егер бала өзара жанашырлық жағдайында өссе, тәрбиелік әсерге икемді болады. Егер мейірімділік, махаббат баланың отбасында билік етсе, бұл оң фактор ретінде жұмыс істейді және, керісінше, суық иеліктен шығару және тұрақты қақтығыстар жағдайында психикалық ауытқулары мен жеке проблемалары бар балалар өседі. Отбасында баланың .мүдделері, қажеттіліктері мен құндылық бағдарлары бірінші кезекте қалыптасады.

Отбасылық микроклиматтың адам тұлғасының қалыптасуына үлкен әсері. Отбасы-баланың сезім мектебі. Ересектердің қарым - қатынасын, олардың эмоционалды реакцияларын бақылап, өзіне жақын адамдардың сезімдерінің барлық көріністерін сезіне отырып, бала моральдық-эмоционалды тәжірибеге ие болады. Тыныш жағдайда және нәресте тыныш, ол қауіпсіздік сезімімен, эмоционалды тепе-теңдікпен сипатталады.[1,б.5]

Бала табиғаты бойынша белсенді және қызығушылық танытады, ол айналасындағылардың бәрін оңай сіңіреді, ересектердің көңіл-күйі оған беріледі. Ол қандай эмоционалды әсер алатыны маңызды: оң немесе теріс; ол ересектердің қандай көріністерін байқайды: жылулық, қамқорлық, нәзіктік, мейірімді жүздер, тыныш тон, әзіл немесе әбігер, ашуланшақтық, қызғаныш, қызғаныш, ашуланшақтық, қабақтар. Мұның бәрі сезімнің өзіндік алфавиті – болашақ жеке ғимараттың алғашқы кірпіші.

Отбасы-мүшелері белгілі бір міндеттермен өзара байланысты ұжым. Отбасы ұжымының мүшесі бола отырып, бала сонымен бірге қолданыстағы қатынастар жүйесіне енеді, соның арқасында ол әлеуметтік мінез-құлық нормаларын түсінеді.

Баланың әлеммен қарым-қатынасы, шын мәнінде, ол туылғанға дейін пайда болады, бірақ ата-аналармен (содан кейін ересектермен және құрдастарымен) бірлескен іс-әрекеттің пайда болуымен ғана бұл қарым-қатынас баланың жеке басының дамуының шынайы көзіне айналады. Бала өз өмірін осы өзара қиылысатын және өзара енетін жүйелердің, екі әлемнің: ата-аналар (ересектер) әлемі мен балалар әлемінің болуына байланысты жүзеге асырады, олардың әрқайсысы баланың әлеуметтік-эмоционалды дамуына объективті және субъективті әсер етеді.

Нәрестенің қолайлы әлеуметтік-эмоционалды дамуының негіздері нәресте кезеңінде қаланады. Ерте жаста эмоционалды үйлесімділік "ересек-бала" пайда болады. Ата-ананың баламен семантикалық, эмоционалды жылы қарым-қатынасы нәрестені өмірдің бірінші жылында қоршаған ортаны жағымды түрде қабылдауға, "әлемге деген сенімге"алып келеді. Бұл қасиеттер мектепке дейінгі балалық шақта жетекші болып қалуы үшін ата-аналар балаға үнемі психологиялық, оның ішінде эмоционалды қолдау көрсетіп, баланың өмір сүру жағдайларын қатаң реттемеуі керек. Бұл жеке тұлғаның дамуына оң әсер етеді және неврозлар мен басқа да психикалық бұзылулардың алдын-алудың бір түрі болып табылады.[2,б.3]

Үш жасында бала өзін қоршаған әлемнен ерекшелеп: "мен өзім!». Баланың өзін-өзі тануының қалыптасуы, оның құрылымының әртүрлі компоненттерінің дәйекті қалыптасуы басталады. Осы кезеңде ата-аналар үшін баланың жағымды өзін-өзі қабылдауын одан әрі нығайтуға және өздері туралы алғашқы идеяларды қалыптастыруға күш салу өте маңызды: Мен кіммін? Қандай? Бала қарапайым эмоционалды жағдайларды (қайғы, қуаныш, қорқыныш, тыныштық) ажырата алады және олардың себептерін түсінеді. Ол жалғыздық пен өзара көмектің маңыздылығын түсіне бастайды.

Үлкен мектепке дейінгі жаста бала өзінің ішкі әлеміне тереңірек "қарауға", ата-аналардың көмегімен өзінің ерекшеліктері мен тілектерін түсінуге, өз пікірін қорғауға, таңдау жасауға, іс-әрекеттегі мақсатқа жетуге үйренеді. Өзін - өзі тану негізінде ол қоғамда қабылданған әлеуметтік нормаларға сәйкес өзінің мінез-құлқын өзін-өзі реттеу қабілетін қалыптастырады. Өз қадір-қасиетін көрсете отырып, бала іс жүзінде басқа біреуді құрметтей алады, оның жағдайын түсінеді, жанашырлық танытады. Бала дамудың келесі әлеуметтік сатысында өзін-өзі растау үшін негіз ретінде және психикалық дамудың қалыпты бағыты нәтижесінде оң өзін-өзі бағалауды қалыптастырады.

Отбасындағы баланың әлеуметтік-эмоционалды дамуы үшін ата-аналар оған эмоционалды жайлылықты қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге оның психологиясына, ішкі проблемаларына, құрдастарымен қарым-қатынас проблемаларына тереңірек назар аударуы, оның әлеуметтік тәжірибесін байытуы, баланың әлеуметтік қалыптасуының басқа салаларымен байланыс орнатуы өте маңызды. Олардың белсенді өзара әрекеттесуі осы дамудың қажетті шарты ретінде әрекет етеді, ал отбасының өмір салты мен ата – ананың тәрбиелік белсенділігі оның маңызды факторлары болып табылады. Баланың әлеуметтік-эмоционалды дамуын байыту үшін отбасында бала әлеуметтік тәжірибенің барлық маңызды компоненттерін белсенді түрде игере алатындай жағдай жасаған жөн: аксеологиялық (құндылық), танымдық, коммуникативті және мінез – құлық-белсенділік.

Баланың әлеуметтік-эмоционалды дамуы отбасында әлеуметтік тәжірибенің барлық компоненттері өзара қарым-қатынаста "ұсынылған" жағдайда, баланың оларды игерудегі ең жоғары тәуелсіздігі болған жағдайда қолайлы жүзеге асырылады. Сонымен, құндылық компонентін қосу баланың жақсылықтың, сұлулықтың, әділеттіліктің жалпыадамзаттық құндылықтарына, оның отбасының құндылығына бағдарлануын қалыптастырады. Позитивті сезімдермен боялған құндылықтарды бала жеке маңызды деп қабылдайды және оның мінез-құлқы мен басқалармен өзара әрекеттесуінің қозғаушы себептерінің бөлігі болады.[2,б.4]

Әлеуметтік тәжірибенің танымдық компоненті баланы қоғамда қабылданған нормалар мен мінез-құлық пен қарым-қатынас әдістері, сезімдер мен эмоцияларды білдіру формалары туралы хабардар етеді.

Коммуникативті және мінез-құлық-белсенділік компоненттері балаға ауызша және вербалды емес қарым-қатынас құралдарын қолдана отырып, әлеуметтік өзара әрекеттесу, ынтымақтастық формаларының алуан түрін, сондай-ақ баланың сезімдері мен тілектерін белсенді түрде білдіруге мүмкіндік беретін мінез-құлық пен іс-әрекеттің мәдени формалары мен әдістерін игеруге көмектеседі.

Отандық ғалымдардың пікірінше, әлеуметтік-эмоционалды даму үнемі жүзеге асырылады, баланың отбасындағы барлық өміріне енеді. Қазіргі ғылыми көзқарастарда әлеуметтік – эмоционалды дамудың ішкі қозғаушы

күші баланың жетекші әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыру деп саналады. Оларға мыналар жатады:

Балаға қауіпсіздік сезімін және оның жеке басының құндылығын сезінуді, өзін-өзі тануға деген ұмтылысты тудыратын эмоционалды жағымды байланыстарға, махаббат пен мейірімділікке деген қажеттілік.

Белсенді әр түрлі іс-шаралар мен шығармашылыққа деген қажеттілік, осы қажеттілікті қанағаттандыру оң өзін-өзі растауды ынталандырады, сенімділік сезімін қалыптастырады.

Баланың жетістіктерін ата-аналар тарапынан тану қажеттілігі оң өзін-өзі бағалауды, өзін-өзі бағалауды қалыптастырады және баланы әлемге деген сезімдерін белсенді, оң бағытта білдіруге шақырады.

Танымдық және белсенді ақпарат алмасу қажеттілігі, бұл зияткерлік эмоциялардың дамуына, ашылу қуанышына және баланың танымдық белсенділігіне ықпал етеді.

Баланың ересектермен және балалармен белсенді, мазмұнды және әр түрлі қарым-қатынас қажеттілігі, ол әлеуметтік сезімдерді, ынтымақтастықты, айналасындағы адамдармен қарым-қатынаста өзін-өзі көрсету және қарым-қатынас процесінде сезімдерін реттеу қабілетін дамытады.

Бұл қажеттіліктерді қанағаттандыру деңгейі баланың өмір сүретін және дамитын жағдайларына, яғни қоршаған ортаға байланысты. Өздеріңіз білетіндей, баланың ең жақын әлеуметтік ортасы-бұл отбасы. Отбасының тәрбиеге деген экологиялық көзқарасы бүгінде ең танымал. Орта жалпыланған, жиынтық, біріктірілген, тұтас құрал ретінде әрекет етеді. Қоршаған ортаның сапасы факторлар мен жағдайлардың өзара әрекеттесуіне, өзара енуіне және өзара байытылуына байланысты.

Әдебиеттер:

1.Данилина Т. А., Степина н. М. "Педагогтардың, балалар мен ата-аналардың әлеуметтік серіктестігі",145.

2.Лютова Е. К., Монина г. Б. "Баламен қарым-қатынас тренингі",254б.

3.Островская л. Ф. "Мектеп жасына дейінгі балаларды отбасылық тәрбиелеудегі педагогикалық жағдайлар"

4.Спицин Н. П. "Отбасы: тәрбиенің мыңдаған мәселелері.

5. Балалар психологиясы. Оқулық | Дүйсенова Ж.Қ., Нығыметова Қ.Н.

Сакенова Калкен Сериковна, Аушекенова Данагуль Едыгеевна
Қараганды қаласы «Тілек» бөбекжайы

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ

Бала тәрбиесінде отбасының атқарар ролі жоғары. Соның ішінде көп балалы отбасындағы тәрбие ерекше мағынаға ие. Көп балалы үйде әдетте тұңғыш бала назардан тыс қалып жатады. Ата –ана ықыласына бөленбей өскен бала, ертең өзін бағаламайды. Сондықтан ұл мен қызды тең көрген дұрыс. Балаға үнемі «жарайсың, ақылдым,мен саған сенемін» деген сияқты мақтау сөздер айтып отыру керек. Үйдегі кішкентайдың қылығы, үлкеннің тәрбиесіне де байланысты болады. Бірінші, екінші баланы қалай тәрбиелесек, одан кейінгі балаларды да, керісінше аналар емес ағалары, әпкелері өздері тәрбиелейтін болады. Сол үшін осы кезде ең негізгі, кіші бала дүниеге келіп жатқан өзінде де, үлкен баланың өтпелі кезеңіне басты назар аудару керек.

Әркімде сан түрлі өнер мен дарын бар, оны дамыта түссек, тіпті әлемді мойындатуға болады. Осындай ерекше таланттар көп балалы отбасында кейде ашыла алмай қалып жатады. Перзентіңіз мықты болсын десеңіз, әр бастамасын қолдап дұрыс бағыт –бағдар нұсқаған жөн. Бұдан бөлек баласы көп шаңырақта өскен бала қолда барын, бәріне тең бөліп беруге әзір. Кеңпейіл, мінезі ашық жарқын болады. Кішкентайынан бір –біріне қорған болып, кез –келген жағдайда қолдау көрсетеді. Қоғамның ойымен санаса отырып, шешім шығара алатындар да, нағыз бауырмал, жанашыр адамдар көп балалы үйден шығады. Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз. Баланы дұрыс тәрбиелеу отбасында алдымен өзара түсіністік, татулық, сүйіспеншілікпен сыйластық, отбасы мүшелерінің бір –біріне деген құрмет сезімдері, яғни отбасындағы кіршіксіз таза, мөлдір көңіл –күйі тікелей ықпал етеді. Балаға деген таза көңілді жанашырлық ата –ананың, балаларына деген мейірімі мен қамқорлығы балалары үшін отқа да,суға да түсуге әзірлігі, қиындықтардан қорғап, сақтап отыруға, бала жасынан еңбекке баулып, жан тазалығына, адамгершілік қасиеттерге талпындырулары баланың еркін саналы, жігерлі, намысшыл басқаларға мейірімді тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ететін отбасының ахуал мен тәлім – тәрбие қандай болуын білдірсе керек. Ата – анасының үлгі өнегесінің тәрбиелік мәні балаларға тән үлкендерге, олар тарапынан жасалатын жақсы игілікті іс- әрекеттер еліктеуіштіктен туындайды. Өйткені бала бойына жеткілікті өмірлік тәжірибе, бейімділік пен икемділік әлі де болса толық қалыптасып бітпегендіктен, ол үлкендердің мінез –құлқын, жүріс –тұрысына, сөз мәнеріне, іс –әрекетіне басқалармен ара қатынасына еліктейді. Олай болса, әке –шеше, қарым-қатынасы, өзара сыйластығы, бір –бірін қадірлей мақтан тұта білулері,бала үлгі өнеге тұтып, қабылдап алып, өзінің іс –әрекетінде жасауға тырысады.

Қазақ халқы қашан да бала тәрбиесіне ерекше мән берген. Сәби дүниеге келгеннен бастап оның өсіп, дене бітімі дұрыс қалыптасып, ақыл-ойының жетілуіне дейін үлкен көңіл бөлген. Негізінде, көп балалы отбасы -ол үлкен, бақытты, шаттыққа толы жанұя. Көп балалы отбасы -береке бірліктің тоғысқан жері. Бала деген сөздің өзі сондай керемет емес пе?! «Балалы үй базар, баласыз үй қу мазар» деп, дана халқым бекер айтпаған. Бала үйіміздің берекесі, көз қуанышымыз, жүрегіміздің жұбанышы және ұлтымыздың баға жетпес құнды қазынасы десекте болады.Қазіргі таңда, көп балалы отбасы көрсек таңғаларлық жағдайға жеттік. Неге? Бұрынғы қазағымның кезінде ең кем дегенде 6 — 9 бала болмап па еді?! Ал қазір ше, басым көпшілігі 3 бала, 6-7 баласы бар отбасы жоқтың қасы. Кезіндегі қызу қанды қазағымның бала санының азаюына қазіргі таңда қандай жағдай түрткі болды. Не себепті ұлттық санамыз төмендеп, сол баяғы батыстың, 70 жылғы Кеңес өкіметінің бодандығынан не себепті әлі де ажырай алмай жатырмыз? Осы секілді сұрақтар мені ғана емес, бүкіл қазағымды ойландырып, мазалайтын көкейтесті сұрақ деп үміттенемін. Мәселен, бүгінгі таңда көпшілігі, яғни бәрі емес әрине, 1-2 баладан артық тууға қорқады.

Неге? Өйткені олардың уайымы ол балаларды кім бағады, қалай өсіремін? Үкіметке қарасаң аш қаласың деген ұстанымдарды ұстанып, Еуропаның идеологиясынан әлі де шыға алмай жатырмыз. 1- 2 бала жетеді деп ойлайды. Кезіндегі орыстану саясаты әлі де санамыздан шығар емес. Қазіргі қазағым орыстанып барады. Бала саны, отбасындағы тәрбие, ұлттық сана бәрі бұрынғымен салыстырғанда мүлдем басқаша. Негізінде дана халқым «Бір қозы туса, жусан айыр өседі », «әр бала өз несібесімен туылады» және «Аллаға тәуекел ет» деп бекер айтпаған. Расында баланы асырайтын да, бағатын да біз емес, құдіреті күшті Алла екенін ұмытпағанымыз жөн болар. Біз жай ғана амалын істеп, әрекет етсек, ризық несібенің өзі, ақ Алладан келеді. Алла ешкімді тастамайды және аш қалдырмайды. Біз түпкі ойымыздан болмашы проблемаларды алып тастауымыз керек. Кейбір ата – аналар 1-2 бала туып, соларды бағып қағып, саналы бала тәрбиелеп, өсіреміз деп ойлайды. Жоқ, бұл дұрыс ұстаным емес. «Саннан сапа шығады» деген қайда қалды? Керісінше, неғұрлым көп бала болса, соғұрлым сапалы ұрпақ шығуына мүмкіндік көбірек .Көп баланың өзіндік пайдасы да бар. Мәселен, көп балалы отбасында туылған, өскен бала мейірімді, бауырмашыл болып өседі. Ал керісінше, отбасында 1-2 бала бар үйдің балалары өзімшіл, қызғаншақ болады. Бұл нәрселер баршамызға белгілі, айдан анық нәрсе.Біздің мемлекетімізге көмек ретінде үлес қосуымыз, адам санын көбейтуден басталады.Қазіргі таңда биылдан бастап, үкімет басындағыларда көптеген жағдайларға байланысты көпбалалы отбасыларға көмек көрсетуде.Демек, қазақ ұлтына жанашырлық танытудың жолы және сапасын көтеру үшін, қазақ санын көбейту керек. Бала тәрбиесі ана сүтінен басталып, өмір бойы қалыптасқан күрделі құбылыс. Тәрбиенің ең алғашқы негізі отбасында қаланады да балабақшамен тығыз байланыс арқылы одан әрі жалғасады.Педагог ғалымдарының тұжырымына сүйенсек,

тұлғаны қалыптасу нәтижелілігі, ең алдымен отбасындағы өнеге байланысты. Отбасындағы ересектердің мінез - құлқына, әдебіне, іс әрекетіне қарап өсіп, тәрбие көрген баланың да қандай екенін тану қиын емес.

Мектепке дейінгі ұйымдардың отбасы арасындағы өзара ықпалдастығы мына төмендегідей негізгі бағыттарға көңіл бөледі:

-педагогикалық және психологиялық сауаттылықты жетілдіру.

- іс әрекеттің түрлі формалары (ұйымдастыру оқу іс - әрекеттерге қатысу, әр түрлі мерекелік

шаралар) балалардың шығармашылық әрекетін дамыту,

- қалыптасу мен дамыту мәселелері бойынша тәжірибе алмасу,

-әлеуметтік дамытушы орта қалыптастыруға көмек көрсету.

Осындай негізгі бағыттарды іске асыру үшін мектепке дейінгі мекемелермен отбасының арасында тығыз байланыс қажет. Осы бағыттағы тәлім - тәрбие сабақтаса, ұштаса жүргізілгенде ғана көзеген мақсат нәтижелі болмақ.Бала тәрбиесіне тек балабақша, мектеп қоршаған орта ғана емес, сонымен қатар отбасы мүшелерінің бәрінің тигізер әсері мол. Жыл бойы жүргізілетін жұмыс жоспарын ата - аналармен бірлесе отырып жасаған тиімді. Себебі, ата - аналар заман талабына сай өзекті мәселелерді, отбасы тәрбиесіне байланысты тақырыпты өздері ұсына алады. Сондай - ақ, оларға ұсыныс, тіректермен санаса отырып, ата - аналарға арналған әңгімелер мен лекциялар, кеңестер мен сұрақ - жауап кештері, тәрбие жұмысын алмасу жөніндегі конференциялар, ата - аналарды педагогикалық әдебиеттермен таныстыру әдіс – тәсілдері қарастырылады. Отбасы -бұл баланың өмір сүру ортасы яғни, қамқорлықтың тұрақты көзі. Тәрбиелеу мен қарапайым біліммен қаруландыру және шешім қабылдай білуге үйретететін ең жақын адамдардың мейірім шуағын сезінетін орта. Осы орайда бала білім нәрімен сусындайтын алтын ұясының алатын орны бөлек. Біріншіден, бала уақытының көп бөлігін балабақшада өткізеді, тәрбиешілерінен, ұстаздарынан дәріс үйренеді. Демек, отбасы мен балабақша арасындағы қарым қатынастың алар ролінің қаншалықты маңызды екенін осыған қарап топшылауға болады. Балабақша ұжымы ата - аналарды ұйымдастырып, балаларды балабақшадағы өмірінің тәрбиесіне белсене қатысуларына арналған іс - шаралар жиі өткізіп тұрамыз. Оған сауықтыру кештері, ертеңгіліктер, тренингтер, сауалнамалар жатады. Осындай отырыстар арқылы ата - аналар бір - бірімен жақынырақ танысып, ортақ өзекті мәселелерді бірге шешуге тырысады. Бұл дегеніңіз, ата - ананың қоғам алдындағы жауапкершілігі артады. Балабақша мен отбасы, ата – анамен бала арасындағы достық, бауырмалдық қарым - қатынастардың қалыптасуына игі ықпалын туғызады.

Мектепке дейінгі мекемеде өткізіліп жатқан спорттық жарыстар салауатты өмір салтын ұстануға тәрбиелеу мен қатар ата мен бала арасындағы сүйіспеншілікті, ынтымақтастықтың да нығаюына септігін тигізеді. Қарап тұрсаңыз, отбасы мен балабақша бір - бірінен бөлек алып қарауға келмейтін егіз ұғым секілді. Ол -саналы ұрпақ тәрбиелеуде зор жетістікке жеткізетін берік одақ. Осы екі одақ бірлесіп, ынтымақтасқанда

ғана күрмеуі қиын талай мәселелердің түйіні шешілетіні анық. Балабақшада балалармен, ата - аналармен ынтымақтаса жұмыс істеу нәтижелігінің диагностикалық зерттеу графигін құрып, ата - ананың балабақшаға деген көзқарасын қалыптастырдық. Ата - ананың қатысуымен «Әкем, шешем және мен», «Отбасы алтын діңгек», сонымен бірге ашық ұйымдастырылған оқу іс - әрекеттерге ата - аналар қатыстырылды. Ондағы мақсат, жаңа технологияларды ата - аналарға бағыттау, әдіс - тәсілдерді түсіндіру, жақсы нәтижені көрсету барысында жетістіктеріне қол жеткізу. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» -дегендей, бала тәрбиелеуде осындай міндеттерді іске асырушылар балабақша мен отбасы. Осы екі арнада жүргізілген тәлім - тәрбие сабақтаса ұштаса жүргізілгенде ғана мектепке дейінгі жастағы балалардың отбасыларымен бірге отырып, жұмыс жасау оның ішінде отбасы бұрышын құрып, олармен жеке - жеке жұмыс жүргізу өз нәтижесін береді.

Отбасында ата - аналарға педагогикалық білім беру өте қажет, себебі, ата - ана бала тәрбиесінің мақсат міндеттерін айқын түсінбей, бала тәрбиесінің жолдарымен амалдарын ойдағыдай іске асыра алмайды. Осы тұрғыда балабақшамыз отбасымен сабақтастықты орнату бағытында ата –аналарды оқу- тәрбие үрдісінің мазмұны мен әдістемесімен таныстыру, ата –аналармен педагогикалық - психологиялық ағарту жұмысын ұйымдастыру, ата – аналарды бірлескен әрекетке тарту сияқты негізгі жұмыс мазмұнының қызметтеріне сүйене отырып, өзара әрекет байланысының міндеттерін жүзеге асырады. Ол:ата - аналарды белсенді педагогикалық ұстанымдарын қалыптастыру, ата - аналарды педагогикалық білім мен білік дағдыларымен қаруландыру, бала тәрбиесіне ата - аналарды белсенді қалыптастыру.

Бұл жұмыстардан мынадай нәтиже күтуге болады.

1. Ата – аналар тарапына туындайтын белсенділік, қызығушылық.
2. Жауапкершілік және өздік жұмыс.
3. Мақсатқа жету деңгейі, тиімділігі, қанағаттылық.
4. Отбасының мектепке дейінгі мекемеге қосатын үлесі.
5. Алынған білімді қолдану, бала тәрбиесіне қатысты қолданылатын технологиялар.

Міне, біздер — тәрбиешілер, ата - аналар, қоғамдық ұйымдар, бала тәрбиесіне, оның келешегіне зор жауапкершілікпен қарап, тәрбие жұмысының тиімді әдіс - тәсілдерінің ынтымақтаса жүзеге асырсақ, жұмыр жер тағдырын, еліміздің болашағын күні ертең бүгінгі балабақша ұландарына сеніммен тапсыруға болады. Біздің мақсатымыз - заман талабына сай жаңашыл, шығармашыл, мәдениетті, жан - жақты сауатты жеке тұлға тәрбиелеу.

Әдебиеттер:

1.Отбасы және балабақша журналы 2007ж №1,2
2. Мектепке дейінгі білім №5. 2008ж
3. Мухина В.С. Мектепке дейінгі балалар психологиясы Алматы 2006ж
4. Бала тәрбиесі журналы №12. 2009ж

Сарсенова А.Е., Сейтмағанбетова Ә.Ғ.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА МАҚАЛ-МӘТЕЛ, ЖҰМБАҚ, ЖАҢЫЛТПАШ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Отбасы – адам өміріндегі басты құндылық . Ал , отбасының тірегі бала десек артық айтпаған болар едік . Отбасы балаға шыр етіп дүниеге келген сәттен бастап үлкен әсер етеді.Балаға өмірде өз орынын тауып қалыптасқанға дейін жан-жақты тәрбие беру, ана тілін меңгеру тікелей отбасының басты, әрі жауапты міндеті . Отбасындағы жағдайдың, ата-ананың бір-бірімен тілдік қарым-қатынас әсері кішкентай бала үшін маңызды . Сондықтан ересектер баланың туылуынан бастап оның болашақ тағдырына дейінгі алғашқы кезеңнің өзінде ана тілінің дұрыс қалыптасуына назар аударуы керек, баланы сау, саналы азамат болуға , қажетті білімді игеруге, қоршаған ортамен және тілмен қарым-қатынас жасауға, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға және ақыл-ой дамуына жағдай жасауға үйрету керек.

Қазақ халқының ауызша шығармашылығы бала тілінің дамуы мен қалыптасуында үлкен маңызға ие.Халықтың ауызша шығармалары, жұмбақ, өзекті интеллектуалдық жаңылташ, ертегілерге, мақал-мәтелдерге бай. Осы бай мұраның қандай түрін алып қарайтын болсақ та, ол ана тілін меңгерудің, сөздік қорын байытудың, үйлесімді сөйлеудің, тілдің грамматикалық құрылымын қалыптастырудың, дыбыстық қателерді жоюдың, шығармашылық ойлауды дамытудың баға жетпес құралы болып табылады. Балалардың түсінуіне лайықты, көркем және әдеби тілде жазылған.

Сондықтан балаға бесікте жатқаннан бесік жырын айтып, ән тыңдату, өсе келе жұмбақ, жаңылтпаш айтқызып, мақал – мәтел арқылы сөз мәнін түсіндіріп, қызықты сюжетке құрылған ертегіні өз мәнінде әңгімелеп айтқызу сияқты іс – әрекеттерін отбасында үнемі ұйымдастырып отырса нұр үстіне нұр болар еді деп ойлаймын . Әрине, бұл міндеттерді жүзеге асыруда халық ауызекі шығармаларын баланың психологиялық дамуы мен жас ерекшеліктерін, қызығушылықтарын ескере отырып пайдаланудың маңызы зор. Ал, ол үшін әрбір ата – ана халық ауыз әдебиетін өздері жақсы біліп қана қоймай, оны пайдаланудың жолдарын, әдіс – тәсілдерін, бала тәрбиесінде алатын ролі туралы ғалымдарымыздың қаламдарынан туындап жатқан әдістемелік құралдарды, баспасөз бетіндегі материалдарды оқып, орынды пайдалана білсе деген пікір айтпақпыз.

«Халық педагогикасының қайнар көзі – ең біріншіден, халық қазынасы атанған ауыз әдебиетінде» деген пікірге қосыла отырып, ең алдымен бала тілін дамытуда ойнақы тілге құрылған жаңылтпаштың маңызына тоқталмақпыз.Жаңылтпашты балаға тілдің орфоэпиялық сөлейу нормасын

меңгертуде, ана тіліміздегі игерілетін дыбыстар жүйесін толық, дұрыс, тез айта білуге жаттықтыру мақсатында пайдалануға болады.

Мақал - мәтелдер мектеп жасына дейінгі балаларға сөйлеуді дамыту үшін иллюстрациялық дидактикалық материал ретінде ғана емес, сонымен қатар балалардың көкжиегін, олардың адамгершілік қасиетін дамытып , өзін-өзі тануын арттыратын құрал. Бұл тұрғыда халықтың көзқарасын болмыстың негізгі мәселелеріне жеткізетін қысқа афористік түрдегі мақал-мәтелдер ерекше маңызды болып көрінеді. Негізінен, мақал-мәтелдер табиғаттың жалпы заңдарын, соның ішінде адамның мінез-құлқының белгілі бір ережелерін көрсетеді.

Алдымен сіз балаларды жеңіл тақырыптардағы мақал-мәтелдермен таныстыруыңыз керек, содан кейін табиғат құбылыстарды, жыл мезгілдері, адам, оның сыртқы келбеті, ақыл-ойы туралы мақал-мәтелдерден отбасылық қатынастарға көшу керек . Әр мақалға олардың нені білдіретінін, балаларға қалай түсінуге және түсіндіруге болатындығын түсіндіру қажет. Осы арқылы баланың бойына адамгершілік болмыс пен ұлттық тәрбиені дарыта аламыз . Мақал – мәтелдерді бала бақша табалдырығын аттамас бұрын отбасындағы үлкендерден, ата – аналарынан естиді.Сондықтан баланың күнделікті іс-әрекеттерінде басшылықтар беріп қана қоймай, бақылау жасау,бағыт – бағдар, баға беруде мақал – мәтелдерді орынды пайдалана білуі тиімді тәрбие жолы бола алады. Халықтың ауызекі шығармашылығы арқылы баланың тілін дамытып қана қоймай,өз халқын,Отанын сүюге тәрбиелеуге тиіспіз,ал Отан,халық деген баланың өз отбасынан басталмақ.

Мектеп жасына дейінгі балаларға ойын дамытуға арналған тағы бір сала – жұмбақтар . Жұмбақ-ауызша халық шығармашылығының шағын формаларының бірі, онда объектілер мен құбылыстардың ең айқын белгілері өте қысқа, бейнелі түрде беріледі. Жұмбақтарды шешу талдау, жалпылау қабілетін дамытады, өз бетінше қорытынды жасау, объектілердің бейнелерін айқын және қысқа жеткізе білу қабілетін қалыптастырады. Балаларда іс-әрекетке поэтикалық көзқарасты дамытады. Жұмбақтарды болжау және ойлап табу балалардың сөйлеуінің жан-жақты дамуына да әсер етеді. Жұмбақта метафоралық бейнені жасау үшін әр түрлі экспрессивті құралдарды қолдану балалардың сөйлеу бейнесінің қалыптасуына ықпал етеді.

Балалардың қызығушылығын және дәлелдеу қажеттілігін тудыру үшін жұмбақтарды шешкен кезде баланың алдына нақты мақсат қоюды керек : жұмбақты болжау ғана емес, болжау дұрыс екенін дәлелдеу маңызды . Балаларды қоршаған әлемнің құбылыстарын байланыстар мен қатынастардың толықтығы мен тереңдігінде қабылдауға үйрету қажет. Жұмбақта ұсынылатын заттар мен құбылыстармен алдын-ала таныстырыңыз. Сонда дәлелдер неғұрлым негізделген және толық болады. Кішкентай бала әр түрлі болжам айтуы мүмкін . Кез – келген болжамды естуге және оны баламен бірге талдауға тырысу керек.

Балалардағы сөйлеу дағдыларын дамыту бойынша жүйелі жұмыс - жұмбақтарды түсіндіруде дәлелдер жұмбақтарды жақсы негіздеу үшін әртүрлі және қызықты дәлелдермен жұмыс жасау, көркем образдың сұлулығы мен өзіндік ерекшелігін байқай білу, оның қандай сөйлеу құралдарымен жасалғанын түсіну, дәл және бейнелі сөзге талғам жасау қабілетін дамытады. Жұмбақтың материалын ескере отырып, балаларға жұмбақтың композициялық ерекшеліктерін көруге, оның ырғағы мен синтаксистік құрылымының өзіндік ерекшелігін сезінуге үйрету керек.

Жұмбақтың көмегімен балалар тілге сезімталдықты дамытады, олар әртүрлі құралдарды қолдануды, дұрыс сөздерді таңдауды үйренеді, біртіндеп тілдің бейнелі жүйесін меңгереді. Фольклордың кішігірім формаларын қолдана отырып, сөйлеуді дамыту әдістемесінің барлық мәселелерін шешуге болады. Халықтың ауызша шығармашылығының осы бай материалын қолдануға болады және бұл бала үшін қажет деп ойлаймын . Жоғарыда аталған барлық жұмыс түрлері мұны көрсетеді, оларды қолданудың кешенді әдістемесін жасау қажет.

Балалар жұмбақтарды, ертегілерді, мақал - мәтелдерді және кез-келген ауызша ойынды жақсы көреді. Олар үшін сөздер ойынның тақырыбы болып табылады. Ал ойын арқылы бала тіл мен оның заңдарын біледі. Баламен сөйлесу және ойнау барысында сөздерді түрлендіруге арналған түрлі ойындарды қосуға болады. Олар баланың ойлау жүйесі мен тілінің дамытуға көмектеседі, кейбір қателіктердің алдын алуға, грамматика ережелерін қайталауға және бекітуге, сөйлеуді дамытуға мүмкіндік береді.

Сонымен сан ғасырлар бойы жинақталған асыл мұрамыз халық, ауызекі шығармашылығын отбасында бала тілін дамытып қалыптастыруда тиімді пайдалануға ғана тәрбие кезінде өз орнын табады деп айта аламыз.Халқымыз – өлең, жыр, ауыз әдебиеті үлгілеріне бай халық. Дегенмен біз бүгін солардың кейбір түрлеріне ғана тоқталып отырмыз.Ал бала тілін дамытуда тілге орамды ойын – өлеңдері, санамақтар, аңыз әңгімелердің және т.б. атқарар рөлі мен маңызының ерекшелігі өз алдына.

Тарғын А.Б
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ЕКІ ТІЛДЕ СӨЙЛЕЙТІН КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА БАЛА ТІЛІН ДАМЫТУ

Тіл-ұлттық ерекшеліктердің бірі, ұлт мәдениетінің басты көрінісі. Әр халықтың ұлттық дәстүрінің, сана-сезімінің, сөйлеу, ойлау тәсілінің, мінез-құлықының, мәдениеті мен әдебиетінің айрықша белгілері тіл арқылы бейнеленеді. Халықтың тіл қазынасын байыту, тілді қоғамдық өмір тіршілігінің нақты құралы ету, оны жетілдіріп, дамытып, дәуір талабына орай көріктендіріп, ұстарта білу нағыз өнер екені белгілі. Ата-бабамыз жасаған асыл мұраны меңгерту, болашақ ұрпақ игілігіне меншіктеу, ізгілікке, адамгершілікке, дербес ой қабілеттігіне, өздігімен еркін әрекет жасауға, ата-анаға, айналасына жүрек сезімін оятып, ана тілін қастерлеуге үйрету, оның музыкалық әуезін санасына ұялатып, зердесіне жеткізудің барлығы-баланың нәрестелік шағынан басталатыны баршаға аян. Сол себепті халық ауыз әдебиетінде «Бесік жыры», «Қаз,қаз бас», «Әлди, әлди, ақ бөпем» сияқты ана жүрегінің жылуын төге жырланатын өлең-жырлар-қазіргі ұрпаққа тіл үйретудің қайнар көзі. Сондықтан, баланың сөз сөйлеу мәнеріне зер салу, оны жетілдіру ісі асқан ыждағаттылықты қажет етеді.

Баланың ақыл-ой дамуы үшін оның дұрыс сөйлеуді меңгеру маңызды. Отбасында ата-аналар баланы жақсы түсінеді. Сондықтан үйде сөйлеу қабілетінің жетілмегендігінен қолайсыздық болмайды. Бірақ оның басқалармен қарым-қатынас шеңбері қарастырылады, бөтен адамдар бұрмаланған, дұрыс айтылмаған сөздерді түсінбейді. Мұндай сөйлеу адамдармен қарым-қатынасты қиындатады, баланың дамуына ықпал етеді, баланың қалыптасуында із қалдырады. Бала үйдегі жақын адамдарына еліктейді, кейде тіпті интонацияны дәл көшіреді. Сондықтан ата-аналар өз сөздерін мұқият қадағалап отыруы керек. Ата-аналар балаға сөздің маңыздылығын түсінуге, оны қарым-қатынаста қолдануға үйретуге көмектесуі керек.

Балалардың үйлесімді сөйлеуін дамыту үшін балалар қарап қана қоймай, олардың мазмұнын айтқан суреттер мен суреттерді қолданған дұрыс.

Балалар жақын адамдарымен өз әсерлерімен бөлісуді өте жақсы көреді. Ата аналар көбінесе олардан не ойнағанын және балабақшада қалай айналысқанын, үйге барар жолда не қызықты болғанын, көрген фильмнің мазмұны, теледидарлық бағдарлама және т. б. туралы айтуды сұрауы керек. Балаларды әңгімелеуге және қайталауға үйрету-ата-аналардан үлкен назар аударуды қажет ететін маңызды жұмыс. Балалар ынтызарлықпен бетте аяғында басталған ересек әңгіме, әңгіме тақырып. Шағын қойылымдар.

Отбасындағы ұйым үшін ең қол жетімді және баланың сөйлеуін дамытудың тиімді түрі-әңгіме. Ата-аналардың балалармен әңгімелерінің тақырыбы әртүрлі болуы керек. Бұл әңгімелер, балалардың іс-әрекетінің

көрінісі, ересектердің жұмысы, қоғамдық өмірдегі оқиғалар, моральдық-этикалық тақырыптар, табиғат, оқылған әдебиет, заттар мен ойыншықтар, олардың қасиеттері мен өзара байланысы туралы. Бірақ, өкінішке орай қазір көп отбасында ата-аналары балаларымен отырып сөйлесуге мүмкіндіктері болмай жатады.

Отбасындағы балалардың саны, олардың туылуы арасындағы интервал және бірінші, ең үлкен баладан бастап, туудың реттік нөмірі - мұның бәрі үлкен отбасындағы баланың психикалық дамуына әсер етеді.

Отбасында әр жаңа баланың пайда болуы оның құрылымы мен мүшелерінің өзара әрекеттесуін өзгертеді. Сонымен, балалардың ата-аналармен қарым-қатынас сапасы төмендейді: ата-аналармен қарым-қатынас аға-інілермен қарым-қатынасқа ауыстырылады.

Мұндай өзгеріс, ең алдымен, балалардағы сөйлеу дамуындағы артта қалумен байланысты. Мұны 1993-1994 жылдардағы Ульяновскідегі баланың тілдің грамматикалық, морфологиялық, семантикалық (семантикалық) құрылымдарын қалай игеретінін және қолданатынын анықтайтын Гейдельберг тесті арқылы жүргізілген эксперимент растады.

Экспериментке қырық көп балалы (төрт және одан да көп) отбасы және бір баласы бар жиырма отбасы (бақылау ретінде) тартылды. Психологтарды ең алдымен үлкен және кіші інілері бар 7 жасар баланың сөйлеу қабілеті қызықтырды.

Көп балалы отбасылар екі тәжірибелік топқа тең бөлінді. Біріншісіне ең аз, шамамен екі жастағы отбасылар кірді, 7 жасар бала мен оның аға-інілері мен апа-сіңлілері арасындағы жас айырмашылығы (аралықта). Яғни, эксперимент кезінде 20 отбасында бес, жеті және тоғыз жастағы балалар болды, олардың әрқайсысында сөйлеудің даму деңгейі анықталды.

Екінші эксперименттік топта 7 жасар бала мен оның аға-інілері мен қарындастарының арасындағы аралық төрт жылдан асады, яғни балалар үш, жеті және он бір жаста еді. Бұл отбасыларда сөйлеудің даму ерекшеліктері бақылау отбасыларындағыдай, тек жеті жасар балада анықталды.

Эксперимент нәтижелері бақылау тобындағы балалардағы сөйлеудің даму деңгейі қалыпты жас деңгейіне сәйкес келетіндігін көрсетті. Бірақ көп балалы отбасылардан шыққан балалар-жасына және олардың арасындағы туу аралығына қарамастан-белгілі бір қабілеттердің дамуында қалыпты жас деңгейінен артта қалады.

Көп балалы отбасылардан шыққан барлық балалар, ең алдымен, бір тамырдан әртүрлі сөздерді қалыптастыру қабілеті және ережелерге сәйкес заттардың әртүрлі белгілерін білдіру қабілеті нашар дамыған. Мәтіннің мағынасын түсіну және жеткізу қабілеті 7 және 9 жастағы балаларда нашар дамыған (2 немесе 4 жас аралығына қарамастан-туулар арасында). Сонымен қатар, алғашқы эксперименттік топтың 7 жастағы баласы, туылу аралығы 2 жыл болған, мұндай қабілеттердің дамуындағы қалыпты жас деңгейінен артта қалады:

- күрделі сөздерді түсіну;

- күрделі сөйлемдерді есте сақтау;

- мәтіннің мағынасын түсіну (бұл қабілет екінші тәжірибелік топтың балаларында нашар дамыған, ал бірінші топтың балаларында іс жүзінде дамымаған);

- морфологиялық ережелерге сәйкес сингулярлық және көпше түрін анықтау;

- сөздердің мағынасындағы ұқсастықты тану;

- әр түрлі жағдайларда мәлімдемені қалыптастыру кезінде рөлдік белгілерді ескеру.

Осылайша, олардың көп балалы отбасыларының балалары-жасына және туылу аралығына қарамастан-сөйлеуді меңгеруде үлкен немесе аз қиындықтарға тап болады. Демек, сөйлеудің даму деңгейіне отбасындағы балалардың саны ғана емес, олардың арасындағы туу аралығы да әсер етеді. Бұл дегеніміз, отбасындағы көптеген балалардың ата-аналары олардың сөйлеуін дамытуға ерекше назар аударуы керек, әсіресе балалардың туылуы арасындағы аралық минимумға жақын болса.

Біздің көп ұлтты елімізде әр түрлі ұлттар өкілдерінің некелесуі жиі кездеседі . Мұндай ата - ананың баласы екі тілді бірдей меңгере ала ма ?

Ол тілдер өзара туыс халықтардың да тілі болуы мүмкін (мысалы, орыс , украин), онда олардың сөз құрылысы жақын және ұқсас болады. Немесе өзара туыстық байланысы жоқ әр түрлі тілдер болуы мүмкін (мысалы, орыс тілі мен өзбек тілі) , онда олардың сөз құрылысы тіпті әр түрлі болады . Өзара ұқсас екі тілді уйрене бала үшін оншалықты қиынға туспейтінін, ал өзара ұқсас емес тілдерді меңеру едәуір қиынырақ екенін тәжірибе көрсетіп отыр.

Мынадай мысал келтірейік . Бір отбасында екі бала болды - бірі он үште , екіншісі алты жасар еді . Олардың әкесі қазақ , шешесі орыс болатын . Бұл үйдегі адамдар балаларымен қазақша да (әкесі мен шешесі) , орысша да (атасы мен әжесі) сөйлеседі . Үлкен бала қазақ мектебінде оқыды . Көршілерінің көпшілігі орыстар болатын . Баланың екеуі де қазақша , орысша еркін сөйлеуді үйренді.

Дегенмен , ұқсас екі тілді үйретудің өзі үнемі сәтті бола бермейді Қазақ пен орыс аралас отбасында балалардың осы екі тілді шатастырып , шұбарлап, қойыртпақтап сөйлейтіні жиі кездеседі . Мұндай жағдайды болғызбау үшін , балалардың сөз қорын байытып , тілін дамыту жөнінде ата - ана алдын - ала келісіп алуы керек . Егер әкесі қазақ болса , кешке жұмыстан келгеннен кейін біраз уақыт баласының тілін дамытумен айналысады . Қазақ жазушыларының шығармаларын дауыстап оқиды , тек қазақ тілінде ғана сөйлеседі . Бұл кезде отбасының басқа мүшелерінің де баламен орыс тілінде сөйлеспегені дұрыс. Орыс тілі де осы әдіспен үйретілуі тиіс . Ұқсас емес тілдерде сөйлейтін отбасындағы балалардың тілін дамыту туралы да осы әдісті қолдану керек.

Кейбір ата - аналардың әрқайсысы өз ана тілін артық санап , баланың қай тілді үйренуі туралы келісе алмай қалатын уақыты да болады . Бірсыпыра отбасыларында бұл мәселе түрліше шешілген .

Әкесі орыс , шешесі қазақ бір отбасында 10 жасар қыз болатын . Бұл бала екі тілді де еркін сөйлеуші еді . Ол уақытының көпшілігін өзімен қазақша сөйлесетін атасы мен әжесінің қасында өткізеді . Бірақ орыс мектебінде оқиды . Олардың көршілері қазақтар мен орыстар . Қазақ , орыс тілдері өзара ұқсас та, туыс та емес, бірақ баланың бұл екі тілді еркін сөйлеуі - өмір - кажеттігінен туған жағдай.

Тағы бір мысал . Әкесі кен шешесі де қазақ , демек , бұл - қазақ отбасы Олардың көршілерінің бәрі - орыстар . Бұл үйдегі оушы екі кыз да орыс мектебінде оқиды . Олардың ата - аналары өзара казакша сейлеседі де , балаларымен орысша сөйлеседі . Бұл үйдің балалары тек орыс тілін ғана білетіні түсінікті , оларға бұл тіл ана тіліндей болып кеткен . Ал , ана тілін - қазақ тілін , тіпті білмейді . Мұнан кейін Өз балаларына ана тілін үйретпегені дұрыс па ? - деген сұрақ туады . Әрине , дұрыс емес . Ана тілін білу мүмкіншілігінен айырған ата - аналар өз балаларының тіл байлығы мен ой өрісінің дамуына зиян тигізетінін айтпауға болмайды .

Бір қазақ ауылында неміс отбасы тұрушы еді . Осы ауылда туып өскен бул үйдің балалары қазақ мектебінде оқиды . Ата - аналары олармен тек қазақша ғана сейлеседі . Бұл балалар неміс тілін естіген емес , орыс тілін біледі . Осы балалар ата - аналарына еріп Германияға қонаққа барғанда , олар өз туыстарымен де , басқа балалармен де орыс тілінде сөйлесті . Орыс тілін білгендіктен басқалармен сөйлесіп , жалпы тіл тауып кетті . Бұл жерде мынаны айта кеткен орынды . Қай ұлт екеніне карамастан , бала өзінің ана тілімен қатар орыс тілін де үйренгені дұрыс . Біздің елімізде орыс тілі ұлттар арасындағы қатынас құралы .

Екі тілді үйрену баланың ақыл - ойының дамуына қалай әсер етеді ? Тіл мамандары мен психологтар әр түрлі тілдерді үйрену баланың ақыл - ойының дамуына кедергі келтірмейтіні былай тұрсын , қайта оның ой - өрісін кеңейтеді , тіл байлығын арттырады , қабылдау кабілетін нығайтады деп есептейді .

Грузин психологы Н. В. Имедацзе екі тілді үйренген баланың ақыл - ойы мен тілінің дамуы туралы арнаулы зерттеу жұмысын жүргізді . Ол үшін былай еткен . Бір грузин отбасында балаға жасынан орыс және грузин тілдерін бөлек үйретті . Бұл тілдерді үйретуде жоғарыда атап өтілген ұстаным қолданылған , яғни отбасының бір мүшесі екі тілдің бірін үйретумен ғана шұғылданған . Отбасындағы басқа адамдар ол уақытта баламен тек сол тілде ғана сөйлескен .

Бала алғаш сөйлей бастағанда грузин , орыс сездерін араластырып айтушы еді . Екі жасқа келгеннен бастап баланын айтқан сөздерінде әр тілдін сөзі бөлек айтылатыны анықталды . Сәби грузин сезін тек өзімен бұрын грузинше сөйлескен кісіге ғана қолданған , орыс сөзін қолдануда да осылай еткен . Үш жасқа шығар кезеңінде бала екі тілді араластырмай сөйлеуге

дағдыланды . Әр тілде сөйлейтін екі кісімен бірге отырғанда ол бір ұғымды қайталап , яғни аударып екі кісіге екі тілде айту дәрежесіне жеткен .

Сырттай қарағанда , екі тілді үйрету күрделі жұмыс болып көрінгенмен , балага ол ешбір қиындық келтірген жоқ . Екі тілді қатарынан үйрену оның сөз қоры мен тілінің тазалығына ешқандай да нұқсан келтірмеді . Мұның өзі баланың ақыл - ойын дамытуға үлкен әсер етті .

Осыған орай айтарымыз , балага екі тілді қатар үйретуге әбден болады , мұның өзі сәбидің ақыл - ойы мен тілін дамытуға сөзсіз әсер етеді.

Әдебиеттер:

https://www.maam.ru/detskijsad/rechevoe-razvitie-detei-v-dvujazychnyh-semjah.html

https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/vospitatelnaya-rabota/2016/12/06/osobennosti-vospitaniya-mladshih-shkolnikov-v

2 СЕКЦИЯ –
Көп балалы отбасының құқықтық, экономикалық мәселелері және оның шешілу жолдары/
Правовые, экономические проблемы многодетной семьи и пути их решения

Г.Ж. Джамалиева, Т.Ж. Кенжебай
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КӨП БАЛАСЫ БАР ОТБАСЫЛАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН САЯСАТЫ

Көптеген жылдар бойы көп балалы бар отбасыларды жекелеген ғалымдар қарастырып келеді, олардың арасында көп балалары бар отбасылардын мәселелерін шешуге елеулі үлес қосқан ТМД елдерінің ғалымдарын атап өтуге болады: А.И.Антонов,А.И. Кузьмин, Е. Б. Мизулина, сонымен қатар Қазақстан ғалымдары: Ж.А. Хамзина, Б.С. Ракишева, А.Ғ. Құттығалиева және т. б. ғылыми жарияланымдар мен әдістемелік материалдардың талдауы Қазақстандағы көп балалы бар отбасылардын кейбір аспектілері, әсіресе қазіргі жағдайда, толық зерттелмегенін көрсетті.

Қазақстанда 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалар немесе 23 жасқа толғанға дейін күндізгі бөлімде оқитын студенттер бірге тұратын отбасы көп балалы отбасы болып саналады. 6 бала туған және тәрбиелеп отырған көп балалы аналарға "Күміс алқа" алқасы, ал 7 және одан да көп бала туып, тәрбиелегендер "Алтын алқа" алқасымен марапатталады. Төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары немесе 23 жасқа дейінгі күндізгі оқу бөлімінің студенттері бар отбасылар үшін жәрдемақы отбасының табысына қарамастан тағайындалады:

төрт балаға-16,03 АЕК немесе 46 760 теңге;

бес балаға- 0,04 АЕК немесе 58 457 теңге;

алты балаға-24,05 АЕК немесе 70 154 теңге;

жеті балаға-28,06 АЕК немесе 81 852 теңге;

сегіз және одан да көп балаға-28,06 АЕК немесе 81 852 теңге және жетінші баладан кейінгі әрбір балаға 4 АЕК-тен.

Соңғы онжылдықта отбасыларға қызмет көрсету саясаты мен шарттары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Бұл өзгерістер көптеген және жан-жақты және көлемі жағынан тым үлкен, сондықтан оларды талқылау барысында жан-жақты көрсетуге болады. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметінше, 2020 жылы елімізде 428 мыңға жуық көп балалы ана тұрады. Онын ішінде "Алтын алқа", "Күміс алқа"марапатталған көп балалы аналар саны 230 мыңға жуық [1].

Отбасы-басты әлеуметтік институттардың бірі және сонымен бірге адамның көбеюінің әлеуметтік механизмі. "Отбасы" ұғымы көптеген

анықтамаларға ие, бірақ тұтастай алғанда бұл туыстық, неке немесе асырап алудан туындайтын мүліктік және мүліктік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы.

Е. И. Холостова көп балалы отбасылардың төрт түрін ажыратады:

- Жоспарланған көпбалалы отбасылар. Әдетте, мұндай отбасылар үшін белгілі бір қаржылық қиындықтар мен тұрғын үй мәселелердің болуы тән, бірақ сонымен бірге ата-аналар балалардың тууы мен тәрбиесіне ынталы және қызығушылық танытады. Олар үшін балалар -бұл құндылық;

- "жаңа" балалар дүниеге келетін ата-ананың екінші немесе одан да көп некелері нәтижесінде пайда болған отбасылар. Көбінесе бұл отбасылар қаржылық жағынан қауіпсіз, бірақ оның мүшелерінде толық емес отбасы сезімі болады;

- ата-аналары өз функцияларын ішінара немесе толық орындамайтын дисфункционалды отбасылар. Мұндай отбасыларда балалардың аурулары, мінез-құлық ауытқулары бар. Балаларды қамқоршылар мен қамқоршылардың отбасыларына орналастыруда, ата-аналар ата-ана құқықтарынан айырылған жағдайда, заңнамада бір отбасынан шыққан балаларды бөлуге шектеулердің болуына байланысты, сондай-ақ асырап алушы ата-аналардың көптеген балаларды тәрбиелеуге дайын болмауына байланысты мәселелер туындайды;

- көп балалы болу жоспарланбаған отбасылар (медициналық көрсеткіштер бойынша жүктілікті үзе алмау, егіздердің туылуы; балаларды асырап алу)[2].

Көп балалы отбасының ерекшеліктері оның өмірінің барлық маңызды элементтерін анықтайды: отбасылық қатынастардың сипаты мен құрылымы, репродуктивті бағдарлар, әлеуметтік әлеует, қаржылық жағдай, бұл осы санаттағы қазіргі отбасының әлеуметтік-демографиялық және психологиялық портретін құрайды. Осылайша, Қазақстан Республикасындағы көп балалы отбасы өзінің ерекшелігіне байланысты мемлекет тарапынан әлеуметтік- экономикалық және психологиялық көмектен көрінетін уақытылы кешенді қолдауды қажет етеді. Қазақстандық қоғам дамуының қазіргі кезеңінде көп балалы отбасының әлеуметтік институт ретіндегі әлеуметтік-биологиялық функцияларын іске асыру көбінесе оның мемлекеттегі мәртебесіне және мемлекеттік органдармен әріптестік қарым-қатынастарына байланысты. Көп балалы отбасының мемлекетпен қарым-қатынасында әлеуметтік тәуелділікке емес, тәуелсіздікке деген ұмтылысты айтуға болады, өйткені көп балалы отбасылардың жартысынан көбі білім алуға, тұрғын үй, жер және өндіріс құралдарын сатып алуға ниет білдіреді. Балаларды күту және қарау бойынша қызметтерге аздаған бөлігі қажет, бұл сонымен қатар балаларды өз бетінше тәрбиелеуге деген ұмтылысты көрсетеді. Көп балалы отбасыға кешенді қолдауды жүзеге асыра отырып, сараланған тәсіл қағидатын іске асыруға күш- жігерді бағыттау, Қазақстан Республикасының әртүрлі субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктерін және олардың осы аймақтардағы көп балалы отбасылардың ерекше қажеттіліктерін анықтайтын әлеуметтік-

мәдени дәстүрлерін, сондай-ақ отбасылар құрылымы мен өмір салтын, табыс көздері мен қажеттіліктердің түрлерін, көп балалы отбасылардың мүдделерін іске асыру мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Көп балалы отбасының қалыптасуы мен тұрақтануы бойынша мемлекеттік кешенді қолдауды іске асыру Қазақстан Республикасындағы бірыңғай әлеуметтік-экономикалық, білім беру-тәрбие және құқықтық кеңістік қағидатына негізделеді, бұл республиканың бүкіл аумағында тең дәрежеде көп балалы отбасылардың құқықтары мен бостандықтарын бірыңғай әлеуметтік кепілдіктерді, заңдық қорғауды көздейді [3].

Көп балалы отбасы өзінің мәні бойынша жеке және әлеуметтік қажеттіліктерді жүзеге асыруға ықпал етеді. Көп балалы отбасыларда білім алуға қолайлы жағдайлар жасалады, өйткені балалар отбасылық ұжымда бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста өседі және, әдетте, ерте жастан бастап белгілі бір міндеттерді орындауға және бір-біріне көмектесуге үйренеді.

Алайда, экономикалық тұрғыдан алғанда, көп балалы отбасы, ең қиын жағдайға тап болады, өйткені анасы әдетте жұмыс істемейді, ал бір әке отбасын қалыпты өмір сүру жағдайымен қамтамасыз ете алмайды. Сонымен қатар, қоғамның көп балалы отбасыларға теріс және тіпті теріс қатынасы байқалады [4].

Барлық типтегі көп балалы отбасыларда көп балалы отбасылармен байланысты жалпы әлеуметтік проблема бар: мұндай отбасылардан шыққан балалар, басым аз балалы отбасылардағы құрдастарымен салыстырғанда, өзін- өзі бағалаудың төмендігін көрсетеді, олар өздерінің маңыздылығы туралы жеткіліксіз идеялармен сипатталады, бұл олардың кейінгі тағдырына теріс әсер етуі мүмкін. Көп балалы отбасының көптеген әлеуметтік проблемалары оның қаржылық жағдайынан туындайды. Бұл денсаулық, сапалы білім беру, тұрғын үй, психологиялық және педагогикалық және т. б. проблемалар. Көп балалы отбасылар ең аз қамтамасыз етілген, отбасының бір мүшесінін орташа айлық табысы төмен, өйткені әр баланың туылуымен отбасының табысы күрт төмендейді және тамақ, киім және т. б. шығындардың өсуіне әкеледі.

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыстың мақсаты көп балалы отбасылардын әл-ауқатын жақсарту және оның қоғам мүддесі үшін жұмыс істеуін қамтамасыз ету болып табылады. Осы санаттағы отбасылармен әлеуметтік жұмыс: материалдық қолдауды, отбасы мүшелерін кәсіби бағдарлауға және жұмысқа орналастыруға көмек көрсетуді, қызмет көрсету тәсілдерін меңгеруді (үй шаштаразы, тігінші, массажист және т. б.), құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруды, заңда берілген жеңілдіктерді алу үшін нормативтік-құқықтық құжаттардың мазмұнымен танысуды және т.б ға негізделген [5].

Көп балалы отбасының маңызды мәселесі-балаларды лайықты тәрбиелеудегі психологиялық-педагогикалық қиындықтар. Мұндай отбасыларда ата-аналардың, әсіресе аналардың жүктемесіне байланысты балалар көбінесе назар аудармайды және тәрбиелік әсерге ие болмайды,

өйткені үлкен отбасындағы әр балаға тәрбие ресурстары жетпейді және аз болады.

Сондай-ақ, көп балалы отбасылардың әлеуметтік проблемаларының өткірлігі олардың тұрғылықты жеріне: қалаға немесе ауылға, елдің аймағына және туу деңгейіне байланысты екенін атап өткен жөн. Сондықтан, әлеуметтік көмек жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып көрсетілуі тиіс. Көп балалы отбасылармен тәжірибе көрсеткендей, жергілікті әлеуметтік қызметтер мұнда үлкен рөл атқарады, өйткені белгілі бір көп балалы отбасының ерекшеліктерін білу осындай отбасымен тікелей және тұрақты байланыс негізінде мүмкін болады.

Көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың оң нәтижесіне қол жеткізу үшін бірқатар шарттарды сақтау қажет: көп балалы отбасылармен өзара іс-қимыл жасайтын әлеуметтік қызметтер мамандарының құзыреттілігін арттыру; көп балалы отбасыларды кеңінен паспорттауды жүргізу; осындай отбасылардың барлық мүшелерімен тұрақты байланыс орнату (әсіресе проблемалық); нақты отбасының барлық ерекшеліктерін ескере отырып, әр көп балалы отбасымен жеке жұмыс жоспарын анықтау.

Үлкен отбасымен әлеуметтік жұмыста жеке және топтық жұмыс түрлері қолданылады. Жұмыстың жеке формаларына сенім телефоны, консультативтік хат алмасу, жеке әңгіме кіруі керек. Жұмыстың топтық формаларына-кеңес беру, патронаж, ата-аналарға арналған оқыту семинарлары, отбасылық практикумдар, дәрістер, тренингтер, рөлдік ойындар жатады.

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыста әртүрлі әлеуметтік көмек түрлері қолданылады, олар заттай да, ақшалай да беріледі. Бұл көмекті түрлі мекемелер жүзеге асырады. Мысалы: Жұмыспен қамту қызметі көп балалы ата- аналарды бірінші кезекте жұмысқа орналастырумен айналысады. Білім беру мекемелерінде тегін секциялар мен үйірмелер ашу, оқулықтар сатып алуға жеңілдік бағаларын белгілеу, қосымша білім беруді ұйымдастыру, сауықтыру лагерінде балалардың тегін немесе жеңілдікпен демалысын, отбасылық бос уақытты және қызығушылықтары бойынша клубтарды ұйымдастыру жүктелген. Денсаулық сақтау мекемелері дәрі-дәрмектерді сатып алуға жеңілдік бере алады, мамандардың тұрғылықты жеріне баруын, медициналық мекемелерде кезектен тыс қабылдауды ұйымдастыра алады, санаторийлерге жолдамалар бере алады, көп балалы отбасы мүшелерінің денсаулығының алдын-алуды жүзеге асыра алады. Атқарушы билік еңбекақы мен балаларға жәрдемақыларды уақтылы беруді қамтамасыз етеді, тұрғын үйді жақсартуға мүмкіндік береді, отбасыларды өзін-өзі қамтамасыз ету үшін жағдай жасайды (кәсіпкерлікті, шағын және орта бизнесті, фермерлікті дамыту, ақшалай несиелер, жеңілдікті кредиттер, жер, құрылыс материалдарын бөлу), көп балалы аналардың қоғамдық бірлестіктерін ұйымдастыруға көмек көрсетеді. Әлеуметтік қорғау органдары жәрдемақы, жеңілдіктер төлеумен, отбасылық жолдамалар берумен, отбасына көмек

орталықтарын ашумен, атаулы әлеуметтік және материалдық көмекпен, жеңілдіктер туралы уақтылы ақпаратпен айналысады.

Көпбалалы отбасымен әлеуметтік жұмыс, отбасы мен балаларға әлеуметтік көмек көрсету орталықтарында, халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің кешенді орталықтарында жүзеге асырылады. Бұл мекемелерде мұндай отбасыларға әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсетіледі, заңгерлік қызмет көрсетіледі, көп балалы отбасыларға мемлекеттік кепілдіктер мен жеңілдіктермен қамтамасыз ету бойынша кеңес беріледі, бос уақытты ұйымдастыру, материалдық көмек көрсету, отбасылық қолайсыздықтың алдын алу, көп балалы отбасының ішкі және сыртқы әлеуметтік байланыстарын қалпына келтіру, оларды тұрақтандыру және үйлестіру және басқалары жатады. Көп балалы отбасылармен жұмыс жасауда қолданылатын технологиялардың ішінде әлеуметтік диагностиканы, атаулы көмек көрсетуді, әлеуметтік профилактиканы, әлеуметтік оңалтуды, әлеуметтік көмек пен қорғауды бөліп көрсетуге болады, олар өз кезегінде адамға тұтас көзқарасты, оның мүдделерін, қажеттіліктерін, құндылық бағдарларын ескеруді, әлеуметтік жағдайларды жасауды басшылыққа алады, және көп балалы отбасылардың проблемалары мен қиындықтарын шешу үшін жеке адамның ішкі күштерінің әлеуетін жұмылдыруға ықпал етеді [6].

Осылайша, қазіргі уақытта көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдау әр түрлі топтарға қатысты сараланған, кепілдендірілген және атаулы болуы керек мемлекеттің жан-жақты қызметін білдіреді. Қазақстан Республикасының әрбір субъектісінің әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктерін және көп балалы отбасылардың нақты қажеттіліктерін ескеретін облыстық отбасылық саясаттың пәрменді шараларын әзірлеу қажет. Жалпы, көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың ерекшеліктері: көп балалы отбасыларды анықтау және есепке алу; жалпы отбасының да, оның әр мүшесінің де қажеттіліктері мен қиындықтарын жеке анықтау; мұндай отбасының әлеуметтік мәселелерін шешуге әртүрлі ұйымдар мен қызметтерді тарту, олардың қызметін үйлестіру.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы.Электронды сілтеме:https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?i d=99&slug=-84&cat_id=10&lang=ru
2. Холостова Е.И. Социальная работа с семьей : учебное пособие. — 4-е изд. — М.: Издательскоторговая корпорация «Дашков и К», 2010.—244 с. Электронды сілтеме:http://soc- education.ru/wp-content/uploads/2017/11/SocRab-s-Semiey.pdf
3. М. В.Вдовина Социальная работа с семьей: подготовка специалистов. Электронды сілтеме: https://mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/2005_4/Vdovina/index.pdf

4. Сейлхан Г.И. Көп балалы отбасындағы жасөспірімді тәрбиелеу мен әлеуметтендірудің проблемалары.Электронды сілтеме:http://kazatu.edu.kz/assets/i/science/sf9_ edu_101.pdf
5. Әлеуметтік жұмыс технологиялары, оқулық Мәскеу ИНФРА-М 2001 230-236 Б. Электронды сілтеме:http://romnymcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/Uchebnik_Kholostova _Te khnologii_sotsialnoy_raboty.pdf
6. Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 маусымдағы N 63 Заңы.Электронды сілтеме: https://adilet.za n.kz/kaz/docs/Z050000063

Қалдыбай С., Шәріп М.
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУАНЫҢ ЛАСТАНУЫ ЖАЙЛЫ ТҮСІНІК БЕРУ

Қазіргі күннің өзекті мәлелеге айналып, әлі де шешімін таппай келе жатқан глобалдық түрге ауысқан жүйе Қазақстандағы және әлем елдеріндегі ауаның ластануы. Ауа ластануына әртүрлі факторлар мен жағдаяттар әсер етіп отырады. Ол түрлі көздерден шығатын ауа құрамын өзгеріске ұшыратушы: газ, қышқыл, түтін, көп мөлшерде инертті газдар және т.б. Бұлардың бәрі ел демографиясына өз кері әсерін тигізбей қоймайды. Балалардың денсаулығындағы ақаулықпен дүниеге келуі, ересектерде түрлі ауа жолдарының қауіпті ауруы, өкпе аурулары және де сол секілді қауіптіліктер қоғамда белең алуда. Бұл әсер етуші факторлар өмір сүру ұзақтығының қысқаруына әкеліп соқтырды. Демаграфиямызды құраушы негізгі күш – көп балалы отбасындағы құрам. Әлеуметтік-тұрмыстық жағдайдың төмендеуі де өзінің әсерін тигізбей қоймады.

Ауаның ластануын азайту үшін старатегиямен жүзеге асушы жоспар қажет. Соның бірі және бірегейі ретінде біз көп балалы отбасы мүшелеріне берілетін экологиялық, соның ішінде ауа ластануы туралы түсініктің қалыптастыру жөнінде қарастырайық. Ол үшін тұрмысы төмен және жоғары көп балалы отбасыларда статистикалық бақылау жүргізіп сол арқылы бір қорытынға келе аламыз. Мысалы, қандай нәтиже ала аламыз? Тұрмыстық жағдайы төмен отбасы болсын, жоғары тұрмыстық жағдайдағы отбасы болсын бұл отбасыдағы берілген тәрбиеге, үлгі-өнегеге тікелей қатысты жүзеге асып отыратын жағдай. Адам өзі қандай болса, болашақ ұрпақ та соған ұқсап, еліктеу барысында үлкендерден көрген және естігендері бойынша ақпарат алмасып, іс-әрекет барысында жүзеге асырып отырады. Яғни, көп балалы отбасылардағы экологиялық тәрбиені жоғарғы көрсеткіште, нәтижеге бағытталған мотивация ретінде қарасту қажетпіз. Баланың ана құрсағында дамып, шыр етіп дүние есігін ашқан күнен бергі тәрбиесі менмендік пен өзімшілдікке бағытталмаған, керісінше қоғамдық ортаны, табиғатты аялап, отансүйгіштікке баулушы тәрбие болуы қажет [1,78б.].

Бүгінгі таңда балаларға экологиялық тәрбие беру мақсатында түрлі қызықты мазмұндағы, керемет суреттермен көмкерілген әдебиеттер мен мультфильмдер жинақтары жарыққа шығуда. Алайда бұлар балаға қандай тәрбие беріп жатыр, қоршаған ортамызға қандай әсерін тигізуде? - деген сұрақ туындайды.

Қазақстандағы ауаның ластануының негізгі көздері: автомабильдерден, үлкен өнеркәсіптер мен кәсіпорындардан және кейбір тұрғындары газбен қамтылмаған өңірлердегі шыққан түрлі түтіндер. Сонымен қатар органикалық қалдықтардан шыққан қыққан газдар мен қоспалар ауаның ластануын тудырып отыр. Органикалық қалдықтар мен бейорганикалық қалдықтардың өңделуіне, қоршаған ортадағы апаттық жағдайды туғызбауға түрлі жобалар қарастырылуда. Соның барысында бейорганикалық қалдық ретінде күнделікті тұрмыста қолданып жүрген: пластмасса ыдыстар, ойыншықтар, техникалық құрал-саймандар. Көбіне бір пайдаланудан кейін қажетсіз дүниеге айналушы бұл формадағы заттар, бұған дейінгі кезеңде өртелініп тастайтын еді, қазіргі таңда жаңа инновациялық-технологиялар барысында балқыту арқылы қайта өндіріске шығару жұмыстар жолға қойылған. Бұл жасалынып жатқан жобаларды толықтай жүзеге асыру үшін мықты заң жүйесі қажет болады. Еуропа елдерінен үлгі алсақ та болар еді осы тұста, себебі олардың мәдениеті қоршаған ортаны таза ұстауды қағида ретінде іске асырады. Қалдықтарды контейнерлерге бөліп салу старатегиясы Қазақстанға келгеніне қаншама жыл болса да, одан айтарлықтай оң нәтиже көрмедік. Ол үшін мәдениет барысында жүзеге асатын тәрбеге өзгерістер ендіру қажеттілігі туындайды.

Барлық бала кең тыныс алып, қоршаған ортадан өз қажеттіліктерін қамтуға міндетті. Әрбір іс-әрекеттің жүзеге асу түп тамыры тәрбиеде. Балаларға берген бүгінгі - тәрбие, олпрдың жарқын - болашағы. Әрбір әрекеттің күнделікті қайталануы бұл – әдетті қалыптастырады. Жалпы, әдеттерді қалыптастыруда осындай ауаны, қоршаған ортаны тазарту барысында жүргіген іс-әрекет оң нәтиже алуға көмектеседі. Сондықтан да, жас отбасыларда бала тәрбиесінде басты орында жақсы әдет қалыптастыру мақсаты тұру қажет. Бұл демографиямыздың жоғарылауы мен жарқын болашағымыздың кепіліне айналмақ! [2, 173б].

Қазақстандағы ауаның бұл мәселері өз шешімін табуға өз кезегінде ақшаның құлдырауы да әсерін тигізбей қоймайды. Себебі, баға қанша көтерілгенімен халықтың тұрмыстық жағдайының төмен дәрежесі көрініс беруде. Яғни, импорт арқылы келіп жатқан Қытай тауарлары осы уақытта тиімді шығар жол. Қалай дейсіз бе? Көрші елден келіп жатқан арзан тауарлар, халық үшін, соның ішінде көп балалы отбасылар үшін өте тиімді. Ал, сапасына келетін болсақ, бұдан сорақы нәрсе жоқ. Себебі, елге келіп жатқан пластмасса өнімдерінің басым көпшілігі күншығыс елінен келіп отыр. Олардың жанғанда ауаға шығаратын улы құрамы мен киім ретінде киіп немесе ыдыс ретінде қолдану адам өміріне өте қауіпті болып отыр. Осының барысында онкологиялық аурулардың белең алу жиілеп кетті. Экологияға келтіріп жатқан зияны, айтпасақ та белгілі.

Елімізден шығатын өнімдердің қымбаттығы көп асыраушы ата-ананың қалтасын көтермейді. Күнкөрістің қамын жеген қарапайым қара халық тек бірінші, тиімді жолмен жүргенді таңдайды. Ауаның ластануын азайту үшін басты мәселе ретінде өзге елдерден келіп жатқан сапасыз өнімдерге шектеу қойып, көп балалы отбасылар үшін үкіметтен қолдау жұмыстары нәтижелі жүріп отыру қажет. Метралогиялық бақылау жұмыстарының сапасын жақсартып, өндіріс орындарынан шығатын будақтаған қара түтіннің алдын-алу үшін жүйелі жұмыстар, жобалар қарастырылғанымен, соңғы межесіне дейін жүзеге асырылып, нәтижеге қол жеткізгендері саусақпен санарлық. Бұған басты себеп, жауапты тұлғаладың жиі ауысуы. Әрбір келген тұлғаның өз жаңа жүйелерін енгізуі, өз кезегінде аяқталмай қалған жобалар санын көбейтеді [3, 150б].

Ірі өнеркәсіп аймақтары, әсіресе халық саны көп Алматы, Нұр-сұлтан қалаларында жиі байқалатын көрініс қалың тұман. Бұл тек өндіріс орнынан шыққан қалдықтармен ғана орын алып отырған жағдай емес, сонымен қоса автокөліктерден шыққан (дизель қозғалтқышының сұйылтылған газы). Бұл процестердің адам денсаулығына зиянын келтіргендіктен, үлкен қалалардағы үлкен мәселеге айналған. Әсіресе жасөспірім балалар мен түрлі қан қысымында ақауы бар, тыныс алу жүйесінің ауруымен ауыратын балалар және қарт адамдар үшін қауіпті. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, ауаның ластануы даму кемістігі бар балалардың туу ықтималдылығын арттырады. Кейде, балалардың өлі туылып, толық жетілмей салмағының аз болып, уақынан бұрын босануға да душар етуші фактор – ауа құрамындағы зиянды заттардың тым көптігінен. Соның ішінде қоянжырық, жарық таңдай, жүрек қақпақшаларының ақаулары секілді ауруларды дамуына 3 есе арттыратын жүктіліктің екінші аптасында, озон концентрациясы мен көміртегінің жоғарғы концентрациясы бар ауамен дем алу [4, 66б].

Ауаның аса қауіпті ластануы – радиоактивті ластану. Ол ұзақ сақталған радиоактивті заттар мен атмосферамыздағы ядролық сынақ кезінде түзілген улы заттардың әлемдік таралуынан түзіледі. Мысал ретінде, 2019 жылы 24 маусымда болған Шымкент қаласынан шамамен 100 км қашықтықта орналасқан 44 мың халқы бар (басым көпшілігі көп балалы отбасылар) Арыс қаласының әскери қоймасындағы жарылысты атап айтсақ болады. Оқ-дәрілердің үлкен көлемінің жарылысы ауаға бөлініп үлгерді. Бұдан сабақ ала алмаған үкіметтің тағы бір оқылығы, 2021 жылы 26 тамыз кешкісін Жамбыл облысының Байзақ ауданындағы 28349 әскери оқ-дәрі сақтайтын қоймасында қайта орын алды. Бұл әрине бір күндік қайғылы апат емес, Семей полигонының жабылғанына биыл 30 жыл болса да, ондағы радиациялық әсер адамға және қоршаған ортаға әлі күнге дейін өз әсерін тигізіп келеді. Осы секілді Арыс пен Жамбыл өңірлеріндегі апатты жағдай болашаққа да өз зиянын тигізері анық. Екі өңір халқы тығыз орналасқан және көп балалы

отбасылардың пайыздық мөлшері жоғары аймақ екендігімен ерекшеленеді. Бұл мәселені дұрыс ұйымдастырудың тиімді жолдары қарастырылып, өз шешімін табуға тиіс [5, 39-43б].

Адам табиғаты белгілі процестерге негізделген жаңа жүйеге бағыт алған күрделі құрылым. Қоршаған орта болса сол процестерді жүзеге асыруға тиімді орын. Әсіресе, адам өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақстанында көрініс табады. Адамның тиімді, әрі қауіпсіз болашағын қалыптастыру үшін өсіп келе жатқан жас ұрпақтың тәрбиесіне баса назар аудару қажет. Бала берілген тәрбие барысында табиғатқа деген қарым-қатынасы, қоғамға деген көзқарасы өзгеріп отырады. Көп балалы отбасы – бұл еліміздің негізгі демографиясы, сондықтан да даму мен тәрбие басын осы санаттан бастау қажет. Ол үшін болашаққа мықты жоспар және нық қадам жасап, соның негізінде өзімізді қоршаған ортаны қорғау мәдениетінің моделін жасау қажеттілігі туындайды. Қазіргі көп балалы отбасылардағы басты тәрбие ат-әжеден, балабақшадан, қоғамнан, смартфон-гаджеттерден, түрлі интернет көздерінен алып жатыр. Неліктен? – деген сұрақтың жауабы бәрімізге мәлім! Отбасын асырау үшін ата-ананың жұмысынан арылып балаға көңілінің жетіспеушілігі, осының негізінде тұлғаның мейірімге, көңіл жеткіліксіздігімен өсіп, болашақ өзімшіл, тек өз пайдасын көксеген ұрпақтың тәрбиеленіп жатқаны өкінішке ұялатады. Біздегі басты міндет жоғарыда аталған нысандардағы ақпараттың пайдалы, зиянсыз, әрі тиімділерін сараптауымыз. Қарапайым тырмыстық заттардың қолдану этикасы мен қалған қалдықтардың адамның саналы ойы арқылы пайдалы дүниелерге сарыптау. Жаңа мәдениеттің қалыптасуының негізгі алғышарты бола алады. Қарапайым тәсілдермен шығынсыз, қалдықсыз технологияны игеру барысында біз қоршаған ортаған келіп жатқан антропогендік әсерлерді азайта аламыз [6, 44б].

Қорытындылай келе, тақырыптың түйіні көп балалы отбасылардағы ауаны ластайтынтын негізгі көздерді анықтай отырып, оның алдын алу стратегияларын құру және сол құрылым бойынша жұмыстарды көбейту. Бала санасына кішкентай уақытынан бері әдет қалыптастыру барысында қоршаған ортаған келетін зиянды қалдықтардан арылып, жарқын болашақтан өмір сүруге бейімделген ұрпақ өсіре аламыз. Бұл қадамдарды жүзеге асыру үшін әрбір тұлға өз-өзін сол аталған жүйеге қызмет етуге дайындап, мәдениет қалыптастыру. Қазіргі Қазақстан аумағындағы ауаны ластаушы көздерді анықтау барысында, инновациялық құрылымдар жасау да болашақ ұрпақ пен біз жастардың қолында. Осыны негізе ала отырып саналы, жетілген, білімді Қазақстанның әрбір адамы қоршаған ортадағы бұл ахуалған баса назар аударып, әрекетке көшуі қажет. Қарапайым әдістерді күнделікті дағдымызға айналдырып экологиялық жағдайды, қоғамның көреюіне ат салысу біздің алдымыздағы басты мақсат. Тек білім алмай, сол біліміздің негізінде

креативті ойлаумен ерекшелену, бүгінгі дамыған заманның заңдылығы. Сол үшін жоғарыда аталған басты мәселеге біз үлкен күш жұмылдыра отырып, ауаның ластануын азайтып, көп балалы отбасылардағы бала тәрбиесінде экологиялық мәдениет қалыптасты.

Әдебиеттер:

1. Ж.Б.Қоянбаев, Р.М.Қоянбаев.Педагогика. - Алматы, 2000. 78б
2. Е.Сағындықұлы, Педагогика(дәстүркурсы). - Алматы, 1999. 173б
3. А.О. Пинт. Ата-аналар, сіздер үшін. - Алматы, 1972. 150б
4. Ю.П. Азаров. Отбасы педагогикасы. - Москва, 1985. 66б
5. В.А.Сухомлинский. Ата-ана педагогикасы. -Алматы, 1983. 39-43б
6. Қ. Жарыңбаев, С.Қалиев. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. -Алматы, 1995. 44б

Қырықбай Аружан, Ұлықбек Жанар,Сейілхан Қарлығаш
Академик Е.А.Бөкетов атындағы университет, Қарағанды қаласы

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНЫҢ ОЙЫНШЫҚПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІ

«Адам өміріндегі – ең үлкен қуанышы бала сүю» деп Бауыржан Момышұлы айтқандай балалы болу бақыт, ал көп балалы болу одан да үлкен бақыт болса керек. Отбасы – адам баласының өсіп-өнер алтын ұясы. Адамның өміріндегі ең қуанышты қызық дәурені осы отбасында өтіп жатады. Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-ана өздерінің негізгі борыштарын – тәрбие жұмысын атқаруға кіріседі. Ата-ана да өздері жаңұя құрған кезде бір-біріне шексіз сүйіспеншілікпен, махаббатық сезімдері табысқан кезде қалыптасады. Әке мен ананың арсындағы сыйластық, өзара түсінушілік, олардың бір-бірін ұғынысуы, сыйласуы,қандай мәселер болсын, материалдық, әлеуметтік,қоғамдық және экономикалық мәселерді шешуде пайымды шешімдер тауып жатса, бұл отбасының берекесі мен берері де мол болатыны мәлім. Осы мәселе қазіргі кезде Еуропалық дәстүрге көбірек бой ұрып барады. Яғни қазақ болмыстан айырылып, бала тәрбиесі, отбасы берекесі келесіз жәйттерге бой ұра бастады. Ата-аналардың татулығы отбасының күре тамыры болып табылады. Өйткені ол балаға берілетін тәрбие және әлеуметтік мәселелердің тууына әкеп соқтыратын осыдан туындап жатады. Ал олардың атқаратын міндеттері шексіз де шетсіз де.

Ата-аналардың балалары алдында олардың денсаулығының дұрыс жетіліп өсуін қамтамасыз ету, тәрбие беру, білім беру, үй болып, аяққа тұрып ел қатарына қосылып кетуін қамтамасыз ету сияқты міндеттерін орындауы, ал балалары алдында ата-анасын қамқорлыққа алып, сүйеніш болуы секілді міндеттері ұштасып жатады. Бүгінгі таңдағы отбасы тәрбиесінде қоғам ата-аналар алдына үлкен жауапкершілікті жүктеп отыр.Бүгін де қоғамымызда көп балалы отбасы деген түсінік бар. Ертеде ата-бабамызда бала көп болған. Қазір көп балалы отбасылар саны айтарлықтай көп деп айта алмаймыз. Өйткені, қазіргі нарық көп бала туып, оны асырап бағуды көтермейтін сияқты. Бүгінгі таңдағы қымбатшылық көптеген отбасылардың балалы болсақ оны толық қамтамасыз ете аламыз ба деген ойлармен шырмалып қалуына себепші болып отыр.

ҚР неке (ерлі зайыптылық) және отбасы заңына сәйкес, 4 және одан көп баласы бар отбасы көп балалы отбасына жатады. Кейіпкеріміз Зәуре Сыдықова осы санатқа кіреді. Оның 8 перзенті бар. Бір баласы мүгедек. Айтуынша, мемлекет тарапынан «Алтын алқасы» (7 бала) үшін 16 160 теңге көлемінде жәрдемақы алады. Мүмкіндігі шектеулі баласына да 30 мың теңге көлемінде жәрдемақы тағайындалған. Одан бөлек сол баланы күтіп қарағаны үшін 2018 жылдың 1 шілдесінен бастап 31 183 теңге жәрдемақы тағайындалыпты. Мемлекеттен алатын ақшалай көмекті «алтынқұрсақты»

ана ай сайын өмір бойы алып отырмақ. Бұдан бөлек көп балалы ананың (4 және одан көп) мемлекеттік пәтер кезегіне тұруға құқы бар.

Әлеуметтік көпбалалы отбасыларға жәрдемақы:

1.коммуналдық шаруашылық істері 30% жеңілдік (су, кәріз, жылу және газ).

2.рецепті бойынша 6 жасқа дейінгі науқас балаларға арналғ тегін дәрі-дәрмек алу мүмкіндігі.

3.қалалық, қалааралық көлік балаларға арналған тегін жүру.

4.Көпбалалы отбасылар қосымша білім беру мекемелерінде төлеуге артықшылықтары бар.

5.көп балалы отбасылардың балалары мектептер менждерде оқыту барысында тегін тамақпен қамтамасыз етілуі тиіс.

6.Балабақша басымдық берілуі тиіс.

7.Үлкен отбасы, олар ұйымға фермерлік немесе үй салу үшін жер телімі кем емес га 15, 0-ден өлшемін бөлуді тілеймін тиіс.

8.шығару кезінде, жер учаскесіне бақтар тұрмай-ақ үлкен қол жетімді болуы тиіс.

9.мұражайлар, көрмелер немесе парктер - айына бір рет мәдениет мекемелерінің билет беріледі.

10.балабақша төлеу кезінде көпбалалы отбасылар төлеу кезінде жеңілдіктер беріледі.

Сәбидің дүниетанымының бай дамуына ойыншық әсер етеді. Ойыншықтар арқылы бала өз сезімін білдіріп, қоршаған ортаны зерттейді. Ойыншық таңдау баланың ең маңызды ісі болып есептеледі.Тек баланың өз еркіне, таңдауына байланысты, көп ойынышықтың арасынан өзіне тән ойыншық табылады.Әр баланың ойыншығы болуы тиіс. Ойыншық арқылы бала жалғыздықтан арылады. Ата- аналары бір жаққа кеткенде жалғыз қалған бала қараңғыдан қорықпау үшін ойыншығын құшағына алып, қорқыныш сезімін сейілтеді. Әр баланың сырласатын, ұрсатын, жаза қолданатын, аяп, аймалайтын ойыншығы болуы керек. Ондай ойыншық ата-ана бір жерге кеткенде, жарық сөніп ұйықтау кезіндегі қараңғыдан қорқу сияқты жалғыздық қорқынышын ойыншық – досы жеңуге көмектеседі. Кейде ол ойыншықтарға ызаланады, жазалайды, сындырып көрінбейтін бұрыштарға тығып тастайды, бірақ ренжіген кездерінде естеріне алып, жөндейді, өшіріліп қалған көзін, ернен қайтадан жаңартады, жаңа киімдер, құлағын, құйрығын тігеді.Баланың ойыншығына қарап, оның не ойлап, не сезініп жүргенін анықтауға болады.

Ойыншық – әдейі балалар ойынына арналып жасалған зат. Оны пайдалану баланың ой-өрісін кеңейтуге, онда бейнеленген заттар мен өмір құбылыстарына деген ықыласын тәрбиелеуге, дербестігін дамытуға көмектеседі. Ойыншықтармен ойналатын бірлескен ойындарда балалардың өзара достық қарым-қатынастары, өз іс-әрекетттерін үйлестіру қабілеті қалыптасады. Ойыншықтың балалар өмірінде үлкен роль атқаратынын Надежда Крупская атап көрсетеді. «балдырғандарға арналған ойыншықтар

туралы» мақаласында ол былай жазды: «Біз балалар ойыншығы туралы мәселеге ересек адамға қандай ойыншық ұнайды деген тұрғыдан қарай алмаймыз. Біз ойыншық туралы мәселеге балаға не ұнайды және оған не керек деген тұрғыдан қарауға тиіспіз». Ата-ана ойыншықты бала санасының дұрыс қалыптасуы үшін ғана сатып алмауы керек. Бала денсаулығы — басты нәрсе. Қытайдан келетін балалар өнімдерінің зияны бүгін келмесе де, ертең денсаулығынан кінәрат табылатыны анық. Ойыншықтар баланы жан-жақты тәрбиелеу құралы десек, артық айтқандық емес. Баланың дүниетанымын ғана емес, қимылын да дамытады. Қолдарымен, саусақтарымен жұмыс істегенде миы да дамиды.Сәбидің дүниетанымының бай дамуына ойыншық әсер етеді. Ойыншықтар арқылы бала өз сезімін білдіріп, қоршаған ортаны зерттейді. Ойыншық тақдау баланың ең маңызды ісі болып есептеледі.Тек баланың өз еркіне, таңдауына байланысты, көп ойынышықтың арасынан өзіне тән ойыншық табылады. Отбасы саясаты 1-2 балалы бөлектенген нуклеарлық отбасына материалдық көмек түрінде концептуальды және аксиологиялы әсер етеді. Отбасының нақты осы түрі оқиғаның спонтандық жолын статистиканың айтуымен, нағыз бұқаралық, модальдік жасайды. Отбасы құрылымының әртүрлілігі осы бір отбасының және репродуктивтік мінез-құлықының жалғыз түрән аз балалықты жабырқаған тотальдыққа, жеке жауапкершіліктен айырған стандарттыққа дейін жеткізілген. Бұл өздігінен отбасы беріктілігін тез төмендетеді, әлеуметтік институтындай отбасы жағдайын нашарлатады, ол тығыз ағайындық байланыстары бар көп ұрпақты отбасын қоса отырып, отбасы құрылымының плюрализмін немесе, кем дегенде, бірнеше балалы нуклеардық отбасын айтады.Шындығындада, біздің көзқарас бойынша отбасы саясатының жоғарыда сипатталған «отбасы саясатымен» ұқсастығы жоқ.Қазақстан отбасының проблемасы толығымен барлық әлемдік проблемаға сай келеді. Отбасындағы қазіргі заманғы қоғамға сай келетін, барлық әлеуметтік проблемалар көрініс табады. Әлем мен Қазақстанда болып жатқан, әлеуметтік-экономикалық, саяси үдерістер астарында отбасы әлеуметтік институты сияқты сондай маңызды өзгерістерді басынан кешіреді.

Отбасын тұрақсыздық пен күйзеліске алып баратын жағымсыз үдерістер қоғамның өзімен тікелей байланысты. Отбасы мемлекет тарапынан қамқорлыққа алынып, онымен тығыз қарым-қатынас орнатылмаса, мемлекет отбасын әлеуметтік институт ретінде қолдап отырмаса, айтылған үрдістер апатты сипат алады. Сонымен, қазіргі кездегі демографиялық міндеттердің бірі - халықтың өсу заңдылығын зерттеу негізінде демографиялық немесе халық саясатын жасап, оны іске асыру. Ұлттық саясат халық санының өзгеруіне, сонымен бірге бүкіл демографиялық процеске тікелей және жанама ықпал жасауы тиіс. Тікелей әсер ету үшін заң жолымен халықтың бір елден бір елге дәлелсіз ауысуына шек қою, еркек пен әйелдің некелесуіне, бала тууға жағдай жасау, мамандар даярлау мәселесін жоспарлау керек. Жанама жолмен ықпал жасау үшін халықты халық шаруашылығының ең басты салаларына пайдалану, оның мәдени және тұрмыс дәрежесін жақсарту,

әрбір отбасына бала санының өсуіне қажетті жағдай жасау қажет. Асырауында үш немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасы. Бір өкініштісі, көпбалалы отбасыларының көпшілігінің күрделі қаржылық қиындықтарының барлығын, кәмелеттік жасқа толмаған балаларды бағып-қағу үшін тұрғын үй, материалдық және әлеуметтік-экономикалық ахуалдары сын көтермейтіндігі рас екендігін мойындауымыз керек. Кейбір көпбалалы отбасылардың балаларында ассоциалды және аддиктивті мінез-құлық байқалады, себебі ата-аналары тіршілік ету үшін қажеттіні табамын деп ізденуде болады, ал балалардың өмірі мен тәрбиесі екінші кезекке ысырылады. Нәтижесінде ата-аналар балаларының тәрбиесімен айналысуды мүлдем қояды, отбасы жайсызға айналады. Алайда, көпбалалы отбасындағы балалар өздерін үнемі бақытсыз сезініп, моралдық тұрғыдан қиналмайды. Көп жағдайда осындай отбасылар үлкен балалардың өзінен кіші бауырлары мен қарындастарына, яғни бір отбасы мүшелерінің отбасындағы екінші отбасы мүшесі үшін жауапкершілігі артады. Жақын адамдарға деген өзара түсіністік пен сүйіспеншілік көпбалалы отбасыларда тәрбиеленген адамдардың қалыптасқан өмірлік сапалары болып табылады.

Қорыта келе, «ұядан не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» дейді қазақ. Бала жасында қалай тәрбиеленсе, есейгенде соны істейді. Жастайынан орнығып қалыптасқан тәрбие орынсыз көріністерге баласын көзбен қарауға үйретеді. Халықтық тәрбиенің туын биік ұстап, жас ұрпақты қасиетті халқымыздың тәлімгерлік үлгісімен тәрбиелеу — ең маңызды міндет екенін естен шығармауымыз қажет.

Әдебиеттер:

1. Макаренко.А.С «Балаларды тәрбиелеу туралы лекциялары» Алматы 1952ж

2.Жұмабаева.Ф.Н «Мектепке дейінгі педагогика» Астана 2008ж

3. Выгодский.А.С «Психология» 1966ж

4. . Қ.Р. мемлекеттік жалпыға міндетті «Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту» білім стандарты, 2011 жыл.

Мұрат Ә., Мейрамбек А., Мерекеқызы Г.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қаласы

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Отбасылар көп балалы отбасыларға қатысты критерийлерді қазақстан субъектілері анықтайды. Жанатас өлкесінің 22 жылғы 2005 ақпандағы № 836-КЗ "жанатас өлкесіндегі көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау туралы" Заңы бойынша көп балалы отбасыларға 18 жасқа дейінгі үш немесе одан да көп бала тәрбиеленетін отбасылар, ал балаларды күндізгі бөлімде бюджеттік негізде оқытқан кезде - оқу аяқталғанға дейін, бірақ олар 23 жасқа толғанға дейін. Көп балалы отбасыларға көрсетілетін әлеуметтік қолдау шараларынан мыналарды бөліп көрсетуге болады. Ыңғайлы уақытта демалыс беру. Қазақстан Еңбек кодексінің 262.2-бабында он екі жасқа дейінгі үш немесе одан да көп баласы бар қызметкерлерге олардың қалауы бойынша ыңғайлы уақытта жыл сайынғы ақылы демалысқа құқық беріледі. Жер учаскесін облыстық заңнамада белгіленген жағдайларда және тәртіппен меншікке беру тегін. Жанатас өлкесінің 26 жылғы 2014 желтоқсандағы Заңына сәйкес № 3085-КЗ" үш немесе одан да көп баласы бар азаматтарға мемлекеттік немесе муниципалды меншіктегі жер учаскелерін тегін меншікке беру туралы " қазақ азаматтығы бар үш немесе одан да көп баласы бар азамат (ата-аналардың бірі)

Умирзакова Айнура, Суюнова Сара
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ

Тәрбие жолы – сан тарау. Тәрбиенің қай саласына үңілсеңіз де бәрі өзекті әрі маңызды. Себебі, тәрбие жұмысын қаншалықты көп салалы, жан-жақты етіп жүргізсек, болашақ ұрпақтың тәрбиелі болуының кепілі де сондай болмақ. Осы тұрғыда тәрбиенің бір бағыты ретінде әкологиялық тәрбиені назардан тыс қалдыруға болмайды. Тәрбие мақсатын көздеп экологиялық білімнің берілуі, жас балалардың қатысуымен жүргізілетін табиғатты қорғау іс-шаралары, олардың бойында жастайынан Жер –Анаға деген қамқорлықты және айнала қоршаған ортаға деген дұрыс қарым-қатынасты жетілдіреді, олардың дүниетанымын қалыптастырады. Жалпы алғана, экологиялық тәрбие адам бойында табиғатқа деген жанашырлықты сіңіру десек қателеспейміз.

Ал анықтамаға сүйеніп айтар болсақ , «экологиялық тәрбие – табиғат туралы білімнен және табиғатты ең жоғары ұлттық және адамзаттық құндылық деп бағалай отырып, оған ізгі, жауапкершілікті көзқараспен қараудан тұратын жоғары экологиялық мәдениетті жасөспірім ұрпаққа дамыту» [1,482 б] Қазақстан Республикасының барлық мектептері мен балабақшаларында экологиялық білім мен тәрбие беру жұмысы оқу үдерісіндегі негізгі нормативтік құжаттарда көрсетіліеді. Соның негізінде әр түрлі сыныптарда, (топтарда) әкологиялық білім мен тәрбие беруге қатысы бар гуманиарлық пәндердің де, жараталыстану бағытындағы пәндердің де оқу мазмұны белгіленеді. Онымен қоса сыныптан тыс уақыттағы түрлі іс-шаралар, қоғамға пайдалы жұмыстар, өндірістік еңбекті ұйымдастыру барысында өскелең ұрпаққа экологиялық тәрбие беру көзделеді. Білім беру ұйымдарында әкологиялық тәрбие осылай іске асырылады.

Баланың көп уақыты отбасында, өз жанұясымен бірге өтеді. Сондықтан экологиялық тәрбиенің негізі экологиялық мәдениеттің деңгейі отбасында қалыптасады. Ата-ананың экологиялық тәрбие беру мәселесі өте қарапайымнан, өз ісімен үлгі көрсетуден басталады.Себебі, баланың әр әрекеті –ата анасының әрекетінің көшірмесі дейміз.Балалар отбасынағы ересек адамдардың күнделікті суды, газды қолдануға, үнемдеуге деген көзқарасын, бөлме өсімдіктері мен ауладағы гүлдерді күтіп-баптауын, тұрмыстық қоқыстармен айналаны ластамауы сияқты т.б әрекеттерін, жеке басының үлгі-өнегесін көріп өседі. Халқымызда «көк шөпті жұлма», «көк шыбықты сындырма » , «суды бекер төкпе», «мал-құсқа қиянат жасама» деген тыйым сөздер көп. «Тыйым – тәрбиенің басты тірегі. Кейде тыйым жазалаудың бір түрі боп табылады. .. қазақтың көптеген тыйым сөздері бар. Ол сол сөздерді қолдану арқылы баланы жаман әдеттерден аулақ болуға

баулудан туған» [2, 387-б] Тыйымдар арқылы ата-бабамыз ұрпағына эколгиялық тәрбие мен білім беріп отырған. Мысалы, «жас ағашты сындырсаң, жастай соласың» деп қорқыта сақтандырған, жан-жануарға қиянат жасаса «обал болады», «киесі ұрады» деп тыйып отырған. Сол арқылы құстар мен жануарларды, аңдар мен жәндіктерді қорғауға, оларға рақымшылықпен қарауға тәрбиелеген. Бүгінгі күні де осы ырымдар мен тыйымдар өмірімізде өз маңыздылығын әлі жоғалтқан жоқ. Отбасылық тәрбиеде тыйым сөздер арқылы табиғи ресурс көзі болатын ауа мен судың күнделікті өміріміздегі алатын орнын көрсетуге, оны жете ұғындыруға болады.

Экологиялық тәрбиенің тек педагагтер қауымын ғана емес, бүгінгі таңда барша жұртты, оның ішінде ата-аналарды да алаңдататындай өзекті болуы негізсіз емес. Елімізде табиғатты қорғаудың көкейкестілігі ретінде бірнеше факторын атайтын болсақ; а) қазір елемізде эколгиялық талапты сақтамайтын өндіріс орындары көп. ә) Ол өндіріс орындары қалдықтарын ауаға қалдыруда, су көздерін ластауда.Ол үшін ешқандай жауапкершілікті сезінбейді. б) Еліміздің аумағындағы бірнеше әскери полигондар адам өміріне қауіп төндіріп жатыр. в) «Байқоңырда» зымырандардың ұшыруға зиянды газдарды пайдалану әсерінен қышқылды жаңбырдың жаууы тек қана адамдарға ғана емес, биосферадағы бар тіршілік атаулығы зиянын тигізіп отыр. Бұдан біз қоғамымыздың болашағы болатын бүгінгі жас ұрпақты отбасында кең көлемде экологиялық біліммен қаруландыру қажеттігін көреміз.

Отбасындағы бір баланың ғана тәрбиесі ата-анадан үлкен еңбек, күш-жігерді талап етеді. Ал көпбалаы отбасы болса, еңбектің, күш- жігердің екі есе көп жұмсалалады. Бұндай отбасында ата-анасының жұмыстан, үй шаруасынан қолы босамауы, уақыт жетпеуі сияқты проблемалар болады. Экологиялық тәрбиені еңбек тәрбиесімен ұштастыра жүргізу арқылы көп балалы отбасындағы жоғарыда аталған проблемаларды шешуге болады. Мысалы, үй маңындағы бақшада ағаштарды, есік алдындағы, ауладағы гүлдерді күтіп баптапуға үйрету жұмысын алайық. Ата-ана бұл жұмысқа отбасындағы балалардың бірнешеуін қатыстыра алады. Ата-анаға көмектесе жүріп, бала онымен тығыз қарым-қатынаста болады. Ата-анасының әңгімесінен өсімдіктер әлеміне деген қызығушылығы оянады. Өсімдік мүшелерімен, ол өсімдікке күтім жасаудағы ерекшеліктермен танысады. Еңбек етуді үйренеді. Яғни , ата ана үшін баласын еңбекке баулуға мүмкіндік туады. Үйінің іші, сырты гүлмен көмкеріліп, жасыл желекке оранып тұрса оны көрген баланың да бойында әсемдікке, сұлулыққа деген талғамы оянады. Әдемілікке үйренеді.

«Ол жұмыс әрине алдымен балабақша мен мектептен, әр үйдің ауласын гүлдендіруден басталатынын жоғарыда айттық. Осы орайда, білім ордаларының ауласы, оның дәліздері мен сынып бөлмелері әсем де, сәнді мемлекеттік стандарт талабына сай ұлттық нақышта көгалдандырылуы керек.

Ол оқушының денінің сау, көңіл-күйінің көтеріңкі, әрі өмірінің сәнді болуына жағдай жасайтын басты факторлардың бірі» [3]

Әлем елдерінің бала тәрбиесіне көз салсақ, Венгрияда әрбір адам гүл өсіре білуі заңмен белгіленген. Ол елде әрбір адам гүл маманы. Ауланы, көшені көгалдандыруға бәрі міндетті саналады. Егер жылына алты ағаш екпесе азаматтығынан айыратын Филлипин елінің заңы да өзінше қызық. Бірақ астарында сол экологиялық тәрбие жатыр. Көпбалалы отбасылар үшін ғана емес, баршамыз үйренетін дәстүр десек болады. Кез келген отбасында экологиялық тәрбие бағытында мынадай жұмыстар жүргізуге болады:

- Күзде гүлдердің тұқымын жинап алу, кептіру;
- Көктемде жаңа ағаш көшеттерін отырғызу, көшеттерді өсіру;
- Үй жануарларына, құстарына күтім жасау;
- Өрт қауіпсіздігі ережелерімен таныстыру;
- Ағаш зиянкестерімен күрес жүргізу жолдарын білу, ата-ананың көмегімен түрлі күрес жүргізу;
- Тәжірбие жүзінде өсімдіктің өніп-өсу кезеңдеріне бақылау жүргізу. Оны бақылау күнделігін жүргізу. Оны сабақта пайдалану;
- Қазақстандағы қорықтар жайлы мәліметер іздеу, шағын кітапшалар, буклеттер, қабырға газеттерін бірлесіп дайындау т.с.с;
- Газды, суды үнемді пайдалануға үйрету;
- Ата-анасымен табиғат аясына шыққан балаға табиғатты сақтау ережелерін таныстыруға болады.

Отбасында мектепке дейінгі балалар, кіші мектеп жасындағы балалармен ата-ананың жан-жануарлар жайлы мультфильмді бірге тамашалауы арқылы баланың экологиялық тәрбиесіне ықпал ете алады. Мультфилм кейіпкерлерінің іс-әрекетіне қарап отырып, кішкентай балаларды «жыртқыш аңдар жаман» деген, ал әлсіз жануарлар олардың «жемтігі» болғандықтан, оларға жаны ашып, «олар жақсы» деген түсінікте болады. Көптеген балалар жыртқыш аңның жаман екеніне, оның табиғатта қажет емес екеніне және ең әдемі орман - қасқырсыз орман екеніне сенімді. Ақиқат тұрғысынан алғанда табиғатты жақсы мен жаман, зиянды және пайдалы деп бөле алмаймыз. Әрбір жануар, өсімдік өз жұмысын жасайды. Табиғатта әрқайсысы өз атқаратын рөлі бар. Бізге бәріне бірдей қажет - қасқыр да, қоян да. Жыртқыштары жоқ орманда экожүйе бұзылады. Демек, экологиялық білім берудің маңызды міндеттерінің бірі - біз барлық тірі организмдерге бірдей қарауымыз керек. Оның адамға ұнайтындығына немесе оны адам қалайтындығына қарамастан барлық тіршілік иесіне бірдей қатынасты дамыту керектігі отбасында түсіндірілгенде, балада табиғатқа деген жанашырлық сезім пайда болады.

Мектептегі тәрбие жұмысының нәтижелігінің бір ұшы ата-аналар мен мектептің бірлескен әрекетінде екені еш уақытта күмән туғызбайды. Осы орайда мектептегі «Менің Эко -Үйім» жобасына көп балалы отбасылардан құралған командалар арасында түрлі жарыстар, конкурстар жоспарлап өткізуге болады. Мысалы, «Қалдықпен қалай күгесеміз?» атты буклет

дайындау тапсырмасын беруге болады. Онда балалар ата-аналарымен бірге отбасындағы қалдықтың пайда болу кезеңдерімен танысады. Қалдықты азайтудың жолдарын әздестіреді. «Пайдалы», «зиян» қалдықтар жайлы мәліметтер келтіріп, топ алдында қорғайды.

Қорыта айтқанда, экологиялық тәрбие табиғат алдындағы жауапкершілік, қоршаған ортаға деген сүйіспеншілік, ізгілік сияқты түсініктерді де қамтиды. Отбасындағы берілген эко білім балаларды үнемділікке тәрбиелейді. Ол біздің ұлттық салт-дәстүрімізбен, мәдениетімізбен, бала тәрбиесіндегі қағидаттарымызбен астасып жатыр. Қазақ «судың да сұрауы бар» деп, ештеңені ысырап қылмауға шақырған.Экологиялық тәрбие берудің түпкі мақсаты- жас ұрпақтың бойында экологиялық мәдениетті қалыптастыру ісі отбасында басталғаны абзал. Сонда біздің ұрпақ ересек өмірінде қоршаған ортамен қалай өзара қарым қатынас жасау қажеттігін түсініп өседі.

Әдебиеттер:

1.Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ. 2006. - 482 б

2. Қ.Б Жарықбаев «Жантану атауларының түсіндірме сөздігі» «Сөзік-словарь» баспасы,2006,-387-б

3. «Білім шапағаты» Республикалық газеті, 28-қаңтар, 2010 ж

Юсупова Қ.Д.
Төлеуханова А.М.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДА БАЛАЛАРДЫ ЕҢБЕККЕ БАУЛУ

«Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз». Отбасындағы тәрбие әрбір мүшенің өзін-өзін сақтау, ұрпақты жалғастыру, өзін-өзі сыйлау қажеттігінен туындайды. Отбасында адамның жеке басының қасиеті қалыптасады. Баланы дұрыс тәрбиелеу отбасында, алдымен, жанұя жағдайы, онда қалыптасқан он моральдық-психологиялық ахуал, татулық пен өзара түсіністік, сүйіспеншілік пен сыйластық, ауызбіршілік, отбасы мүшелерінің бір-біріне деген құрмет сезімдері, яғни, отбасындағы кіршіксіз таза, мөлдір көңіл-күйі тікелей ықпал етеді.[1]

Балаға деген таза көңілді жанашырлық, ата-аналардың: балаларына деген мейірімі мен қамқорлығы, балалары үшін отқа да, суға да түсуге әзірлігі, өмірлік ауыртпалықтар мен қиындықтардан қорғап, сақтап отыруға тырысушылықтары, саналы тәлім-тәрбие, бала жасынан еңбекке баулулары, жан тазалығына, биік адамгершілік қадір касиеттерге талаптандырулары, баланың еркін, саналы, жігерлі, мығым, намысшыл, басқаларға мейірімді, адал да таза тұлға ретінде қалыптасуларына ықпал ететін отбасылық ахуал мен тәлім-тәрбие қандай болуын білдірсе керек. Әке-шешенің жеке басты үлгі-өнегелері баланың дұрыс тәрбиелеуінің ең ықпалды құралы болып саналады. Ата-аналардың үлгі-өнегесінің тәрбиелік мәні балаларға тән үлкендерге, олар тарапынан жасалатын жақсы игілікті іс-әрекеттерге еліктеушілікпен туындайды. Өйткені, бала бойына жеткілікті өмірлік тәжірибе, бейімділік пен икемділік әлі де болса толық қалыптасып бітпегендіктен, ол үлкендердің мінез-құлқына, жүріс-тұрысына, сұхбаттасу мәнеріне, іс-әрекетіне, басқалармен ара-қатынасына еліктейді. Олай болса, әке-шеше қарым-қатынасы, өзара сыйластығы, бір-бірін қадірлей, мақтан тұта білулері, үй шаруашылығын келісе отырып шешулері бір-біріне көмектесіп отырулары, өзара сұхбаттасу қалыптары, бала үлгі-өнеге тұтып, қабылдап алып, өзінің іс-әрекетінде жасауға тырысатын қылықтарының сипатын құрайды. Үлгі өнегелік бағдаршамы ретінде қабылданады. Отбасылық тәрбие бала тәлімінің мәні бала нәрестелік шағынан ержетіп, оң-солын тани бастаған шақ аралығындағы үрдісінің мазмұнын құрайтындығы нақты тұрмыстық, тәрбиесі және өнегелік үлгілер негізінде пысықталады. Ата-ана тәрбиесі қоғамдық тәрбиемен ұштасады, бірін-бірі толықтырады. Ата-ана тәрбиесі терең ата-аналық сүйіспеншілік пен қамқорлыққа толы болса, қоғамдық тәрбие балалардың өзін көпшілік ортада ұстай білу қалыптарына тәлімдейді.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Болашақ ұрпағымызды тәрбиелегенде оларға жасайтын имандылық пен сауаттылық қасиеттерді сіңірсек, тәлім-тәрбие берсек, сонда ғана рухы дамыған, Отанның гүлденуіне өз үлесін қоса алатын азамат өсіре аламыз» деген сөзін басшылыққа алған жөн. Қоғамымыздың іргетасын нығайту үшін бүгінгі жас ұрпаққа үлгілі, өнегелі тәрбие беру - қазіргі білім беру және тәрбиелеудегі басты міндеттеріміздің бірі.[2]

Қазіргі заманда жас ұрпаққа сапалы білім мен саналы тәрбие беру әлеуметтік құрылымы ең маңызды міндеттердің біріне айналады. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білімді дамыту тұжырымдамасындағы «Мектепке дейінгі тәрбие үздіксіз білім берудің алғашқы сапасы. Ол баланың жеке бас ерекшелігін ескере отырып дамытатын орталық» делінген. Баланы тәрбиелеу, дамыту мен білім беру мәселелерінде отбасы мен балабақша ұжымы өзара тығыз байланыста болуы қажет. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» дегендей, бала тәрбиелеуде іске асырушылар – балабақша мен отбасы. Отбасылық тәрбиелеудің басымдылығын тану дегеніміз – отбасы мен мектеп жасына дейінгі мекеменің жаңа қарым-қатынасын талап етеді. Ата-аналарды педагогикалық үдеріске тарту арқылы бала тәрбиесінің мақсат, міндеттерін түсінуіне, бала тәрбиесін ойдағыдай іске асыруларына ықпал етеміз. Ата-аналардың өз балаларының балабақшадағы өмірін, қалай өсіп жетілетіндігі интеллектуалдық жеке қабілетінің қалыптасатынын көріп, біліп отырғаны абзал. Ата-ана мен балабақша атқаратын істер әрқилы болады да, бірінің жұмысын екіншісі атқара алмайды, сондықтан олардың қарым-қатынасы бірін-бірі толықтыруы, бір-бірімен түсінісуі, бір-бірінің бағытында құрылуы тиіс.

Мектеп жасына дейінгі мекеменің дәстүрлерімен, ережелерімен, тәрбиелеу - оқыту жұмыстарының ерекшеліктерімен таныстыруға, оларды қызықтыра білуге және қатысуға мүмкіндік бере отыра, ата-аналарға «Ашық есік» күнін ұйымдастыруға болады.

Отбасында өсіп келе жатқан ұл-қызға тәлім-тәрбие беру мақсатымен арнайы ата-аналарды балаларымен балабақша ауласын көгалдандыру іс-шараларына қатыстыруға болады. Нәтижесінде қоршаған ортаға, табиғатты сүюге, еңбекке деген сүйіспеншіліктері артады.

Әлеуметтік жағдайы төмен, қамқорлықтағы, көпбалалы отбасына көмек ұйымдастырылуы керек. Отбасы мен балабақша - бұл екі тәрбиелік феномен. Әрқайсының әлеуметтік тәжірибесі балаға берері бөлек. Алайда, екеуінің үйлесімділігі кішкентай баланың үлкен өмірге енуіне ыңғайлы ықпал жасайды. Ата-аналар және балабакшаның өзара қарым-қатынасының бірден қалыптасуы сирек кездеседі. Бұл ұзақ мерзімді процесс, таңдалған мақсатты ұдайы зерттеуі, шыдамдылықты талап етуші, ұзақ еңбекті қажет ететін еңбек. Сондықтан ұйымның өзара қарым-қатынасы өте киын жұмыс. Оның нәтижесі педагогтің шыдамдылығы және талапшылдығымен оның отбасында кәсіби көмекші болу іскерлігімен анықталады. Барлық бұл әрекеттер әрбір

баланың ойлау және танымдық қасиеттерін, шығармашылық қабілеттерін, ең басты, оны жеке тұлға ретінде дамытуға бағытталады.

Ғабиден Мұстафин «Балаға сіңірген ата-ана еңбегін бала өмір бойы ақтап бола алмайды, ол өле-өлгенше суынбайтын махаббат" делінген. Менің ойымша, баланың болашағына толғанар ел, ойланар отбасы қалыптасса ғана, елдің болашағы зор болмақ. Ата-аналардың оқу мен тәрбие үрдісіндегі ынтымақтастық пен бірлескен жұмысы жан-жақты болса ғана жемісті болады.[3]

Кей отбасыларда үй тірлігіне көмектесу талап болғандықтан, балалар мұны еш бұлқынбай атқарады. Өзге ата-аналар көп нәрсе күтпейді, балалары болса ешқандай міндет алмағандарына мәз болып жүре береді.

Баланы еңбекке баулу үшін қызықтыра алу керек. Әсіресе көпбалалы отбасыларда баланы еңбекке баулу өте қызықты өтеді. Әр баланың атқаратын өз жұмыстары болады. Өзінің бауырларымен бірге гүлге су құю, ойыншықтарды жинау, үй жануарларына қарау сияқты жұмыстарды істеу балаларға қызықты болары сөзсіз және анама көмектесіп жатырмыз деген сезім балаға бақыт сыйлайды. Одан бөлек қызықтыра еңбекке баулу барысында «жаңа заманның балалары бір жерде тыныш отыра алмайды», «түрлі технологияларға өш, оларды таң қалдыру өте қиын» деген пікірдің қате екеніне көз жеткіземіз.

«Балаңды бес жасқа дейін патшаңдай күт, бес жастан он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса, он бес жастан асқан соң досыңдай сырлас» деген бабаларымыздың сөзі бекер айтылмаса керек. Мектеп жасына дейінгі баланы еңбекке баулу барысында қиын тапсырмаларды бермеген жөн. Баланың әрбір істеген ісі үшін мақтау сөздер айтып отыру, бала бойында мақтаныш сезімін, қызығушылығын оятады. Менің өмірде байқағаным, көпбалалы отбасында тұңғыш перзентке көп міндеттер қойылады, өзіңнен кіші бауырыңа қара, үй шаруасына көмектес деген сынды міндеттер бала бойында ерте жастан-ақ үлкен жауапкершілікті қалыптастырады. Көп жағдайда үйдің үлкен баласы, үлкендердің айтқанын лезде тыңдап,жұмсағанға қолайлы болып келеді,ортаншы бала қыңыр,қырсық болса, кенже бала ерке болып,көп міндет үйдің үлкеніне міндеттеледі. Менің ойымша бұл жағдай дұрыс емес, өйткені «Балаңды бес жасқа дейін патшаңдай күт» Қазақ– ұрпақ тәрбиесіне әуелден ұқыпты қараған халық. Сол себепті де ер азаматтар мұндай жауапты істің басын ибалы, ұятын сақтаған жар таңдаудан бастаған. Жақсы әйелден жаман бала тумайды. Тектілік осыдан келіп шығады.Қай автордың болмасын, бала тәрбиесіне қатысты жазған еңбектерін қарап отырсақ, 3 жасқа дейін сәбидің психикалық даму процестері, мінезінің іргетасы, тұлғалық қаңқасы қалыптасып қояды. Сол себепті де қандай істе болмасын балаға ата-анасының тарапынан еркіндік беріп, оның бастамаларына түсіністікпен қарау керек. Қалам алып, қабырғаны сызамын десе де, алдына қойған тамағын шашып, төгемін десе де, бір сәт мұндай идеяларына құрметпен қарап, таңдау құқығын шектемеген дұрыс. Әдетте бұл тәрбие түрін жапон халқы мықты ұстанады.«Қой дедім саған», «Тентек болма» деген сынды ескертулерді үнемі

естіп өскен бала көп жағдайда бұзық, ынжық, қырсық болып шығады. «Баланды бес жасқа дейін патшаңдай күт» деген сөздің мәні осы айтқандарымызға келіп саяды.«Бес жастан он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса»Әлбетте, «құлыңдай жұмса» деген сөз тікелей мағынасында емес. Алайда бес жасқа толған балаға ата-анасының талаптары күшейіп, тапсырмалар тізімі жасалуы керек. Өзіне тиісті жұмыстарды атқармаған күнде жазаланып отыруы тиіс. Осылайша жыл өткен сайын әке-шеше алдындағы жауапкершілігі артады. Ойлы бала әр ісіне ұқыппен қарап, еңбекке үйренеді.Ардақты Пайғамбарымыз (ол кісіге Алланың игілігі мен сәлемі болсын): «Бала кезде үйретілген нәрсе тас үстіне қашалған жазба сияқты» деген екен. Кім өзін қаншалықты құрметтесе, баласын да соншалықты құрметтейді. Қорқыту арқылы дегенін істету – жақсылыққа апаратын тәрбие емес. Ертең оның зардаптары болады. Қалай десек те таяқ арқылы жөнге салу басты құралға айналмауы шарт.Ақылмен жұмсай білу – кез-келген ата-анаға оңай соқпайды. Жас баланы аяқтаған жұмысы себепті мақтап отыру да оның кезекті бір тапсырмаға жігерін оятады. Орнымен сыйлық беру де тамаша тәсіл. Бірақ «былай істейтін болсаң ақша берем» деп оны сатып алудан абай болыңыз. Жас баланың таза жүрегі осындай әдістерден соң бүлініп шыға келеді.Қысқаша айтсақ, «бес жастан он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса» деген сөздің астарында перзентіңді еңбекке баулы, жауапкершілігін арттыр, өзіне деген сенімділігін күшейт деген мән-мағына жатса керек.«Он бес жастан асқан соң досыңдай сырлас»Баланың ақылы кіре бастаған сәттен бастап онымен әкесі әке есебінде, анасы ана есебінде кей істерді ақылдасып, қандай да бір жұмысты кеңесіп барып қылса, бұл баланың оларға деген сенімділігін күшейтіп, сыйластығын арттырады. Қатып қалған қағида жоқ, негізі әр бала әр түрлі болып келеді. Қоршаған ортасына қарай олардың мінезі, қабілеті, тіпті есеюі де әр түрлі.Сенім – баланың отбасына деген махаббатын күшейтеді. Өзіңізді би санап, ал балаңызды құл секілді көруден аулақ болған жөн. Енді ол есейді, етек жеңін жинады. Сондықтан бөліскен ойларына, пікірлеріне, жоспарларына сыйластықпен қарап, мүмкіндігінше келісімге келіп отырған дұрыс-ақ.Ата-анасының жылуын сезінбеген балалар әр нәрсеге ұрыншақ келеді. Жамандықты тығылып жүріп істейді. «Он бес жастан асқан соң досыңдай сырлас»деген сөздің астарында баланды өзіңе мейлінше жақын тарт, уақыт бөліп сөйлесіп, түсінісіп отыр, көңіліне кірбің салма деген мағына жатса керек.Баланы дүниеге әкелу басқа да, оны ары қарай азамат қылып шығару өз алдына басқа міндет. Үйлену қиын емес, сол шаңырақты берекесін кіргізіп ұстап отыру әлдеқайда қиын. Ол екі жасқа бірдей жүктелетін міндет. Сол себепті бәрінен бұрын отау көтереміз деген жастар ертеңгі ұрпақтың тәрбиесіне қаншалықты дайын, қаншалықты сабырлы, осы жағына мұқият ойланып барып қадам басу қажет.[4]

Ал енді «Балалардың еңбек әрекетін қалай ұйымдастырамыз?» -деген сұраққа жауап іздеп көрейік. Мектеп жасына дейінгі балалардың пайдалы еңбекке қызығушылығын ояту, белгілі бір еңбек тәртібін тәрбиелеу, еңбекті

өздігімен жасауға, орындауға, бағалауға үйрету басты міндеттердің бірі болып табылады. Мектеп жасына дейінгі кезеңде еңбекті дұрыс ұйымдастыру баланы жүйелі түрде еңбекке баулудың, еңбек дағдыларына үйретудің алғашқы қадамы. Еңбектің әр түріне баланың қызығушылығын оятып, ұжымда еңбек етуде белсенділік, ынта ықыласын көрсетуге қолдау көрсетуіміз керек. Өз қолымен жасаған еңбегіне қуаныш, мақтаныш сезімін оған қызығушылығын тәрбиелеп жағымды көзқарас тудырғанымыз жөн. Өз-өзіне қызмет етуі балабақшада және отбасында еңбекке араласу, яғни үлкендерге көмектесуге үйренуі тиіс. Сонымен қатар еңбек етуге жат қылықтардан еріншектік, жалқаулық, шалағайлық, ұқыпсыздықтан жиренуге баулу, яғни жол бермеуге тәрбиелеу керек. Балаларды жұмысты бастап оны аяғына дейін жеткізуге тәрбиелеу, еңбек жұмыстарына қатысу, ұжымдық еңбекке үйреткен жөн. Ертегі, әңгімелерді кейіпкерлер арқылы «Еңбек түбі - зейнет» екенін түсіндіріп отырсақ, бала еңбектің не үшін керектігін түсінеді. Бірте-бірте еңбек етуге деген қажеттілікті ояту баланың болашақ өмір сүру қажеттілігіне айналуға алғышарт болады.

Үй шаруасына қолғабыс ететін балалар отбасының бағалы мүшесі екенін сезінумен қатар, үйде қандай да бір жауапкершілікке де ие екенін түсінеді. Алайда ата-аналар үй шаруасынан гөрі үйірмелерге басымдық беретін болса, балалары жауапкершілік дегеннің не екенін түсінбей өседі. Кейбір ата-аналар балаларды үш жастан бастап жұмсау керек деп ойлайды. Басқалары болса екі жастан я одан да ерте бастауды жөн көреді. Негізінде, кішкентай балалар ата-анасына көмектескенді, олардың істерін қайталауды жақсы көреді.Үш жасар бөбекке ойыншықтарын жинатуға, төгіп алғанын сүртуге я болмаса кір киімді түсі бойынша бөлуді тапсыруға болады. Үлкенірек балаларға шаң сорғызып, машина жуғызуға, тіпті тамақ жасатса болады. Не тапсырсаңыз да, балаңыздың қабілеттеріне қарай көсіліңіз. Сонда оның үй шаруасына деген ынта-ықыласын көріп таңғалуыңыз әбден мүмкін.

Балаңыз берілген тапсырманы сіз ойлағандай тез, сіз ойлағандай ұқыпты атқармауы мүмкін. Осындай жағдайда “әкелші, өзім-ақ істейміннің” әніне салмаңыз. Сіздің мақсатыңыз — жұмысты балаға үлкендерше орындату емес, оны жауапкершілікке үйретіп, еңбектің тәтті жемісін көруге көмектесу.

Кейбіреулердің ойынша, ақша беремін деп балаға үйдің жұмыстарын істету жауапкершілікке үйретеді. Мұнымен келіспейтіндер де бар. Олардың айтуынша, мұндай әдіс балаларға отбасына не берсем екен деп емес, не алсам екен деп ойлауға түрткі болады. Психологтар баланың қомақты ақшасы жиналған соң, оның үй шаруасымен мүлдем шаруасы болмайтынын айтып ескертеді. Бұдан қандай қорытынды шығаруға болады? Балаға ақша берсеңіз, оны үйде атқарған ісі үшін сыйақы етіп емес, қажетіне қарай берген дұрыс.[5]

Балабақшадағы еңбек тәрбиесінің басты нысанасы – баланы сәбилік шағынан қарапайым еңбек дағдыларына баулу, еңбек туралы дұрыс көзқарас қалыптастыру. Тәрбиеші табиғат аясындағы серуен кезінде балаларды табиғатпен таныстырып, өсімдіктерге су құю, өсіп тұрған ағаштарды күту, құрғақ жапырақтарды бірге жинау, ағаштың түбін қопсыту сияқты қарапайым

еңбек түрлерімен таныстырады. Мұндай еңбек тәрбиесі балалардың айнала қоршаған орта туралы талғамын дамытып, әдемілікке әуестендіріп, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады, ересектердің еңбегін бағалай білуге үйретеді.

Сонымен қатар, балабақшада балалардың өздері бақылап, бағып-күтіп жүрген жануарлар мен өсімдіктердің болуы оларды қоршаған ортаға ұқыптылықпен қарауға, еңбекке деген сүйіспеншілікке дағдыландырады, сондай-ақ бала бойында жауапкершілік сезімін қалыптастырады. Өз беттерінше бөлме өсімдіктерін суару, жапырақтардың шаңын сүрту, балықтарды қоректендіру, т.б. еңбекке үйрету керек.

Абай атамыз:

Тамағы тоқтық,

Жұмысы жоқтық,

Аздырар адам баласын,-

деп еңбектің адамның табиғи қажеттілігі екенін тұжырымдайды.[6]

Демек, адамның адам болуында еңбек шешуші рөл атқарады. Еңбек өмірді, қоғамды ұстап тұрған негізгі тұтқа. Осы орайда орыстың ұлы педагогі А.Макаренконың: « Еңбекке баулымайтын тәрбиені дұрыс кеңес тәрбиесі деп түсіну мүмкін емес. Сондықтан тәрбие жұмысында еңбек ең негізгі элементтің бірі болуға тиіс»,- деген сөзі еріксіз ойға оралады.[7]

Ендеше, бала тәрбиесін шыңдауға талпынған тәрбиеші, « Бүгінгі бала – ертеңгі тұлға» деген қағиданы жадымызда ұстап, болашақтың тұтқасын сеніммен табыстайтын ұрпақ тәрбиелеу өз қолымызда екенін ұмытпайық...

Әдебиеттер:

1. Башен Баймуратов, Галина Дукенбаева, Малипа Сатимбекова, Айсулу Мангалова, Перде Есимбетова Методические рекомендации к программе воспитания и обучения в детском саду.

2. О.И. Стреляева. Организация трудовой деятельности детей дошкольного возраста.

3. Мектепке дейінгі кіші жастағы балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Зерек бала» бағдарламасы.

4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы» № 2007 ж

5. «Отбасы және балабақша» № 1. 2016 ж

6. «Бала мен балабақша» журналы № 9. 2011 ж

7. «Мектепке дейінгі жастағы балалардың отбасында тәрбиеленуі» №3. 2012ж

3 СЕКЦИЯ –
Педагогиканың жалпы өзекті мәселелері /
Общие актуальные проблемы педагогики

Алимова К.Т., Мухаммедина С.Г.
№8 ЖББОМ жанындағы шағын орталық, логопед, Қарағанды қаласы,
«Балапан» бөбекжайы КМҚК., логопед, Қарағанды қаласы

ОТБАСЫНДА ЖӘНЕ БАЛАБАҚШАДА БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМЫТУ ТЕХНИКАЛАРЫ

Адамдар мен жануарлар арасындағы негізгі айырмашылықтардың бірі сөйлеу деп аталатын ерекше психикалық процестің болуы. Сөйлеу дегеніміз - адамдардың тілдік қарым-қатынас процесі. Сөйлеу әрекетінің негізгі механизмі – түсіну процесі. Демек, сөйлеу ақылмен тікелей байланысты. Интеллект жоғары болған сайын адамның сөйлеуі де жақсы дамиды.

Онтогенездегі сөйлеудің дамуы

Сөйлеу онтогенезінің дамуы екі негізгі кезеңнен тұрады:

1. Сөйлеу кезеңі – 3 кезеңді қамтиды: былдырлау, ызылдау. Бұл кезеңнің негізгі міндеттері - балалардың артикуляциялық аппаратын жаттықтыру және фонематикалық есту қабілетін дамыту.

2. Сөйлеу кезеңі. Сөйлеу кезеңінде алдымен псевдосөздер, сәйкесінше сөздердің өзі пайда болады. Сөйлеу ерте жаста (1 жастан 3 жасқа дейін) ең қарқынды дамиды. Бастапқыда енжар сөздік қалыптасады (бала сөйлеуді түсінеді, бірақ өзі сөйлемейді). Әрі қарай (2 жастан 3 жасқа дейін) белсенді сөздік қор қалыптасады.

2 жастан 5 жасқа дейінгі кезең синцитивті, яғни сөйлеудің дамуына ең сезімтал болып саналады.

Баланың дамуында сөйлеу өте маңызды рөл атқарады. Ана тілі арқылы ғана бала айналасындағы адамдардың өміріне енеді. Баланың айналаны танып білуі үшін ана тілін жақсы білу қажет.

Сөйлеуі жақсы дамыған адам қарым-қатынасқа оңай түседі, ол өз ойын, тілектерін анық жеткізе алады, сұрақтар қоя алады, серіктестермен бірлескен іс-әрекеттер туралы келіссөздер жүргізеді, ұжымды басқарады. Және керісінше, түсініксіз, дұрыс емес сөйлеу басқалармен қарым-қатынасты айтарлықтай қиындатады және көбінесе адамның мінезінде ауыр із қалдырады. Дұрысы, жақсы дамыған сөйлеу - баланың мектепте табысты оқуға дайындығының негізгі көрсеткіштерінің бірі. Сөйлеудегі кемшіліктер оқудағы сәтсіздікке әкелуі мүмкін, баланың өз қабілетіне сенімсіздігін тудырады және бұл үлкен жағымсыз салдарға әкеледі.

Дегенмен, соңғы жылдары сарапшылар мектеп жасына дейінгі балалардың барлық сөйлеу көрсеткіштерінің нашарлауын атап өтті, бұл алаңдаушылық тудырады және осы бағыттағы көптеген зерттеулермен расталады.

Экономикалық қиындықтар, ата-аналардың балаларға көңіл бөлуінің төмендеуі, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас, білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың әлсіреуі мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуының апатты төмендеуіне әкелді. Соңғы онжылдықта білім беру жүйесін реформалаудың жеткіліксіздігі балаларға "мектеп-білім беру" факторларының әсер ету қарқындылығын едәуір арттырды, бұл мектепке дейінгі жастағы жетекші іс - әрекет ойын екенін ұмытып, балаларға сыныпта білім беруге әкелді.

Баланың сөйлеуі айналасындағы ересектермен қарым-қатынаста қалыптасады. Қарым-қатынас процесінде оның танымдық және пәндік қызметі көрінеді. Сөйлеуді меңгеру баланың барлық психикасын қайта қалыптастырады, құбылыстарды саналы және ерікті түрде қабылдауға мүмкіндік береді. Орыстың ұлы мұғалімі К. Д. Ушинский туған сөз барлық ақыл-ой дамуының негізі және барлық білімнің қазынасы екенін айтты. Сондықтан балалардың сөйлеуін уақтылы дамытуға қамқорлық жасау, оның тазалығы мен дұрыстығына назар аудару өте маңызды.

Сөйлеудің барлық жақтарын дамыту қажет:

- Сөйлеуді түсіну;
- Фонемалық есту;
- Сөйлеудің дыбыстық жағы;
- Лексикалық сөйлеу жүйесі (сөздік қоры);
- Грамматикалық құрылым;
- Келісілген сөйлеу.

Сөйлеу адамның туа біткен қабілеті емес, ол баланың дамуымен бірге біртіндеп қалыптасады.

Әр бала жеке тұлға. Біреуі үш жылға дейін үндемеуді жөн көреді - бұл оның жеке даму қарқыны. Қазіргі психологтар қалыпты дамып келе жатқан балалардың ең көп таралған екі түрін ажыратады.

"Көп сөйлейтіндер" белсенділігі мен айналасындағы әлемге деген қызығушылығымен ерекшеленеді. Олар сөйлескенді, бірдеңе айтқанды, сұрақтар қойғанды ұнатады. Мұндай балалар жаңа ортада оңай үйренеді (әсіресе, егер сіз бәріне қол тигізе алсаңыз, жаңа адамдармен таныссаңыз, көбінесе көшбасшының бейімділігі болады.

"Үндемейтіндер" ойлануға бейім. Олар үшін тыныш, сенімді орта маңызды, онда олар баяу "жетіле" алады. Кез-келген өзгеріс бейімделу үшін уақытты қажет етеді. "Үндемейтіндерге" түсіну өте маңызды.

Олар кеш сөйлей алады, бірақ таза. Баланың барлық сұрақтарына мұқият жауап беруге тырысыңыз, қажет болған жағдайда уақытында көмектесу үшін онымен байланыста болыңыз. Әйтпесе, "үнсіз" өзіне тұйықталуы мүмкін.

Алайда, егер сіздің "үнсіз" 2-3 жасқа дейін сөйлемесе, дереу маманға хабарласыңыз. Логопед нақты диагноз қояды.

Отбасы сөйлеу қабілеті бұзылған баланың жеке басының дамуына әсер ететін фактор ретінде. Қазіргі уақытта сөйлеу қабілеті бұзылған балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар санының көбеюі өзекті мәселелердің қатарына

жатады. Сонымен қатар, логопедтің іс-тәжірибесінде олар отбасымен жұмыс істеуге жеткіліксіз назар аударады, бұл сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың отбасылық тәрбиесінің ерекшеліктері туралы білімнің жетіспеушілігімен, сондай-ақ отбасылардың түзету процесіне қатысқысы келмеуімен байланысты.

Отбасы – тұлғаның қалыптасуы мен дамуына әсер ететін белсенді факторлардың бірі. Ол ең маңызды әлеуметтік институт, қоғамның жасушасы.

Дамуында кемістігі бар, атап айтқанда ауыр сөйлеу патологиясы бар баласы бар отбасын қарастыратын болсақ, балаға күтім жасаудың негізгі ауыртпалығы негізінен анасына жүктеледі. Көбінесе аналар шартты түрде екі топқа бөлінеді. Бірінші топтағы аналар ұтқырлығымен, белсенділігімен ерекшеленеді. Ауру туралы жаңалықтар немесе олардағы баланың дамуындағы ауытқулар бірнеше аптадан бірнеше айға дейін созылатын айқын депрессиялық реакцияларды тудырады. Кейбір аналарда мұның алдында психогендік ступор, кейін белгілі бір уақыт өткеннен кейін жылау, үмітсіздік, меланхолия және т.б.

Көбінесе олар болған оқиғаға кінәлі болады. Әйелдерде ұйқының бұзылуы, жылау, мазасыздық, тітіркену күшейеді. Депрессиямен қатар астениялық құбылыстар байқалады: бас ауруы, ауырлық пен кеуденің тарылуы, қан қысымының ауытқуы. Жылдар өткен сайын әйелдер тұйық болып, айналасына деген қызығушылығын жоғалтады және бұрынғы сүйіспеншілік шеңбері тарылады. Олар сабырлы болып көрінеді, бірақ сонымен бірге немқұрайлы.

Осылайша, мұндай аналар бүкіл отбасының қолдауына, сондай-ақ мамандардың сауатты басшылығына мұқтаж.

Ата-аналық ұстанымның ең маңызды үш қасиеті бар, әсіресе баланың дамуы үшін қолайлы:

- Адекваттылық – сіздің балаңыздың психикалық және характерологиялық ерекшеліктерін объективті бағалауға және осы негізде білім беруді құруға ең жақын.

- Динамизм – отбасының жағдайы мен өмір сүру жағдайына байланысты қарым-қатынас және балаға әсер ету әдістері мен формаларын өзгерту қабілеті.

Парасатты жанұя әрқашан өмірінің алғашқы жылдарынан бастап балалардың сөйлеу тілін қалыптастыруға әсер етуге тырысады. Баланың ерте жастан дұрыс, анық сөйлеуді естуі өте маңызды, оның мысалында өзіндік сөйлеуі қалыптасады. Бірақ әрбір бала өз бетінше сөйлеуді дамыту кезінде естілетін сөздерге еліктеу кезінде акустикалық-артикуляциялық байланыстарды дұрыс орындай алатын кезеңді бастан кешірмейді. Акустикалық-артикуляциялық байланыстары бар балаларда фонетикалық қате сөздер бар. Олардың дұрыс айтылуы дер кезінде дамымай, кемістік келешекте жойылмай, тұрақты айтылымсыздыққа айналады.

Қалай болғанда да, баланың сөйлеу кемістігіне деген көзқарасына ата-ананың оған деген көзқарасы үлкен әсер етеді. Ал олардың бұл кемістікке қатысты баланы қалай түзететіні, оған қандай көзқарастар беретіні баланың сөйлеу кемістігіне қатынасының негізгі қалыптастырушы құрамдас бөлігі болып табылады.

Егер бала құрбыларының келеке-мысқылын естісе, ата-ананың бойына сіңірген кемшілік кешені одан сайын артады. Бала тұйық болуы немесе басқа сөйлеу кемістігіне (мысалы, кекештену) ие болуы мүмкін. Оқудың басында сөйлеуі бұзылған бала өте сенімсіз, тіпті ең оңай тапсырмалардан бас тартады, оқудың барлық маңызды кезеңдерін өткір бастан кешіреді. Өзіне деген сенімсіздік кейде ауырсыну сезімталдығымен үйлеседі, баланың ерік-жігерін және кемістікті жеңуге деген ұмтылысын әлсіретеді.

Сөйлеудің жеткіліксіздігі және онымен байланысты оқудағы сәтсіздік бірқатар мінездемелік өзгерістерге және баланың өзін-өзі бағалауының төмендеуіне әкеледі. Сөйлеуді дамытуда проблемалары бар баланы тәрбиелеуге отбасының дұрыс көзқарасы, дұрыс педагогикалық әсер ету арқылы мұндай проблемаларды болдырмауға болады. Балада сөйлеумен жұмыс істеуге саналы көзқарасты, оның кемшілігін жеңуге ұмтылуды қалыптастыру қажет.

Әдебиеттер:

1. Ткаченко Т.А. Учим говорить правильно. Система коррекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. М., 2001.
2. Ткаченко Т.А. Развитие фонематического восприятия. М., 2001.
3. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. М, 2004.
4. Фомичева М.Ф. Воспитание у детей правильного произношения. М., 1997.

Аринова Елена Тастанбековна,
магистр естественных наук. Гимназия имени Шакарима
г.Караганда

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ В СЕМЬЯХ РАЗВЕДЕННЫХ РОДИТЕЛЕЙ

Неполная семья – семья, где отсутствует один из родителей в результате смерти одного из супругов, внебрачной рождаемости (или усыновления ребенка одиноким человеком) или развода. При этом основная доля неполных семей – семьи, образовавшиеся в результате развода родителей. Инициаторами современных разводов чаще являются женщины. В среднем по Казахстану каждый развод оставляет без одного родителя (чаще без отца) почти двух детей. При этом относительно часто видит своих детей лишь треть общего числа разведенных отцов. Возрастание количества разводов связано с экономической нестабильностью общества, неустойчивым материальным положением семей, увеличением бытовых нагрузок, которые влияют на степень удовлетворенности браком. Неполная семья, образовавшаяся в результате развода родителей, является неблагоприятной средой социализации ребенка. Такие семьи, как правило, испытывают затруднения материального характера. Более половины неполных семей (55%) живут ниже уровня бедности. В борьбе с материальными трудностями одинокий родитель вынужден пойти на хорошо оплачиваемую работу и в результате может уделять ребенку меньше времени, чем прежде. Так развивается попустительство и отсутствие контроля, ребенок начинает чувствовать себя отвергнутым. Неудивительно, что у детей из семей разведенных родителей повышен риск проявления девиантного поведения и правонарушений. В нашей республике 37% всех подростков, стоящих на учете в Инспекции по делам несовершеннолетних, составляют дети из неполных семей, их больше, чем детей из других категорий семей. 20-30% педагогически запущенных подростков воспитываются в неполных семьях [1].

Неполная семья, образовавшаяся в результате развода родителей, может выступать и институтом гиперсоциализирующего воспитания. Данная ситуация характерна для семей, в которых имеются бабушки/дедушки. В такой атмосфере затрудняется развитие самостоятельности ребенка, он становится безынициативным, неактивным в самостоятельных действиях, не способным на решительные поступки. Особенно плохо такой стиль воспитания сказывается на мальчиках. Негативным явлением социализации в неполной семье выступает затруднение полоролевой идентификации ребенка (сложности в выработке социально-психологического стереотипа поведения и социальной роли мужчины/женщины при отсутствии отца/матери). Так, во взрослой жизни, в собственной семье человек не всегда сможет продемонстрировать адекватное полоролевое поведение, так как у него не

было соответствующего образца (отца/матери) в детстве (формирование у детей негативных образов будущего семейного поведения). Существенной проблемой социализации ребенка в разведенной семье является то, что нарушение семейных отношений и неправильное воспитание в случае развода родителей являются факторами психической травматизации ребенка. В психотравмирующих ситуациях, какими являются конфликты и развод родителей, у ребенка, как правило, начинается длительно действующий стресс, который не дает выразить себя, своевременно разрешить травмирующую ситуацию (понижается самооценка, зарождаются необоснованные страхи, чувство бессилия, развиваются идеи неполноценности, неспособности быть собой среди сверстников). Утрата возможности регулярно общаться с одним из родителей воспринимается ребенком как отказ от него, при этом может зародиться комплекс вины, чувство тревоги и эмоционального неблагополучия. Еще больший урон развитию ребенка наносится, если родители после развода не скрывают своего недоброжелательного отношения друг к другу, втягивают ребенка в орбиту взаимных обвинений. Не менее сложно протекает развитие ребенка при повторном браке отца или матери. В семьях, где появился отчим/мачеха, у ребенка также наблюдаются различные отклонения в эмоциональной сфере, а также ухудшаются его отношения с матерью/отцом. Детские реакции на развод родителей могут быть различны, в зависимости от пола, возраста и от некоторых факторов, которые сопровождают развод (открытость обсуждения развода с родителями, степени конфликта между ними, экономических затруднений, переход в другую школу, переезд и повторный родительский брак). Чем старше ребенок, тем сильнее в нем проявляются признаки пола и тем более серьезными могут быть нарушения поведения. Маленькие дети могут дать понять о своем неблагополучии только одним способом – заболеть. Экземы, гастриты, заикание, навязчивые движения – все это наиболее типичные проявления внутреннего напряжения детей. Девочки чаще носят переживания по поводу развода родителей «в себе», и внешнее поведение может у них почти не меняться. Однако могут появиться: пониженная работоспособность, чрезмерная утомляемость, депрессия, отказ от общения, слезливость, раздражительность. Ведущие переживания – грусть и обида. Для мальчиков характерны более очевидные нарушения поведения, носящие иногда явно провокационный характер (воровство, сквернословие, побеги из дома). Ведущие переживания – гнев и агрессивность. Таким образом, переживания девочек доставляют беспокойство, в первую очередь, им самим, а проблемы мальчиков быстро начинают сказываться на окружающих. Нарушения воспитательных процессов и полоролевой идентификации ребенка характерны для всех 3-х типов неполных семей. Что касается проблемы психической травматизации ребенка, то наиболее остро она стоит в неполных семьях, образовавшихся в результате развода, чем в овдовевших семьях. Исключительно разведенным семьям присущи проблемы формирования у детей негативных образов

будущего семейного поведения, а также резкой реорганизации социальных и родственных связей. Содействие и помощь общества в решении социально-педагогических и психологических проблем неполной семьи, образовавшейся в результате развода, возможны двумя путями воздействия: воздействия на ребенка и воздействия на родителя, как важнейшего субъекта социализации ребенка. Вследствие изменений, произошедших в жизни нашего общества, и нарушения взаимосвязи «школа-семья», родители, особенно семьи которых относятся к группе риска (разведенные семьи в том числе), чаще всего просто не имеют должной психолого-педагогической подготовки для развития социализирующего потенциала своей семьи, нуждаются в помощи со стороны общества. Вследствие вышесказанного, значимый фактор успешной социализации детей в семьях разведенных родителей представляет собой социально-педагогическая помощь, ее организация является необходимой и актуальной.

Влияние развода родителей на процесс социализации детей – особая тема в трудах исследователей. Положение о разводе как о факторе, оказывающем сильное воздействие на детей, среди ученых практически не вызывает дискуссий. Признается, что если развод изменяет к лучшему условия формирования личности ребенка, помогает положить конец острому воздействию на его психику родительских конфликтов, то в этих случаях может быть расценен как благо. Но даже в этой ситуации, по мнению большинства авторов Л.И. Савинова, М.С. Мацковский, У.М. Черняк разрыв родителей – сильный стресс в жизни ребенка, толчок для развития в его поведении и психологии отклонений. Развод, как считают психологи – это стрессовая ситуация, угрожающая душевному равновесию одного или обоих партнеров, и особенно детей. Как отмечает М. С. Мацковский, «современная социальная политика в области брачно-семейных отношений часто не учитывает с должной последовательностью интересов детей после расторжения брака их родителей» [2]. Более того, в нашем обществе нет четкого представления о характере, объеме и длительности поддержки, которую государство должно предоставить семьям и детям разведенных (разводящихся) родителей. Проблемы влияния развода родителей на юных членов семьи на практике, как правило, недооцениваются, результаты передовых исследований внедряются слабо, рекомендации ведущих специалистов учитываются недостаточно. Создававшаяся в течение многих лет система профилактики разводов разрушается, в результате многие возможности для предотвращения распадов семей и их деструктивного влияния на несовершеннолетних остаются неиспользованными. Напротив, во многих СМИ, в настоящее время в значительной степени утративших свою профилактическую функцию, пропагандируется «престижность разводов», о негативных же их последствиях для общества, самих супругов, и, конечно же, для детей говорят мало. Кроме того, в настоящее время в РК отсутствует целостная, многофункциональная система подготовки молодежи к семейной жизни, что ведет к негативным последствиям.

Ситуация развода в семье наносит большой вред психическому здоровью ребенка, для которого нет и не может быть развода с отцом, ни с матерью. Родители не могут стать для него чужими, если очень не захотят этого. Особенно болезненно реагируют на развод 5-7 летние дети, и прежде всего мальчики, девочки же особенно остро переживают разлуку с отцом в возрасте от 2 до 5 лет. Как утверждают медики, каждый пятый больной неврозом ребенок пережил в детстве разлуку с отцом. Последствия развода родителей могут отрицательно сказаться на всей последующей жизни ребенка. «Битва» родителей в доразводный и послеразводный период приводит к тому, что:

1) у детей снижается успеваемость,
2) страдает дисциплина дома,
3) требуют особого внимания,
4) убегают из дома,
5) возникают конфликты с друзьями.

Вместе с тем, некоторые исследователи считают, что иногда развод может расцениваться как благо, если он изменяет к лучшему условия формирования личности, кладет конец отрицательному воздействию на его психику супружеских конфликтов. Но в большинстве случаев расставание родителей оказывает на ребенка травмирующее влияние. Причем большую психологическую травму наносит не сам развод, а предшествующая ему обстановка в семье [3].

Не менее тяжело переживают распад семьи и дети дошкольного возраста. Исследования показали, что для ребенка – дошкольника развод родителей – это ломка устойчивой семейной структуры, привычных отношений с родителями, конфликт между привязанностью к отцу и матери. Специалисты изучали реакции детей дошкольного возраста на распад семьи в предразводный период, в период развода и через несколько месяцев после развода. Их интересовали изменения поведения детей в игре, их отношений к сверстникам, эмоциональные проявления, характер и степень осознания переживаемых в семье конфликтов.

Довольно часто дети из разведенных семей оказываются объектами нравственно – психологического давления со стороны детей из благополучных, полных семей, что ведет к формированию у них чувства неуверенности, а нередко к озлобленности, агрессивности. Формирование личности ребенка и его адаптация еще более осложняется, если он был свидетелем или участником всех семейных конфликтов и скандалов, которые привели его родителей к разводу, а особенно, если идет настраивание ребенка одним родителем против другого. Адаптивность ребенка снижается пропорционально продолжительности периода, в течение которого он живет в такой разрушающейся семье. Осложняют процесс социальной адаптации детей настойчивые попытки родителя после развода устроить свою судьбу, забыв о чувствах и привязанностях ребенка. Например, у мамы, с которой живет ребенок, часто появляются новые претенденты на роль мужа. Ребенок

заброшен. Он чувствует себя никому ненужным. В таких условиях не исключено формирование личности человеконенавистника, для которого не существует не этических, ни нравственных правил в отношениях с другими людьми.

Жизнь в неполной разведенной семье, по мнению специалистов, приводит к тому, что ребенок получает психическую травму из-за того, что родители по какой-то причине не смогли или не захотели жить вместе. Последствия развода отражаются на психике ребенка, обуславливая появление у него чувства неполноценности, стыда и страха. Поэтому естественны желание и надежда, особенно маленьких детей, на воссоединение отца и матери. Многолетние наблюдения показали, что дети дошкольного возраста считают себя виноватыми в разводе родителей, развивается чувство ненависти и жажда мести. Дети в возрасте 10 лет осуждают обоих родителей или того, кто, по их мнению, лишил их защищенности. Отличительной особенностью неполных разведенных семей является также то, что мать нередко после расторжения брака возвращается вместе с детьми к своим родителям. Характерным феноменом в такой неполной семье будет инверсия воспитательных ролей, когда роль матери берет на себя бабушка с авторитарными чертами личности, а роль отца выполняет мать с твердыми чертами характера и повышенной принципиальностью или дедушка. Следует учесть и то, что иногда моральная и материальная поддержка родителей способствует разводу. Нередко дети, оставшиеся с матерью, становятся своеобразными козлами отпущения для уменьшения у нее нервного напряжения и чувства эмоциональной неудовлетворенности. Закономерным следствием такого поведения матери будет нарастание психического напряжения у детей и появление у них невротических и поведенческих нарушений. Самое страшное, что психические расстройства у детей, вызванные неблагополучной семейной средой, почти всегда носят хронический характер. Тяжелых последствий при разводе родителей не бывает только в тех случаях, если он воспринимается ребенком как освобождение от кошмара.

Литературы:

1. Кадыркулов А. Воспитание детей в неполной семье. - Алматы., 2018.
2. М. С. Мацковский. Социология семьи. Проблемы, теории, методологии и методики- М., Наука, 1989 - М.
3. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи. - М., 1988.
4. Одинокая мать и ее ребенок // Энциклопедия молодой женщины. №4, 1989 – С. 70.
5. Крыгина Н.Н. Диагностика супружеских и детско-родительских отношений. Учебное пособие. – Магнитогорск, 1999.
6. Рожина Л.Н. Развитие эмоционального мира личности. — Минск, 1999.
7. Акивис Д. С. Отцовская любовь. - М., 1989.

Аринова Елена Тастанбековна,
жаратылыс тану ғылымдарының магистрі.
Шакарим атындағы гимназия
Қарағанды қаласы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІ БОЛУДЫҢ САЛДАРЫ

Әлемде болып жатқан пандемияның салдарынан оқушы балалар, әсіресе жасөспірімдер компьютер, смартфондарға тіпті үйір бола бастады. Бұрынан компьютерлік ойындарға тәуелділіктің түрлі деңгейлерімен сипатталатын адамдар санының көптігі оқушылар болып табылады. Мұғалімдер мен ата-аналардың байқауынша, жалпы көшеде, автобустарда, жан-жағына қарамай, басқа әлемге кіргендей смартфоннан көз алмауы, бәріміздің алаңдатушылық туғызып отырғаны анық. Балалардың әлеуметтендіруге, физикалық және тіпті психикалық денсаулыққа байланысты маңызды мәселелер тудырады. Дәстүрлі ойын-сауық теориясында компьютерлік ойындар тәуелсіз құбылыс ретінде ерекшеленбейді, өйткені бұл құбылыстың ешқандай тәрбиелік мәні жоқ. Компьютерлік ойын - еркін әрекет, ол адамның қалауы бойынша шақырады, ойын қызығушылық тудырады, егер бұл шарт жоқ болса, онда адам ойынды тоқтата алады. Көптеген жағдайларда тән ойын желілік болмаса оқшаулау. Компьютерлік ойын, қарапайым сияқты, тәуелсіздік емес, ойыншы не болып жатқандығын білмейді. Ойын кеңістікте, уақыт пен кеңістікте шектеледі. Бұл кезде компьютерлік ойын дәстүрліден өзгеше Ойынның көрнекі мүмкіндіктері ойын алаңының кеңістігін ойыншының емес, ойын ережелеріне сәйкес келетін әзірлеушінің өнімі болып табылады. Ойынның орыны бірте-бірте өзінің мағынасын жоғалтады. Ойын уақыты дәстүрлі ойын уақытына ұқсас мәнге ие. Ойындалған компьютерлік ойын жадында факт ретінде сақталады және ойынның түпнұсқалық жағдайын қалпына келтірсеңіз, қайталануы мүмкін. Компьютерлік ойындарда оның алгоритміне тән ережелерді сақтау талап етіледі.

Әрине, компьютерлік ойындардың жіктелуі нақты нәрселерден біршама ерекшеленеді, бірақ кейбір ортақ ұпайларды табуға болады. Арнайы жасалынған бағдарламалар балаларға арналған рөлдік ойынды алмастыра алады, сюжеттің жағдайын белгілейді және қандай да бір рөлді таңдау құқығын береді. Пәндік-манипуляциялық ойын элементтері симуляциялық ойындарға және оқу бағдарламаларына тән, мысалы ұшуды имитациялайтын ұшқыштар үшін және шын мәнінде ойындарға жатқызылуы мүмкін. Ұшқыш әрқашан қателесу құқығын өзіне қалдырады, себебі ол тек шартты сөйлемге әкеп соғады. Алайда, мұндай тренажерлар пәндік-манипуляциялық ойындар сияқты функцияны орындайды: олар дағдыларды нығайтуға көмектеседі. Көптеген кеңестер мен дидактикалық ойындардың компьютерлік эквиваленттері кеңінен таралған.

Негізінде, барлық компьютерлік ойындар - ережелері бар ойындар, ал компьютерлік ойындардағы барлық нақты нысандар рәміздермен алмастырылады, олар технологияны дамытып, барынша шынайы болады. Компьютерлік ойындар мен нақты ойын арасындағы маңызды айырмашылықты атап өткім келеді: шынайы ойынға қатысушылардың өздері ойынның шарттарын ойластырып, бір-бірімен өзара әрекеттеседі, ойын барысында өздерінің мінез-құлқын өзгертуге болады, бұл олардың икемді ойлауға, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мен ойнап, сюжеттің жағдайын белгілеп, қандай да бір рөлді таңдау құқығына ие боламын. Виртуалды ойындар белгілі бір дәрежеде бұл мүмкіндікті азайтады, өйткені ойын әдетте ойын барысында белгілі бір өзгермейді, белгілі бір алгоритмді жасайтын әзірлеуші бар. Компьютерлік ойындардың адамның психикасына әсер етуі әдетте компьютерлік ойындардың әзірлеушілері пайдаланатын арнайы әдістермен түсіндіріледі. Мысалға, компьютерлік кейіпкердің көзқарасы кейіпкермен сәйкестендіруді тудырады, ал адам өзінің компьютерлік кейіпкерінің сыртқы көрінісінен айырмашылығы бар, ол рөлге кіру дәрежесінің төмендеуімен сипатталады. Біздің ойымызша, ойын кеңістігінде өмір-өлім парадигмасының ерекшелігі қызықты.

Бір жағынан, кейіпкердің қайтыс болғаны туралы ойында, ол адаммен ойынға өзін таныстырады, жеткілікті күшті; «Өмір» және төтенше жағдайларда виртуалды шындықтан қарапайым өмірге жаңа ойынды «жүктеп алу». Зерттелетін құбылыстарды дәстүрлі түрде нашақорлық түрлерімен салыстыру арқылы біз белгілі бір заттарды немесе белгілі бір объектілерге немесе әрекеттерге назар аудару арқылы өз жағдайын өзгертуге ниет ретінде тәуелділік мінез-құлқын анықтауға сүйендік. Әлбетте, бұл компьютерлік ойындарға тәуелділікті қалыптастыру кезінде орын алады. Электрондық ойындардың жанкүйерлері негізінен жасөспірімдер мен жастар.

Қазіргі заманғы компьютерлік ойындардың ерекшеліктерінің бірі дыбыс және бейне бақылауды дамыту болып табылады, бұл шындық сезімін тудыруы және пайдаланушыны қоршаған әлемді қабылдаудан уақытша алып тастауы мүмкін. Көптеген электрондық ойындар логикалық мәселелерді шешуді ғана емес, сондай-ақ белгілі бір эмоционалды жүктемені де қамтиды, ол шын мәнінде ойындарға патологиялық байланысы көп жағдайда жатыр. Электрондық ойындар жанр мен мазмұндағы айтарлықтай ерекшеленеді. Қарапайым графикалық және дыбыссыз аркадтық ойын деп аталатын ең қауіпті. Осы ойындардың артында, әдетте, «уақытты өлтіру», олар ұзақ сүйіспеншілікке әкеле алмайды. Тағы бір нәрсе - рөлдік ойындар, ойыншы оны басқарған кейіпкерге «реинкарнациялайды» және оның басына өз әлеміне шығады. Мұндай ойындарда шындық сезімі өте жақсы болуы мүмкін және ұзақ уақыт ойыншының назарын аударуы мүмкін. Ең қауіпті «зорлық-зомбылыққа негізделген өте қарапайым» сюжеттермен сипатталатын «атқыштар». Мұндай ойындар баланың психикасына жағымсыз әсер етуі мүмкін және артық агрессивтілікке әкелуі мүмкін. Барлық дерлік компьютерлік ойындарда мұндай мүмкіндік бар: ойынның белгілі бір

кезеңінде сіз сәтсіздікке ұшыраған жағдайда (мысалы, кейіпкердің қайтыс болуы) оралуға және қайта бастауыңызға болады. Нақты өмірде мұндай мүмкіндік жоқ, бірақ балалар, өкінішке орай, бұл түсінбейді - біз жобанысыз өмір сүріп жатырмыз және кейде жасалып жатқан нәрсе кейде түзетілмейді. Түрлі шабуылшылармен жағдай нашар. Экрандағы көрініс, әдетте, өз көзіңіздің көрінісіне сәйкес келеді, яғни ойыншы кейіпкерді көрмейді, бірақ оған айналады. Оның үстіне, оның міндеті - мүмкіндігінше көптеген жауларын жою. Мұндай ойындарда зорлық-зомбылық көрінісі баланың ақыл-ойы үшін шынымен де бүлдіргіш болуы мүмкін, сондықтан балаларды нақты өмірде агрессивті мінез-құлыққа итермелейді. Қолданыстағы графикалық деңгейде кейіпкердің атудан кейінгі экрандағы қаны өте нақты көрінуі мүмкін. Ата-ананың міндеті - мұндай ойындардың баланың пайда болуына жол бермеу [17].

Мәселен, рөлдік ойын компьютерлік ойындар адамға виртуалды түрде «кіруге» мүмкіндік береді (кем дегенде ойынның ұзақтығы үшін) шындықтан бас тартып, виртуалды әлемге енеді. Нәтижесінде рөлдік компьютерлік ойындар адамның жеке басына айтарлықтай әсер етеді: виртуалды әлемде «адамзаттың құтқару» проблемаларын шеше отырып, адам нақты өмірде проблемалар туындайды. рөлдік ойындарға және рөлдік ойындарға бөлінуіне негізделген компьютерлік ойындардың нығаюы рөлдік емес ойындардың елеулі әсерін жоққа шығаруға және компьютерлік технологиялардың ең қызықты ұрпақтарына - рөлдік компьютерлік ойындарға назар аударуға көмектеседі.

Біз балаларға компьютерлік ойындардың рөлі мен әсерін анықтадық. Ойындардың мазмұны мен жіктемесін ашты.

Компьютерлік тәуелділік - компьютермен байланысты іс-әрекеттерге тәуелділік, бұл басқа адамдармен қарым-қатынасты шектейтін барлық басқа әрекеттердің түбегейлі төмендеуіне алып келеді. Компьютерлік тәуелділік балалық және жасөспірімдерде, әсіресе ұл балаларға тән. Компьютерлік тәуелділіктің белгісі компьютерде өткізілетін уақыт емес, компьютердің айналасында баланың барлық мүдделерін шоғырландыру, басқа әрекеттерден бас тарту. Компьютерлік нашақорлық интеллектуализм дамыған балаларда байқалады. Оның пайда болуына құрбы-құрдастармен қарым-қатынаста бұзушылық себеп болады; бұл, өз кезегінде, осы бұзылуларды біріктіруге және одан әрі ілгерілеуге әкеледі. Тәуелділіктер мен тәуелділіктер туралы айтқанда, біз «тәуелділік мінез-құлқы» деген терминге кезігеміз. Ішкі тәрбиешілер мен психологтардың тәуелділік мінез-құлқы «тәуелділік, қасақана бейімділік - девиантты, девиантты мінез-құлықтың бірі, шындықтан кетуге деген ұмтылысты қалыптастыру арқылы».

Автордың К. Янга [22]. пікірі бойынша компьютерлік тәуелділіктің басты белгілері: компьютермен ойнаудан алшақтамау; мәжбүрлі шағылыстыруға байланысты тітіркену; Ойын сессиясының аяқталуын компьютермен жоспарлау мүмкін болмады; Бағдарламалық қамтамасыз ету ретінде үнемі жаңартуды қамтамасыз ету үшін үлкен сома жұмсау

(ойындарды қоспағанда); компьютерде ойнау кезінде үй шаруашылығындағы істерді ұмытып, үйрену; өздерінің денсаулығына, гигиенасына және ұйқыға компьютерлік ойынға көбірек уақытыңызды жұмсауға көмектеседі.

Ойынға тәуелділікті қалыптастыру механизмі ішінара бейсаналық ұмтылыстарға негізделеді, мысалы, «рөл атқарады». Негізінде ойынға деген қажеттілік адамға тән Компьютерлік ойындар мен қиялдардың керемет ұқсастығы - бұл баланың сана мен компьютерлік ойындардың бірігуінің алғашқы және басты себебі. Компьютерлік ойындарға деген қызығушылықтың екінші себебі - сіздің нақты өміріңізді басқара алмау. Ал егер мүмкіндік болса? Шын мәнінде, көптеген ата-аналар өз балаларына өз еркін білдіруге және тәуелсіз болуға жеткілікті еркіндік береді, бірақ бала әлі күнге дейін компьютерде отырады және ойнайды, ойнайды. Мұның себебі ата-аналарға жақсы белгілі. Бала автономия мен бақылау тәжірибесінен айырылып қалуы мүмкін. Ата-аналар баладан тәуелсіздік алғаннан кейін оны қорқады дегенді білдірмейді. Осылайша, бала ең жеңіл жолды табады - ойын кезінде тәжірибе жинақтап, сол ойынды шебер меңгеру үшін. Ойын - әртүрлі факторлар мен кездейсоқтық қажетті ең төменгі деңгейге дейін төмендейтін шындықты қарапайым түрде имитациялау, сондықтан ойынға бақылауды үйрену өмірден оңайырақ. Компьютерлік ойындардың артық.

Елімізде компьютерлендіру үдерістері өте тез болды, бұл компьютерлермен өзара іс-қимылдың әртүрлі нысандарын дамытуға, атап айтқанда, компьютерлік ойын пайдаланушылардың қызығушылығын тудырды. Кейбір адамдарда бұл өзара қарым-қатынас мазмұндағы ұқсастықтарға психологиялық тәуелділікке ие болды. Компьютерлік индустрия болашақта ғана дамитын болғандықтан, компьютерлік технологиялар жалпы халық үшін қол жетімді бола бастайды, біз бұл мәселе уақыт өте келе өткір болады деп есептейміз.

Компьютерлік ойындарға тәуелділіктің түрлі деңгейлерімен сипатталатын адамдар санының көптігі оқушылар болып табылады. Мұғалімдер мен ата-аналардың байқауларына сәйкес, бұл балаларды сәтті әлеуметтендіруге, физикалық және тіпті психикалық денсаулыққа байланысты маңызды мәселелер тудырады. Дәстүрлі ойын-сауық теориясында компьютерлік ойындар тәуелсіз құбылыс ретінде ерекшеленбейді, өйткені бұл құбылыстың ешқандай ұлы тарихы жоқ. Компьютерлік ойын - еркін әрекет, ол адамның қалауы бойынша шақырады, ойын қызығушылық тудырады, егер бұл шарт жоқ болса, онда адам ойынды тоқтата алады. Көптеген жағдайларда тән ойын желілік болмаса оқшаулау. Компьютерлік ойын, қарапайым сияқты, тәуелсіздік емес, ойыншы не болып жатқандығын білмейді. Ойын кеңістікте, уақыт пен кеңістікте шектеледі. Бұл кезде компьютерлік ойын дәстүрліден өзгеше Ойынның көрнекі мүмкіндіктері ойын алаңының кеңістігін ойыншының емес, ойын ережелеріне сәйкес келетін әзірлеушінің өнімі болып табылады. Ойынның орыны бірте-бірте өзінің мағынасын жоғалтады. Ойын уақыты дәстүрлі ойын уақытына ұқсас мәнге ие. Ойындалған компьютерлік ойын жадында факт

ретінде сақталады және ойынның түпнұсқалық жағдайын қалпына келтірсеңіз, қайталануы мүмкін. Компьютерлік ойындарда оның алгоритміне тән ережелерді сақтау талап етіледі.

Әрине, компьютерлік ойындардың жіктелуі нақты нәрселерден біршама ерекшеленеді, бірақ кейбір ортақ ұпайларды табуға болады. Арнайы жасалынған бағдарламалар балаларға арналған рөлдік ойынды алмастыра алады, сюжеттің жағдайын белгілейді және қандай да бір рөлді таңдау құқығын береді. Пәндік-манипуляциялық ойын элементтері симуляциялық ойындарға және оқу бағдарламаларына тән, мысалы ұшуды имитациялайтын ұшқыштар үшін және шын мәнінде ойындарға жатқызылуы мүмкін. Ұшқыш әрқашан қателесу құқығын өзіне қалдырады, себебі ол тек шартты сөйлемге әкеп соғады. Алайда, мұндай тренажерлар пәндік-манипуляциялық ойындар сияқты функцияны орындайды: олар дағдыларды нығайтуға көмектеседі. Көптеген кеңестер мен дидактикалық ойындардың компьютерлік эквиваленттері кеңінен таралған.

Негізінде, барлық компьютерлік ойындар - ережелері бар ойындар, ал компьютерлік ойындардағы барлық нақты нысандар рәміздермен алмастырылады, олар технологияны дамытып, барынша шынайы болады. Компьютерлік ойындар мен нақты ойын арасындағы маңызды айырмашылықты атап өткім келеді: шынайы ойынға қатысушылардың өздері ойынның шарттарын ойластырып, бір-бірімен өзара әрекеттеседі, ойын барысында өздерінің мінез-құлқын өзгертуге болады, бұл олардың икемді ойлауға, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мен ойнап, сюжеттің жағдайын белгілеп, қандай да бір рөлді таңдау құқығына ие боламын. Виртуалды ойындар белгілі бір дәрежеде бұл мүмкіндікті азайтады, өйткені ойын әдетте ойын барысында белгілі бір өзгермейді, белгілі бір алгоритмді жасайтын әзірлеуші бар. Компьютерлік ойындардың адамның психикасына әсер етуі әдетте компьютерлік ойындардың әзірлеушілері пайдаланатын арнайы әдістермен түсіндіріледі. Мысалға, компьютерлік кейіпкердің көзқарасы кейіпкермен сәйкестендіруді тудырады, ал адам өзінің компьютерлік кейіпкерінің сыртқы көрінісінен айырмашылығы бар, ол рөлге кіру дәрежесінің төмендеуімен сипатталады. Біздің ойымызша, ойын кеңістігінде өмір-өлім парадигмасының ерекшелігі қызықты.

Әдебиеттер:

1.Федоров А.В. Школьники и компьютерные игры с «экранным насилием»//Педагогика. – 2004. - № 6 с.

2. Алданганғарова С.Б. Компютерлік ойындар. –2017 .

3. Чудинова В.П. Социализация ребенка и медиа//Школьная библиотека. – 2015. - № 4- 14-18 с.

4. Якушина Е.В. Подростки в Интернете//Педагогика. – 2011. - № 4 .

Армия С.К.
«Балапан» бөбекжайы КМҚК., тәрбиеші, Қарағанды қаласы

ОТБАСЫ МЕН БАЛАБАҚШАНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Рухани - адамгершілік тәрбие - екі жақты процесс.

Еліміздің болашағы-жас ұрпақты тәрбиелеуде бірінші бесік-отбасы, ата-ана тәрбиесі болса, екінші бесік –білім беру мекемесі. Мектепке дейінгі кезеңдегі тәрбие - адам қалыптасуының алғашқы баспалдағы. Балабақшадағы тәрбие бала табиғатына ерекше әсер етіп, оған өмір бойы өшпестей із қалдырады. Заман талабына лайық тәрбие мен білім беру жұмысын кешенді ұйымдастыру жаңа технологияларды, идеялар мен шығармашылық, инновациялық жаңашылдықты қажет етеді. Жас ұрпаққа білім беруді жетілдіру мәселесі толассыз күн сайын өзгеріп тұрған әлеммен бірге жүрері анық. Балабақшада берілетін тәрбие – барлық тәрбиенің бастамасы, әрі жан – жақты тәрбие мен дамыту ісінің түпкі негізін қалайтын орын. Бала бойындағы жақсы қасиеттер мен мүмкіндіктерді ашып олардың өнегелі, тәрбиелі болып өсуіне балабақша ошағының тигізер әсерінің маңызы зор.

Қоғам үшін әр кезеңде әр отбасында өсіп келе жатқан өрімдей ұл-қыздардың дені сау, рухани бай, еңбекке , білімге құштар болып өсуі ең жоғарытілек, ең биік мақсат. Оның қуат алатын қайнар бастауы отбасы. Отбасының аса құнды ықпалы мен әсерін өмірдегі ешнәрсенің күшімен салыстыруға болмайды.

Балаға отбасы тәрбиесінің орнын ешнәрсе алмастыра алмайды. Отбасы өмірге сәби әкеліп, оны тәрбиелеп, қалыптастыруда және ұрпақ жалғастыруда теңдесі жоқ орын. Отбасының балаға тәрбие берушілік қызметтінің мақсаты балаланың жасын, жеке ерекшелігін, психологиялық процестерін ескере отырып, жарасымды жетілген ұрпақты тәрбиелеу. Көздеген мақсатқа жету үшін отбасындағы тәрбие төмендегі міндеттерді шешеді.

Отбасында баланың өсуіне, денсаулығына қамқорлық жасау, тазалықты қалыптастыру.

Еңбексүйгіштікке баулу, тұрмыстағы, үй шаруасындағы еңбекке құлшынысын арттыр, өзіне - өзі қызмет етуге үйрету.

Отбасы мүшелерімен тіл табысып, дұрыс қарым қатынас жасауға, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетуге үйрету.

Әдебиетке, мәдениетке, өнерге тәрбиелеу. Бұл міндеттер жүзеге асу үшін бала дүниеге келген күннен бастап отбасында, қоғамдық орындарда, мектепте тәлім -тәрбие беріледі.

Балабақша — бүлдіршіндерді болашақта ата дәстүрін сақтайтын инабатты да, ибалы үлкен-кішіні сыйлай білуге үйретететін тәрбие орталығы. Өмірге келген жас ұрпақты тәрбиелеу ата-аналар мен балабақша тәрбиешілерінің қасиетті борышы.

Бала үшін дүниеде ең жетілген, білімді де, мәртебелі адам – оның ата – анасы. Ал, ең әдемі де жарық үй – оның туылған үйі. Жас баланың дамуында ата-ананың орыны ерекше, сондықтан ата-ана өз отбасында қолайсыз жағдайларды баланың көзінше тудырмауға тырысуы қажет. Отбасындағы ұрыс-керіс баланың жүйкесін тоздырады. Кейбір ата-аналар өз перзентін шектен тыс еркелетіп, баланың бетінен қақпай, көңіліне қарап тәрбиелейді. Ал мұндай көріністер баланың бойына кері қасиет пайда болуына тікелей жағдай тууына себеп болады. Ата-аналар балаға отбасылық өмірдің алуан түрлі, қыры мен сырын дүние жұмбақтарын танытып, тағылым талғамға, әдептілікке баулуға тиіс. Себебі, ата-ананың күнделікті өмір тіршілігіндегі еңбегі, адамның бейнелері, жақсы мінез-құлқы, дұрыс қарым-қатынасы – балаға үлгі. Баланың алдында барынша сабырлы әрі ұстамды болуға тырысу керек, ата-ана өзі үлгі бола отырып, баласын сабырлылыққа тәрбиелейді. Әрбір ата-ана өз баласы үшін-басты тұлға. Сондықтанда да кез-келген бала алдымен үлгіні ата-анасынан алады. Бала әкеден ақыл, анадан мейір алады. Ата-ана баласымен пікірлесуде бейауыз сөздерді қолданбай, дөрекілікпен жеке басын қорламай, мейірімді, табиғи, жылы ақылды сөздер айтып өнеге бола білсе, тәрбие де табысқа жетеді, өйткені, жақсы сөз жан семіртеді.Сонымен қатар мектепке дейінгі ұйымның педагогикалық ұжымы ата-аналармен бірлесіп, баланы өсіріп тәрбиелеудегі басты мақсат қоғамдық өмірге «түзу кірпіш қалау» екенін ескере отырып, ал осы мақсатты жүзеге асыру үшін, алдындағы қандай болмасын қиындықтарын жеңу, соған сәби кезінен төмендегі мынадай көзқарастарды негізгі ұстаным ретінде қабылдау.

Көзқарастар мыналар:

- Баланы сәби ол әлі ештеңе білмейді, ұқпайды деп жай көзбен қарамау керек, өйткені ол да өсіп келе жатқан тұлға.

- Баланы әр уақытта шындыққа үйрету. Еш уақытта алдамай, шындықты ашып айтып сол жағдайға дұрыс көзқараспен қарауға жағдай туғызу.

- Баланың өз ісін уақытымен күнде қадағалау, бақылау. Баланың әр бір ісін қадағалап, оған деген көзқарастан нәтиже шығаруға көмектесу.

Қандай жағдай болса да, ұрпағын жауын мен жел өтінен, жаман әдеттен қорғап, өз бойындағы ең жақсы қасиеттерін сіңіру, ана уызбен бірге ұлттық дәстүр қайнарына қондырып өсіру әке мен ананың ұлы борышы. Дені сау, рухы таза, ана тілін толық меңгерген ұрпақ өсіру қазіргі кездегі ең негізгі

мәселе. Бала тәрбиесінде отбасы басты орын алады. Баланың ана тілін толық меңгеруі . ұлттық-сана сезімін тәрбиелеу, денсаулығын түзету, бала тәрбиелеудің әдіс-тәсілдерін білу жөніндегі дағдыларын қалыптастыру мектепке дейінгі мекемелерге берілген. Тәрбиенің сан алуан келелі мәселесін шешетін, қарапайым дағдыларды бала санасына орнықтыратын алғашқы білім баспалдағы – балабақша. Балабақшада халық педагогикасын бала бойына сіңіре отырып имандылыққа, адамгершілікке тәрбиелейміз. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті мемлекеттік стандартының бес саласының әр бөлімдеріндерінің ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерінде салт-дәстүрдің барлық түрлерін баланың бойына сіңірудеміз. Мысалы: тұсау кесу, бесікке салу, тілашар т.б. Мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілер өз тәжірибелерінде халық ауыз әдебиетінінің ішінен жиі мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, санамақтар, ертегілерді оқу іс-әрекеттерінде пайдаланады. Бүгінгі күнде жас ұрпақтың сана сезіміне өз елінің, жерінің тарихы мен мәдениеті туралы алғашқы ұғымдарды кішкентай кезінен қалыптастырамыз.

Баланың өмірге қадам басардағы алғашқы қимыл-әрекеті ойын. Сондықтан оның мәні ерекше. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев «Ойын ойнап, ән салмай өсер бала бола ма?» — деп айтқандай баланың өмірінде ерекше орын алады. Ойын мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының дамуына ықпал ететін тәрбие құралы. Ойын баланың барлық қабілетінің дамуына, айналасындағы дүние жайлы түсініктерінің кеңеюіне, тілінің дамуына, құрбыларымен жақындасуына көмектеседі. Өйткені бала нәресте шағынан бастап адалдыққа, батылдыққа, мейірімділікке, еңбек етуге тәрбиелеудің құралы ойын. Осыған орай бүгінгі күндері тәрбиешілер алдында балаға білім., білім дағдыларын игеріп қана қоймай, қабылдауын, ойлауын, қиялын, сезімін, ерік-жігерін жан-жақты етіп дамыту міндеттері тұр. Болашақ қоғамымыздың тағдыры да бала тәрбиесіне тікелей байланысты. Қоғамды дамытушы да, ілгері апарушы да осы жас жеткіншектер. Тәрбиенің сан қилы дағдыларын бала бойына дарытатын алғашқы білім баспалдағы – балабақша, жол сілтеп, жетелеп, үйретуші — тәрбиеші.

Балабақшадағы тәрбие – қазақи ұлттық сана, ұлттық психология қалыптасқан парасатты, адамгершілік қадір – қасиеті мол, физикалық және моральдық жоғары белсенді жеке адамды қалыптастырып шығару процесі болып табылады. Тәрбиелеу мен білім берудің әрекеті практикалық процесс үстінде қалыптастырылады. Тәрбиелеу мен оқытудың міндеттері баланың осы іс-әрекет түрлерін қалыптастыру және оны белгілі бір мақсатқа бағыттап отыруды көздейді. Ойнау, еңбек ету, және білім алу барысында ақыл-ой, адамгшершілік, физикалық және көркем тәрбие, даму процесі қатар жүреді. Бала осы кезде белгілі дәрежеде білім алады, іскерлікке үйренеді, өзін қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауға, қоғамдық өмірдің әдет дағыларын игеруге бейімделеді. Іс-әрекеттің тап осы түрлерін ғана дамыту арқылы тәрбиелеу білім беру міндеттерін шешуге, бала дамуын дұрыс жолмен

бағыттап отыруға мүмкіндік туады. Жақсы ойнап, еңбек ете білетін әрі оқуға қабілетті баланы ересек адамдар мен балалар қоғамында өмір сүруге қажетті қасиеттерді толық игерген тәрбиелі бала деп аталуы мүмкін. Жоғарыда аталып өткен іс-әрекеттің әрқайсысы бала дамуына өзіндік, өзіне тән үлесін қосады. Мысалы, тәрбиенің ең маңызды міндеті саналатын ақыл-ой тәрбиесінің өзі бала ойының: еңбегін және балалардың оқуын үнемі бағыттап отыру арқылы жүзеге асатыны бізге балаларды тәрбиелеу тәжірибесінен таныс. Адамгершілікке тәрбиелеу міндеттері жөнінде де осыны айтуға болады. Бала өзін-өзі көрсете білсе, ендеше ойын, оқу еңбекте адамгершілікке тәрбиеленеді деген сөз. Өйткені, мұнда олардың өзара ересек адамдармен қарым-қатынасы қалыптасады. Іс-әрекеттің әрбір түрінде осылайша өзара ұштасып жататын педагогикалық мүмкіндіктерді ескере отырып, мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың тіршілік әрекеттерін, тәрбиелік мақсатқа сай ұйымдастыра аламыз. Ойын, еңбек, оқу арқылы біз балаларға белгілі бір тұрғыдан ықпал жасай аламыз. Бірақ біз іс-әрекеттер ойын, еңбек, оқыту өзара ұштасқан жағдайда ғана баланың жеке басын дамытуда толық нәтижеге жете аламыз. Балабақшаның негізгі міндеті – баланың жеке басының бастапқы қалыптасуын қамтамасыз ету. Бұл жас баланың ақыл-ойының дамуы мен даярлығы үшін қолайлы кезең. Осы кезеңде бала оқу мен тәрбиені қалыптастыруға, өз қызметін білуге, тілдік қатынастың қарапайым тәжірибесінде өзін-өзі таныта білуге, мінез-құлық мәдениетіне, жеке гигиеналық және салауатты өмір салтының негіздеріне бағдарланады.

Еліміздің ертеңгі болашағы жас ұрпақты азаматық пен имандылыққа баулу – тәрбиенің басты міндеттерінің бірі. Сонымен қатар ата-аналар мен мектепке дейінгі ұйымдар ұлттық тәрбиеге де мән бергендері жөн. Бұл саладағы күш – жігер алдымен бүлдіршіндерді отандыққа тәрбиелеуге бағытталады. «Отан» деген ұғым балаға дүние есігін ашқан үйі , ата-анасы, ағайын туыстары, туған жері, кең – байтақ гүлжазира даласы, тау – тасы, өзен – көлі, сылдырап аққан мөлдір бұлағы бейнесінде қабылданып, ең қасиетті де құдіретті алтын бесігі ретінде үйретуге тиіспіз.

Әке мен шеше өзін тәрбиешімін дей отырып, өздері де тәрбиеге енуі қажет. Бүлдіршіндер өнерімен қорытындыланады. Қазіргі таңда баланы тәрбиелеуде ата - ананыңда, тәрбиеші ұстаздыңда атқаратын ролі зор. Жас күнінде бала қандай тәрбие алса ізбен алға қарай өседі. Тәрбие кезінде отбасының, балабақшаның да алатын орны бар. Ата –ана баласына өз отбасын қадір тұтудан бастап, туған - туыс, Отан, Қазақстан деген ұғымдарды терең түсінгені, құрметтеп қарауға тәрбиелеу керек екенін ұғындыру. Отбасы жауапкершілігі бәрінен биік болмақ. Сондықтан ата-ана талапты өздеріне қойғандары жөн. Баланың тәрбие алуына қоғамнан өз орнын табуына жағдай жасауына әрбір отбасы педагогикалық әдіс -тәсілдерге сүйенгені дұрыс.

Әдебиеттер:

1. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика: Учебное пособие
2. для студентов сред.пед. учебных заведений. – 4-е изд.: - М.: Академия, 2002.- с. 150.
3. Сейтенова С. С. Абил А.С. Отбасымен әлеуметтік педагогикалық жұмысы: әдістемелік құралы – Ақтөбе, 2017. - 230 бет
4. Азаров Ю.П. Семейная педагогика: Педагогика Любви и свободы.-М.,1993. – с. 200

Арконова Алмагуль Кайроллаевна,
Койбагарова Ляззат Бакытовна
«Балапан» КМҚК бөбекжайы

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ЖАНУАРЛАРҒА ҚАМҚОРЛЫҚПЕН ҚАРАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ

Мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық тәрбиелеу мәселесі бүгінгі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мұндай жас санатындағы балалардың ақыл-ойының ажырамас құралы қоршаған табиғат, атап айтқанда жануарлар деп танылады. Бала өмірінде мектепке дейінгі кезеңде жануарларға қамқор қарым-қатынасты тәрбиелеудің маңызы зор. Жануарлар әлемі өте тартымды, үйдегі жануарлар тәрбиенің маңызды факторы болып табылады.

Қазіргі әлемде аталмыш мәселе өзекті болғандықтан, жас ұрпақ арасында жануарларға қатыгездікпен қарауды жоюды, осыған байланысты мектеп жасына дейінгі балалардың жануарларға қамқор көзқарасын тәрбиелеу мәселесіне назар аудару өте маңызды.

Мектепке дейінгі тәрбие тұжырымдамасында мектепке дейінгі жаста табиғи әлемге деген қарым-қатынастың этикалық нормалары қалыптасатындығы көрсетілген. Сондықтан қарастырылып отырған мәселенің әлеуметтік-педагогикалық аспектісі түбегейлі маңызға ие: Мектеп жасына дейінгі балаларда жалпы адамгершілік құндылықтарға негізделген табиғаттағы адамгершілікке бағытталған іс-әрекетке дайындықты дамыту жолдарын іздеу. Бала мен оның қоршаған ортасының оң өзара әрекеттесуі мектеп жасына дейінгі баланың табиғат объектілеріне қамқорлық жасауға дайын болуына тікелей байланысты.

Жануарларға қамқорлық жасауды қалыптастыруды бастау үшін мектепке дейінгі балалық шақ өте қолайлы. Дәл осы уақытта әртүрлі дағдылар, білім, іскерліктер жүйесінің белсенді қалыптасуы жүреді. Мектеп жасына дейінгі бала қоршаған ортаның объектілерімен қызығушылықпен өзара әрекеттеседі, тиісті объектілерге қатысты оң мінез-құлықты көрсетеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың барлық тіршілік иелеріне деген қамқорлығы табиғатпен жаратылған барлық нәрсе ерекше екенін түсінумен келеді. Мектеп жасына дейінгі балалар қоршаған әлемге деген көзқарасын ауызша білдіре алады, табиғат объектілерінің қалауларын, қажеттіліктерін және жағдайын айта алады. Мысалы, тірі заттың бір нәрсеге деген қажеттілігін көріп, бала оны қанағаттандыруға тырысады, яғни.іс-әрекетте қамқорлық көрсету (жануарға су құю немесе жем беру). Сондай-ақ, мысалы, олардың үй жануарларын күтуге қатысуына ықпал етуге болады. Сонымен, балалар адамдар сияқты барлық жануарлардың табиғи қажеттіліктері бар екенін түсіне бастайды, оларды белгілі бір жағдайлар болған кезде ғана қанағаттандыруға болады. Әрбір тірі ағзаға оған қолайлы тіршілік ету ортасы

қажет. Ересек адам балаға әрбір тірі жанға оның өмірі үшін оңтайлы жағдайлар жасалуы керек екенін түсіндіруге міндетті.

Айтылғандай, қамқорлық бұл күрделі адамгершілік сапасы. Алайда, баланың ересек адам мен құрдастарына деген көзқарасын білдіру және көрсету оңай емес екенін атап өткен жөн; табиғат объектілеріне қатысты мұны жасау әлдеқайда оңай. Оларға қамқорлық жасай отырып, бала өзін сенімді, күшті, қабілетті және білімді сезінеді. Сондықтан осы сапаны қалыптастыру үшін табиғи ортаны барынша пайдалану қажет.

Табиғат терең моральдық мазмұнға ие, бұл барлық тіршілік иелеріне ұқыпты, қамқор қарым-қатынасты көрсетудің маңыздылығы мен қажеттілігін көрсетеді. Табиғат әлемімен қарым-қатынас балаларды әрқайсымыздың ондағы барлық нәрсе үшін жауапкершілік туралы ойлануға мәжбүр етеді. Олар табиғат объектілеріне жанашырлық танытып қана қоймай, оларға тікелей, нақты және тиімді көмек көрсету керектігін түсінуі керек.

Тірі табиғатқа қамқорлық жасай отырып, бала әртүрлі себептерді басшылыққа ала алады: бұл жақсы іс екенін түсіну, мадақтауға деген ұмтылыс, ересек адамның мақұлдауына ие болу. Педагогикалық процесті ұйымдастыра отырып және мұны түсіне отырып, тәрбиеші мектепке дейінгі баланың мінез-құлқының жетекші мотиві табиғатқа деген қамқорлыққа айналуын қамтамасыз етуі керек. Сонда ғана бала мінез-құлықтың әлеуметтік мотивтерін қалыптастыра бастайды, ол тірі ағзаның қажеттіліктерін қанағаттандыруға тырысады, осылайша табиғат объектісіне де, өзіне де қуаныш пен қанағат әкеледі. Қамқор іс-әрекеттің маңыздылығы мен қажеттілігін түсіну балаға кемелдіктен ерекше қанағат пен қуаныш әкеледі.

Сондай-ақ, балалармен жұмыс жасауда тәрбиешілер өте тиімді емес құралдар мен әдістерді жиі қолданатындығын атап өткен жөн. Тіпті мектеп жасына дейінгі балаларды табиғатқа қамқорлық көрсетуге шақырған жағдайда да, олар өздерінің талаптарын экологиялық орындылықпен дәлелдемейді. Осындай қателіктер әдетте жас мамандарда байқалады.

Қазіргі уақытта адамдар мен жануарлар, өкінішке орай, зиянды тіршілік ету ортасымен қоршалған. Бұл ластанған су, ауа, жер. Осыған орай, табиғатқа және оның объектілеріне деген қамқорлық-бұл шын мәнінде адамның өзіне, денсаулығына оның кейінгі ұрпақтарына деген қамқорлық. Табиғатқа зиян келтіретін барлық нәрсе адамға теріс әсер ететінің түсіну.

Балабақшада тәрбиеші қамқорлық сияқты моральдық сапаны мақсатты түрде қалыптастыруға, мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік саласындағы өзгерістердің динамикасын бақылауға мүмкіндік алады. Қамқорлық-бұл адамгершілік қасиет және барлық тіршілік иелеріне сүйіспеншілікпен, жанашырлықпен қарау, көмектесуге дайын болу.

Жануарларға қамқор қарым-қатынасты тәрбиелеу моральдық тәрбиемен байланысты. Адамгершілік тәрбие-бұл өскелең ұрпақтың адамгершілік мұраттары мен қағидаттарына сәйкес жоғары сана, адамгершілік сезімдері мен мінез-құлқын қалыптастырудың мақсатты процесі.

Жануарларға қамқорлықпен қарауды тәрбиелеу балаға табиғатқа, оның жануарлар әлеміне ұқыпты қарау дағдыларын үйретеді. Бұл жағдайда мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктері туралы ұмытпау керек. Олар жоғары сезімталдық пен эмоционалды әсерлілікпен ерекшеленеді.

Табиғатқа және оның объектілеріне қамқорлық қарым-қатынасты эмпатия мен жанашырлық арқылы дамыту ұсынылады. Мұндай адами қасиеттер балаға біреудің ауырсынуын сезінуге, белгілі бір тірі жанның «жағдайына» енуге, яғни өзін жануардың орнында елестетуге көмектеседі.

Жануарларға қамқорлық жасауды тәрбиелеу сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балаларға жанашырлықты, мейірімділікті және қамқорлық жасауды үйрететін үйсіз жануарларға арналған баспаналар туралы бейнелер көрсету, оларға жанашырлықтың үлгісін көрсету, нақты мысалдармен жануарларға қатыгездіктің не екенін және оны қалай түзетуге болатындығын түсіндіру қажет.

Қазіргі шындық жағдайында жас ұрпақты дұрыс тәрбиелеу-бұл шұғыл қажеттілік. Оны іс жүзінде қоғамның әлеуметтік тәртібі деп атауға болады. Балалардың табиғатқа және оның тірі объектілеріне қамқор қарым-қатынасын тәрбиелеу адамгершілік тәрбиенің, мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының адамгершілік бағытын қалыптастырудың маңызды міндеті ретінде танылады.

Айта кету керек, балалар мектеп жасына жеткенде, әдетте, табиғат объектілеріне мейірімділік сезімін көрсетеді. Рас, көбінесе бұл пассивті болады. Мысалы, балалар өсімдіктер мен жануарларға өз іс-әрекеттерімен зиян келтірмеуге тырысады. Бірақ, сонымен бірге, олар тиісті күтімді көрсетпеуі мүмкін, олар мұны тек ересектердің нұсқауымен жасайды.

Мектеп жасына дейінгі балалардың жеке тобында күтім тек табиғат объектілерінің шектеулі санына - үй жануарларына, жақын маңдағы жануарларға қолданылады.

Жануарлардың тіршілік әрекетіне, әдетте, ұсақ жәндіктерге өрескел араласу жағдайлары бар. Мысалы, оларды балалар табиғи ортасынан алып, қораптарға салып, үйге әкеледі. Балалар арасында жануарларға қатыгездік танытатындар да кездеседі. Олар мысықты, итті ұрып-соғып, жәндіктердің аяқтарын жұлып алады және т.б. әрине, мұны бірден тоқтату керек. Балаларға жануарлардың адам сияқты ауыруы мүмкін екенін түсінду қажет. Кейде балалар тіпті жануарларға еріксіз зиян келтіреді. Бұл кейде жақсы ниетпен болады. Мәселен, мектеп жасына дейінгі бала ұядан құлаған балапанды үйіне алып келуі мүмкін, содан кейін оны қажетсіз немесе мүлдем жарамсыз тамақпен тамақтандыруы мүмкін. Осылайша, балалардың тірі орта объектілеріне қатысты теріс әрекеттерінің әртүрлі себептері болады екен. Бірақ осының барлығының бір түсіндірмесі жануарлар туралы білімнің болмауы, олардың жеткіліксіз қалыптасуы немесе толық болмауы, жануарлардың жағдайын көре алмау (нашар байқау), табиғаттың тірі объектілеріне танымдық қызығушылықтың болмауы және т. б.

Баланың тірі табиғат объектілеріне оң және ұқыпты қарау бөлігіндегі дағдыларының болмауы оның жануарлармен қарым-қатынас тәжірибесінің жеткіліксіздігімен, атап айтқанда қала жағдайында, тиісті экологиялық тәрбиенің болмауымен байланысты.

Балалардың жануарларға қамқорлық жасау дағдыларын дамытуға педагогикалық және экологиялық, психологиялық жағдайлардың тізімі негізделуі керек. Баланың жеке басын қалыптастырудың өзіндік ерекшелігін, оның табиғаттың тірі объектілеріне қатынасының ерекшеліктерін ескеру қажет. Мектеп жасына дейінгі балада тірі ағзалар туралы қарапайым білім жүйесін қалыптастыру маңызды. Бұл оған әртүрлі жануарлардың өмір сүру ерекшеліктерін жақсы түсінуге көмектеседі.

Әдебиеттер:

1. Арискина, Н.А.К вопросу о формировании экологических представлений у детей старшего дошкольного возраста / Н.А.Арискина//В сборнике: информационно-образовательные и воспитательные стратегии в современной психологии и педагогике. - 2018. - С. 13-17.

2. Бойко, О.В. Экологическое воспитание дошкольников в условиях реализации ФГОС ДО/ О.В.Бойко//В сборнике: Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. - 2018. - С. 27-30.

Аймагамбетова Бакыт Максутовна
Тажикенова Галима Каракатовна
«Балапан» КМҚК бөбекжайы

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ТАБИҒАТҚА ҰҚЫПТЫ ҚАРАУҒА ТӘРБИЕЛЕУ

Қазіргі уақытта адамзат экологиялық апатқа қарсы тұрғаны айтпаса да түсінікті. Экологиялық тепе-теңдікті бұзудың себебі адамдардың қоршаған табиғатқа тұтынушылық қатынасы, олардың экологиялық сауатсыздығы мен қоршаған ортаны қорғауды саналы түрде сезінбеуінен болып отыр. Бүгінгі таңда экология, тірі ағзалардың бір-бірімен және қоршаған ортамен қарым-қатынасы туралы ғылым ғана емес, сонымен бірге дүниетаным болып табылады.

Елімізде осы аталмыш мәселеге орай табиғатқа, атап айтсақ жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайларының 7,4% - ы бойынша ғана қылмыстық іс қозғалады екен [1]. Солар бойынша тіркелген істерге статистикалық талдау жасайтын болсақ келесі диаграммаға көз жүгіртейік. Біз диаграммадан көріп тұрғанымыздай жануарларға қатыгездікпен қарау жағдайы көбеймесе азайып тұрған жоқ екеніне көзіміз жетеді.

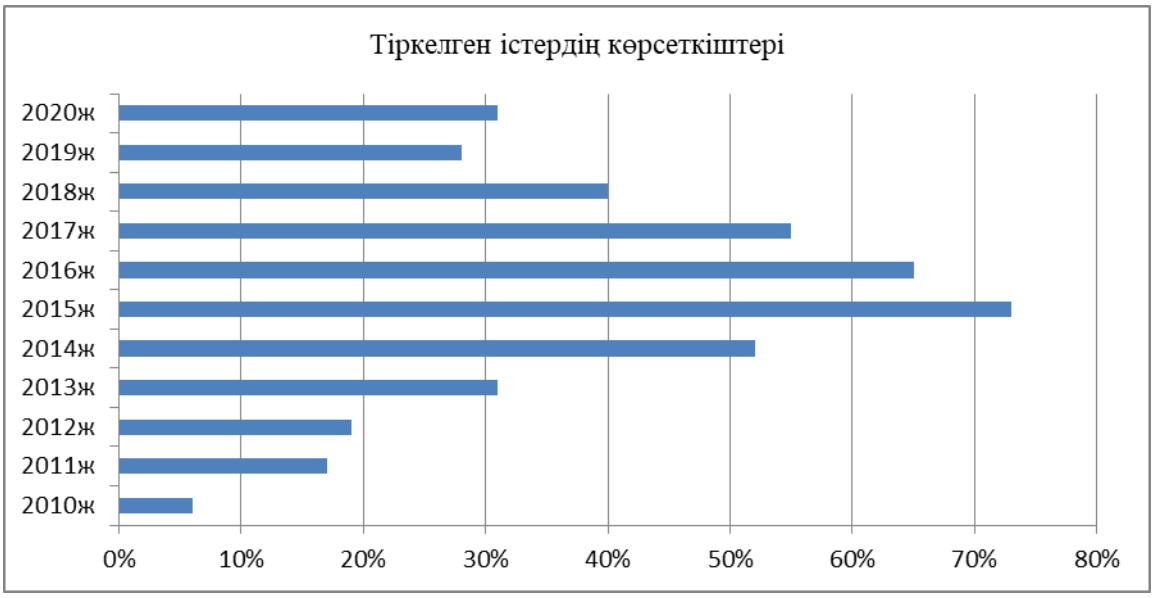

Егер бала кезінде жануарларға деген сүйіспеншілікті оятпаса, ересек адам жануарлар әлеміне қалай қамқорлық жасай алады? Ендеше осы ересектердің осындай табиғатқа ұқыпсыз, қатыгез қарауын алдын алу балалық шақтан бастау алуы керек. Себебі қай тәрбиенің бастауы болсын ол балалық кезде атап айтсақ мектепке дейінгі кезеңде қалыптасады.

Сондықтан, әлемдік деңгейдегі танымал психологтар бірауыздан мектепке дейінгі жастан бастап жануарларға адамгершілік қатынасты дамыту қажет деп айтты. Ересектер жануарларға адамгершілік қарым-қатынасты

көрсетіп, балаларда оларға осындай көзқарасты тәрбиелеуі керек. Егер бала кез - келген жануарды көрсе, баланың түсіне, жануардың сыртқы құрылымының ерекшеліктеріне назар аудару керек. Оның қайда тұратынын, не жейтінін айтып, оның өмірін сақтау үшін бар күшін салу керек.

Балаларда жануарларға дұрыс көзқарас қалыптастыру үшін ата-аналар олар туралы, олардың табиғи кешендегі рөлі, адамдар үшін маңызы туралы белгілі бір түсінікке ие болуы керек. Бұл білім отбасындағы балаларға беріледі және табиғатқа деген сүйіспеншілік пен қамқорлықты тәрбиелеуге негіз болады. Туған елдің құстарымен танысу ерте жастан басталып, біртіндеп бізге қуаныш пен эстетикалық ләззат әкелетін тірі тіршілік иелерінің сұлулығы мен рақымын көруге дағдылануы керек.

Жалпы балалардың табиғатқа ұқыпсыз, кейде қатал көзқарасы оларда қажетті білімнің болмауымен түсіндіріледі. Табиғатты, өсімдіктердің тынысын, шөптің шуылын, құстардың әнін сезінетін балалар бұл сұлулықты жоя алмайды. Керісінше, олар осы туындыларды өмір сүруде, оларды жақсы көруі керек [2].

Біз ересектер өмірді өз сезімдеріміздің тәжірибесі негізінде түсінеміз және біз балаға «табиғатты қорғау» сөздерінің артында не тұрғанын түсіндіргіміз келгенде, біз оның тәжірибесіне жүгінуіміз керек. Ол шынымен қалай түсінеді?

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасау кезінде біз табиғаттағы мінез-құлық ережелерін айтамыз: тыйым салу, рұқсат ету (мысалы, гүлдерді жұлуға болмайды, оларды иіскеуге болады; қоңыздарды жинауға, таптауға болмайды, бірақ оларды бақылауға болады) және ұсыныс (гүлдерді суару керек, құстарды тамақтандыру керек...) балаларды бақылауға үйрету өте маңызды! Осыған орай біз өзімізге балалармен жұмыс барысында баланы қоршаған ортада болып жатқанды бақылауға үйретуді міндет етеміз. Бұл экологиялық мәдениетті дамытудың маңызды қадамы. Біздің балабақшамыздың ауласында жасыл аралдар сақталған (өте үлкен болмаса да), біз оларды сақтап, жаңа екпелермен толықтыруға тырысамыз. Осының арқасында біздің балалар күн сайын серуендерде құстарды көре алады (торғайлар, қарғалар, көгершіндер, сауысқандар, тіпті кейде шағаланы да байқайға болады). Балалар құстарды қалай тамақтандыруға болмайтынын біледі. Балалар бақылаудың негізгі ережесін біледі және орындайды. Сонымен қатар, біздің балалар ата-аналарымен бірге балабақшадағы қоршаған ортаны қорғау мәселесіне байланысты әртүрлі шығармашылық байқауларға белсенді қатысады. Бұл бірлескен жұмыс балалар мен олардың ата-аналарын жақындастырады, балаға маңызды және қажет нәрсені жасайтын сезімін береді, өйткені баланың өмірінде ата-аналар әлі де басты үлгі болып табылады.

Балалардың жануарларға қамқорлық жасау дағдыларын дамытуға педагогикалық және экологиялық, психологиялық жағдайлардың тізімі негізделуі керек. Баланың жеке басын қалыптастырудың өзіндік ерекшелігін, оның табиғаттың тірі объектілеріне қатынасының ерекшеліктерін ескеру

қажет. Мектеп жасына дейінгі балада тірі ағзалар туралы қарапайым білім жүйесін қалыптастыру маңызды. Бұл оған әртүрлі жануарлардың өмірі мен өмірінің ерекшеліктерін жақсы түсінуге көмектеседі.

Егер балалар табиғи объектілерге деген жанашырлық сезімін сезіне алса, онда олар, ең алдымен, мұқтаж адамдарға қамқорлық көрсетіп, қиыншылыққа тап болғандарға көмектесіп, қорғауды қажет ететіндерді қорғайды. Бұл, әрине, тірі табиғатқа қатысты айтылған ой. Ересектер балаларға адамның жануарлардың көмекшісі болуы керек екенін түсіндіруі керек. Ерте жастан бастап жануарларды қорғау, оларға қамқорлық жасау керек екенін түсіндіру керек.

Сонымен, жануарларға қамқорлық жасауды тәрбиелеудің ажырамас шарты балалардың өздерін табиғаттың бір бөлігі ретінде білуі болып саналады.

Балалардың жануарларға ұқыпсыз және қатал қарым-қатынасы, әдетте, мектеп жасына дейінгі балаларда экология бөлігінде қажетті білімнің болмауынан болатындығын ұмытпауымыз керек. Сондықтан жанашырлыққа тәрбиелеу мектепке дейінгі жастағы экологиялық білім жүйесін қалыптастырумен байланысты. Мұндай жүйе балалардың жануарларды ерекше тіршілік иелері, олардың қажеттіліктері және оларды қанағаттандыру тәсілдері туралы хабардар болуын қамтиды. Сондай-ақ, балалар тіршілік ету ортасы мен тірі заттар арасындағы байланысты түсінуі керек. Барлық жануарлар бір-бірімен күрделі байланыс жүйесімен байланысты екенін түсіну керек. Яғни, бәрі бір-біріне байланысты және бәрі бір-біріне қажет.

Әрине, жануарлар туралы білімнің өзі балалардың жабайы табиғат объектілеріне деген қамқорлығын дамыту үшін жеткіліксіз. Мектеп жасына дейінгі балаларды өздерінің жас санаттары үшін практикалық іс-әрекетке дағдыландыру, балалардың жануарлармен нақты қарым-қатынасы үшін жағдай жасау ұсынылады; оларды жануарлардың мінез-құлқын байқауға, оларға қамқорлық жасауға және тамақтандыруға үйрету, одан жағымды эмоциялар алу.

Мұндай дағдыларды дамыту, мысалы, хайуанаттар бағына, жануарлардың баспанасына бару немесе үй жануарларымен қарым-қатынас жасауға көмектеседі. Жануарлармен қарым-қатынас мектеп жасына дейінгі балаларды жануарларға қамқор қарым-қатынаста тәрбиелеу үшін ерекше маңызды.

Баланың жануармен қарым-қатынасы оның өміріне жаңа түстер береді, жеке экологиялық тәжірибені байытады, тірі жанға деген жанашырлықты, оған қамқорлық жасауды қалыптастырады.

Бала мен жануардың өзара әрекеттесуі адамгершілік пен қамқорлыққа тәрбиелеудің тиімді бағыты болып табылады. Бұл мектеп жасына дейінгі балаларда шынайылықты, мейірімділікті дамытуға көмектеседі. Жануарлармен қарым-қатынастың пайдалы дағдылары міндетті түрде үй жануарлары (иттер, мысықтар, құстар) ұсталатын отбасына беріледі.

Мектеп жасына дейінгі балаларға табиғаттағы әр жануардың маңыздылығы туралы ақпарат беру керек, біздің кез-келген бауырласымызға теріс қарамау керек деген түсінік қалыптастыру керек, өйткені көптеген адамдар адамның сенімді көмекшісі ретінде қызмет етеді. Адамның өзі кез-келген жануардың досы болуы керек. Мұндай шындықты әр бала білуі керек.

Тәрбиеші балаларға жануарлар әлемінің алуан түрлілігі мен сұлулығын көрсетіп, адамдар әлемі мен жануарлар әлемі арасында параллельдер жасауы керек. Балалар басты нәрсені түсінуі керек: адамдар мен жануарлар бірдей азап пен қуанышты сезінуі мүмкін. Балаларға жануарлардың қайғысы мен қуанышын адамның көзқарасы мен мінез-құлқымен байланыстыруды үйренуге, әр адамның жануарлар өмірі үшін жауапкершілік деңгейін түсінуге көмектесу керек.

Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларда жануарлар туралы идеяларды уақтылы қалыптастыру және олармен адам тарапынан дұрыс қарым-қатынас жасау өте маңызды.

Мектеп жасына дейінгі баланың жануарларға қамқор көзқарасын тәрбиелеу – бұл біздің қасымызда тұратын барлық тіршілік иелерін білу, онымен өзара әрекеттесудің дұрыс формаларын дамыту.

Әдебиеттер:

1. https://cabar.asia/ru/v-kazahstane-razrabatyvayut-novyj-zakon-o-zashhite-zhivotnyh

2. Екимова, В. В. Воспитание бережного отношения к природе у детей дошкольного возраста / В. В. Екимова. - Текст : непосредственный // Теория и практика образования в современном мире : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). - Т. 1. - Санкт-Петербург: Реноме, 2012. - С. 104-105. - URL: https://moluch.ru/conf/ped/archive/21/1493/ (дата обращения: 22.04.2021).

Аубакирова А. К.
Директор КГУ «Реабилитационный центр №1»
Управление образования Карагандинской области

НЕЙРО-СЕНСОРНО-ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД В РАБОТЕ ПЕДАГОГОВ ЦЕНТРА РЕАБИЛИТАЦИИ

Вся жизнь ребенка связана с бесконечным восприятием окружающего мира, с его красками, звуками, формами. В связи с этим, развитие сенсорно-перцептивных базовых эталонов является важным в развитии и воспитании всех категорий детей, особенно детей с нарушениями развития.

У ребенка наблюдаются проблемы с самообслуживанием (застегивание кнопок, сморкание, одевание), трудности в обращении с игрушками, с участием в игре и ручной деятельности (пазлы, вырезание и наклеивание, раскрашивание, игры на детской площадке), избегание тех видов деятельности, которые вызывают затруднения, трудности с письмом, неуклюжесть (трудности согласования движений левой и правой частей тела), трудности выполнения спланированной последовательности движений (например: поимка или отбивание летящего мячика).

Педагог в активном взаимодействии с ребенком помогает ему понять, что его окружает и правильно отреагировать на это, приобретая положительный опыт. Организовывает ситуации для того или иного необходимого воздействия, где ребенок будет учиться делать выбор, составлять план действий и вырабатывать стратегию для изменения отношения к своим трудностям (например, ребенок боялся высоты, а в течение курса занятий стал лазить по лестнице и прыгать с высоты). Мы создаем такие виды деятельности, которые мотивируют детей с различными нарушениями развития, определяем, что привлекает каждого конкретного ребенка и встраиваем эти элементы в занятие, подкрепляя усилия ребенка восторгом, богатством его новых ощущений и радостью! Без ярких, положительных эмоций нельзя! Основополагающий аспект для развития и спокойствия детей является ощущение физической и эмоциональной безопасности, дружелюбной и доверительной обстановки. Это создает высокий уровень успеха, в отличие от реальной жизни. При этом педагог, включает в занятие все компоненты деятельности, которые требуются для успешного преодоления выявленных у ребенка нарушений обработки сенсорной информации. Сенсорно-интегративный подход оказывается полезен в работе с детьми с самыми разными проблемами: это и трудности в освоении учебных навыков, и сложности общения со сверстниками, моторная неловкость, ЗПР, СДВГ, различные состояния, связанные с органическими поражениями ЦНС, расстройства аутистического спектра и др. **Ценность данного подхода — направленность на коррекцию причины нарушения, а не на сглаживание симптомов, которые обусловлены этой причиной.** Ребенок неповторим и многогранен. Важно *следовать за ребенком в его*

развитии, искать тот метод, который поможет преодолеть проблемы и трудности данного конкретного ребенка, и гибко менять приемы, методы и вид терапии, если они не подходят к конкретному ребенку. Понимание особенностей и потребностей каждого ребенка может помочь в построении эффективной коррекционно-развивающей работы, помочь ребенку наладить контакты, общение со сверстниками и взрослыми, и полноценно развиваться во всех направлениях [1, 53 стр.]. Это состояние обусловлено онтогенезом развития сенсорных систем. Тактильные, проприоцептивные, вестибулярные сенсорные системы начинают формироваться еще до рождения ребенка. Другие-зрительные, слуховые, обонятельные, ароматические, на основе которых развиваются позднее. Поэтому сенсорно-интегративная терапия направлена, прежде всего, на развитие взаимодействия между тактильной, проприоцептивной и вестибулярной сенсорными системами как основы, основы, предпосылки формирования других ощущений. Эрготерапевт с дополнительными знаниями в области неврологии и педагогической психологии, доктор Энн Джин Айрес в ходе практической работы пришла к разработке теории нарушений сенсорных систем - теории дисфункции сенсорной интеграции. Исходя из этой теории, дети с отклонениями в развитии речи, моторики и эмоциональной сферы, трудности в обучении, поведении, общении могут нарушаться функционированием сенсорных систем.

В 1972 году Айрес определил сенсорную интеграцию как неврологический процесс, который организует как ощущения, возникающие как от собственного тела, так и от внешнего воздействия окружающей среды, и позволяет использовать тело в определенной ситуации, планировать и организовывать соответствующие последовательные действия и поведение [2, 41 стр.].

В случае появления различных признаков нарушения обработки сенсорной информации можно говорить о возможных нарушениях определенных подкорковых и корковых компонентов центральной нервной системы, влияющих друг на друга. Центральная нервная система сама по себе является открытой системой, а открытые системы в процессе взаимодействия с внешней средой способны к саморегуляции, самоорганизации и трансформации.

Вся жизнь ребенка связана с бесконечным восприятием окружающего мира, его красок, звуков, форм. В связи с этим развитие сенсорно-перцептивных базовых эталонов имеет важное значение для развития и воспитания всех категорий детей, особенно детей с нарушениями развития.

Каждый ребенок индивидуален, поэтому терапевтический эффект в нашем центре определяется индивидуально для каждого: выбор видов деятельности на уроке для ребенка определяется необходимостью включения тех или иных сенсорных ощущений в контекст в осмысленные, самостоятельные, адаптивные формы взаимодействия. Основное внимание уделяется интеграции вестибулярных, проприоцептивных и тактильных

жазба жұмысы неліктен «түрлі түсті» деген сұрақ қоямын. Оқушылармен бірігіп отырып қате жіберілген сөздердің принципін анықтаймыз. Сонымен қатар бір түспен жазылған мәтін беріп, ондағы қателерді оқушылар өздері тауып түрлі- түсті түспен сызады.

Оқушылардың шығармашылығын дамыту жұмыстарының бірі «Ертегі сабақ». Бұл тапсырмада оқушылар сөз таптары немесе сөйлем мүшелері т.б. туралы ертегі құрастырады. Ертегі тақырыптарын оқушылар өздері таңдайды немесе дайын тақырыптар беріледі. Мысалы «Бұрынғы өткен заманда сын есім өмір сүріпті» деп тақырып берілсе, оқушылар оның мағыналық топтарын, түрлерін келтіре отырып ертегі құрайды. Осындай тапсырма түрлері оқушының грамматикалық тапсырманы басқа қырынын меңгеруіне мүмкіндік береді.

Мектептегі білім беру белгілі бір білім көлемін меңгеру мақсатында ғана емес, жаңашыл қоғам шығармашыл, жан- жақты дамыған тұға керек етеді.

Сондықтан біз мектепте өтетін сабақтарда оқушылардың әлеуеттік дамуына мүмкіндік беруіміз керек. Оқытудың белсенді әдіс- тәсілдерін оқыту процессіне енгізу осындай ортаны сабақта да, сабақтан тыс кездеде құруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. К.Өстеміров, А.Айтбаева «Қазіргі білім беру технологиялары» - А.,2006ж.

2.http://ipkps.bsu.edu.ru

3. Иваненко А.М. Современный урок. – М.: Прогресс, 2005. – 256 б

Блялова Каракат Каирбековна
№ 34 ЖББМ қазақ тілі және әдебиет мұғалімі

ОҚУ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА ФОРМАЛАРЫН ІЗДЕУ ЖӘНЕ ОДАН ТУЫНДАЙТЫН ПРОБЛЕМАЛАР, ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі заманғы білім берудің басым мақсаты білім алушылардың қабілеттерін дамыту және оқу проблемаларын өз бетімен сипаттай білуге толыққанды қалыптастыру. Оқу үдерісін бақылауға және алынған нәтижені бағалауға – оқуға үйрету.

Әлі күнге дейін мұғалімдерге оқытудың стереотиптерінен алшақтау өте қиын. Әрекеттік тәсілдерді емес білім,білік, дағдыға бағыттау бар. Осы тараптан әр мұғалімнің қандай жаңашыл әрекеттердің көзін ашып, нені жаңаша қолдануға болатынына уақыт жетті. Өз жұмысын қайта қарау өзінің педагогикалық іс-әрекетін талдау негізінде және жетістіктерді жетістіктермен салыстыру негізінде жүзеге асады.

Бүгінде менің әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастыратын әдістерге, жаңашыл сабақтарда туындаған қиыншылықтар және оны шешу жолдарын тоқталғым келіп отыр.

Әмбебап оқу әрекеттерін / реттеушілік, танымдық, жеке тұлғалық, коммуникативтік/ қарастыра отырып, практик –мұғалім ретінде оқу әрекеттерін қалыптастыратын әдістемелік тәсілдерді іздестіруге қызығушылық таныттым.

Сонымен әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастыруда не қажет?

1. Іс-әрекеттік тәсілдерді іске асыру;

2. Жобалық жұмыстар, дара, жұптық , топтық жұмыстар, ақпараттарды талдау,базалық және күрделі тапсырмалардың болуы т.б арқылы оқу қызметінің біліктерін дамыту;

3. Ұжымда жұмыс істеу дағдысын дамыту және оқытудың барлық кезеңдерінде өз жұмыстарын ұйымдастыру;

4. Бақылау және өзін-өзі бақылау мүмкіндіктері.

Бүгінде әрбір мұғалім сабаққа дайындалу барысында «Оқушының оқуға деген қызығушылығын ояту үшін не істей аламын?деген сұраққа жауап іздеу керек. Жаңа материалды бала алдыңғы білімінің негізі болса ғана толық қанды түсінеді. Ал оқушы «Мен неге тілді үйренуім керек?», «Мен неге әртүрлі тапсырмалар орындауым керек?», «Мен не үйрендім, не білуім керек?» деген сұрақтарға жауап іздеуі керек. Тілді саналы түрде үйрену қажет. Мұғалім оқушылардың бір-бірлерінің пікірлерін тыңдауға, өз жауаптарын оқушыға бағалай білуге жағдай жасайды. Оған оқу процесіне ойын түрлерін енгізу, шығармашыл тапсырмалар, оқытудың белсенді тәсілдері ықпал етеді.

Жаңашыл білім беру процесінде педагогтың міндеті оқу іс-әрекетін сауатты ұйымдастыра білу.

Белсенді оқыту әдіс- тәсілдер оқушылардың танымдық іс-әрекеттерін ынталандырады. Белсенді оқыту әдіс – тәсілдер сабақтың әр кезеңіне тиімді.

Сабақтың басы.

Сабақтың басы негізгі кезеңдердің бірі болып табылады. Мұғалім бұл кезеңде формальды ұйымдастыру кезеңін дидактикалық ойындар нысанында тілдік және фонетикалық жаттығулар арқылы тіл үйренушілерді тілдік қарым-қатынасқа түсіреді. Жаңылпаштар, мақал- мәтелдердерді қолдану сабақты серпінді және тиімді етіп бастауға көмектеседі. Мысалы сабақтың басында «Жалғасын тап» ойынын өткізуге болады. Оқушыларға мақал-мәтелдер беріледі. Біреуіне мақалдың басы, біреуіне- аяғы. Балалар екі бөлікті сәйкестендіріп, топқа немесе командаға бөлінулеріне болады. Бұл лексикалық, фонетикалық тіл дағдысын дамытады.

«Мәселенің қойылымы».

Жұмыстың басында оқушыларды мәселені қоя білуге және шешімін таба білуге үйрету. Мәселені шешу үшін не керек? Ең қиын, бірақ тиімді әдіс проблемалық жағдайларды тудыру. Сыныпқа алдыңғы тапсырмаларға ұқсамайтын, осы уақытқа дейін орындамаған тапсырмалар беріледі. Оқушылар орындау тәсілін білмей, біраз қиналады. Одан әрі оқушылардың қарама-қайшы мәселелерді сезіну мақсатындағы итермелеуші өзара сөйлесу жоспарланады. Өзара сөйлесу «Қиыншылық неден туындады?, «Бұл тапсырма алдыңғы тапсырмалардан неліктен ерекшеленеді? Бұдан қандай сұрақ туындайды? Сабақтың тақырыбы қандай болады?» сұрақтардан басталады. Мәселенің қойылымы осылай аяқталады.

Проблемалық тапсырмаларды шешу жолдарында шығармашылық ойлау, қиялын дамытады. Өз ойын еркін жеткізуге, түсінгенін қабылдауға жағдай жасалады.

«Жаңа білімнің көзін ашу».

Келесі шарт меңгермеген білімді алуды жүзеге асыру. Олар: мәліметтерді қабылдау, ақпараттарды, мәтінді меңгеру; бақылау, мұғалімнің ұсынған материалдарын жинақтау, дайындау; пәндік- тәжірибелік іс-әрекет; бақылаушылардың бағасы, әртүрлі тапсырмаларды орындау.

Оқушыға дайын тапсырмалар берілмейді. Оқушылар бірінші итермелеуші тапсырмалар арқылы, содан соң жетекші тапсырмалар, одан соң дербес ізденушілік тапсырмалар арқылы шешеді. Балаларға ізденушінің рөлі өте ұнайды. Ал мұғалімге күнделікті бірдей тапсырмаларды қайталай бергеннен әртүрлі гипотездерді тыңдау қызықты. Жаңа материалды түсіндіру кезеңінде «Тірек сызба», «Миға шабуыл» сияқты әдістерді қолдануға болады. Бұл әдістер оқушыларды тақырыпқа бағыттау, әрі жаңа тақырыппен қарай дербес жұмыс жасау үшін бағдар береді.

Бекіту. Өздік жұмысы.

Бұл кезеңді өткізу үшін біз жекелеме жұмыс түрлерін қолданамыз. Оқушылар жаңа типтегі тапсырмаларды өздігінен орындайды және тексереді. Бұл ретте әр оқушының табысқа жетуіне жағдай жасаймыз.

Жаңа тақырыпты бекіту барысында оқушыларға жаңа материалды жан – жақты қарастыруды қызықты ету. Оны белсенді әдістермен жүзеге асыруға болады.

«Бағдаршам» әдісін мен грамматикалық тапсырмаларды орындағанда қолданамын.

«Білуге құмар болыңдар» әдісін мәтінмен жұмыс кезінде қолданамын. Мәтінді оқыған соң оқушылар тізбекмен «Мен…. оқыдым», «Мен…білдім» деген сияқты сөйлемдермен мәтінді өздігінен айтып береді.

Танымдық және коммуникативтік іс-әрекеттің табысты дамуына нақты әдістермен оқыту формаларын қолдана білуге байланысты.

Қорыта келгенде, оқушылардың өз ойын айтуға үйрету керек. Оның жауабына жетекші сұрақтар қоюға тырысыңыз. Оқушының өз жұмысын бағалай білуге, қатесіз түзей білуге үйрету керек. Қазіргі кезде білім процесінде оқушы өзі «сәулетші әрі құрылысшы» болуы керек. Ал мақсатқа жету жолы жан-жақты оқыту қызметі жүйесін қалыптастыру.

Әдебиеттер:

1. Мельникова, Е.Л. Проблемный урок 2006 2.

2. http://www.moi-universitet.ru/list/e-courses/list_amo «Оқытудың белсенді әдістері»

3. С.Ж.Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, 2010. - 3 Білім. Оқыту әдістері мен түрлері. – 72 б

Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Қарағайлы кентінің
«Рысбала Молдақашева атындағы жалпы білім беретін мектебі» КММ
Журчинова Ж.Б., Нүркен Ж. Н.

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕГІ ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Қазіргі білім берудің басты міндеттерінің бірі - оқушының өмірге бейімделуі, оған өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын, алған білімдерін шығармашылық тұрғыдан пайдалану. Тек мазмұнын ғана емес, сонымен қатар оқу нәтижелеріне қойылатын талаптарды да сипаттайтын білім беру оқу процесін ұйымдастыруда инновациялық тәсілдерді қажет етеді.

Педагогикада педагогикалық технологиялар немесе оқыту технологиялары (дәстүрлі түрде бөлінетін педагогикалық, әдістемелік және дидактикалық жүйелерден айырмашылығы) барған сайын маңызды бола түсуде.

Біздің елімізде «оқыту технологиясы» ұғымы 1960 жылдардың соңында пайда болды, ал 1970 жылдары көптеген қолдаушылар пайда болды. Қазіргі уақытта ол педагогикалық лексикаға мықтап енген. Алайда, оны түсіну мен қолдануда үлкен сәйкессіздіктер бар. «Педагогикалық технология - бұл ұйымдастырылған, мақсатты, әдейі педагогикалық әсер және оқу процесіне әсер ету», - дейді Б.Т. Лихачев [1, б. 29].

«Педагогикалық технология - бұл оқушылар мен мұғалімдер үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ете отырып, оқу процесін жобалау, ұйымдастыру және жүргізу бойынша бірлескен педагогикалық қызметтің барлық егжей-тегжейлі ойластырылған моделі», - дейді В.М. Монахов [2, б. 49].

«Технология» сөзінің өзі грек техникасынан шыққан - өнер, шеберлік және логос – ғылым, заң. Демек, сөзбе – сөз «технология» - бұл шеберлік туралы ғылым. Кез келген технологияның негізгі өзіне тән белгілері: процессуалдық санат болып табылады; объектінің жай-күйін өзгерту әдістерінің жиынтығы ретінде ұсынылуы мүмкін; тиімді және үнемді процестерді жобалауға және пайдалануға бағытталған.

Педагогикалық технологияға тән белгілер:

Тұжырымдамалық (ғылыми база): әрбір педагогикалық технология белгілі бір ғылыми тұжырымдамаға, білім беру мақсаттарына қол жеткізудің ғылыми негіздемесіне негізделуі керек.

Жүйелілік: педагогикалық технология жүйенің барлық белгілеріне ие болуы керек: процестің логикасы; оның барлық бөліктерінің өзара байланысы; тұтастық. Диагностикалық мақсат қою және тиімділік-мақсаттарға кепілдік беру және оқу процесінің тиімділігі.

Басқарушылығы: диагностикалық мақсат қою мүмкіндігі; жоспарлау; оқыту процесін жобалау; кезең-кезеңмен диагностикалау; нәтижелерді түзету мақсатында құралдармен және әдістермен вариациялау.

Нәтижелер бойынша тиімділік және шығындар бойынша оңтайлылық, қысқа мерзімде жоспарланған оқыту нәтижелеріне қол жеткізуге кепілдік беріледі. Репродуктивтілік – педагогикалық технологияны басқа бір типтегі білім беру мекемелерінде, басқа субъектілерде қолдануға мүмкіндік береді. Түзету - тұрақты жедел кері байланыс мүмкіндігі бар.

В.П. Беспалько «Белгілі бір жағдайларда жүретін кез-келген процестер, жүйелер деп аталады», - деп атап, түбегейлі басқа тәсілді қолданады. Бұл ретте педагогикалық жүйенің құрылымы оларға өзара байланысты екі топ ретінде ұсынылады: педагогикалық міндетті қалыптастыратын элементтер тобы (оқушылар, білім беру мақсаттары, білім беру мазмұны) және педагогикалық технологияны құрайтын элементтер тобы (оқыту процестері, оқытуды ұйымдастыру, мұғалім немесе оқыту құралдары) [3, б. 65]. В. П. Беспалько педагогикалық технологияның терең мағынасын келесідей көреді:

1) Экспромттардан кету және алдын ала жобалауға көшу;

2) Оқушының оқу-танымдық қызметінің құрылымы мен мазмұнын әзірлеу;

3) Диагностикалық нысана жасау және оқушылардың оқу материалын меңгеру сапасын және тұтастай тұлғаның дамуын объективті бақылау;

4) Оқу-тәрбие процесі компоненттерінің құрылымы мен мазмұнының тұтастығы қағидатын іске асыру болып табылады.

Қазіргі педагогикада білім беру жүйесі компоненттерінің бірлігі туралы тұжырым бар: мақсаттар, мазмұн, әдістер, формалар мен оқыту құралдары. Білім беру мазмұны білім беру технологиясының маңызды бөлігі бола отырып, көбінесе оның процедуралық бөлігін (әдістер мен құралдар жиынтығы) анықтайды. Нақты пән саласындағы білім беру мазмұны өзгерген кезде, әдетте, оқыту мақсаттары өзгереді, ал оқыту мақсаттарының өзгеруі оқыту әдістемелерінің, технологияларының өзгеруіне әкеп соғады.

Педагогикалық технологияларды әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге болады. Білім беру мазмұнының сипаты − зайырлы және діни, оқытатын және тәрбиелейтін, жалпы білім беретін және кәсіби бағдарланған, гуманитарлық және технократиялық. Білім алушылар санаты -бұқаралық мектеп; ілгері деңгей (лицейлер, гимназиялар және т. б.), өтемдік оқыту (түзету, қолдау, теңестіру сыныптары), бұқаралық мектеп шеңберінде қиын және дарынды балалармен жұмыс.

Оқу қызметін ұйымдастыру сынып-сабақ жүйесі (дидахография), техникалық құралдармен бірге дидахографияны қолданатын қазіргі заманғы дәстүрлі оқыту, топтық және сараланған оқыту әдістері және т. б. Оқу процесінде оқушының танымдық және шығармашылық белсенділігін жүзеге асыру үшін заманауи білім беру технологиялары қолданылады. Қазіргі заманғы білім беру технологиялары білім берудің сапасын арттыруға ықпал етеді, білім беру процесінің дараландыруына, қашықтығына және вариативтілігіне, жасына және білім беру деңгейіне қарамастан білім алушылардың академиялық ұтқырлығына бағдарланған.

Ақпараттық технологияны қолданатын сабақтар дәстүрлі сабақтарға қарағанда бірқатар артықшылықтарға ие. Ақпараттық технологияларды қолданатын сабақ оқушылар үшін көрнекі болады, пәнді оқуға деген мотивация пайда болады. Кейбір компьютерлік бағдарламаларды пайдалану мұғалімнің жұмысын жеңілдетеді: тапсырмаларды, тестілерді таңдау, білім сапасын тексеру және бағалау, осылайша сабақта қосымша тапсырмалар үшін уақыт босатылады (материалдар алдын-ала электронды түрде дайындалғандықтан). Қазіргі заманғы дербес компьютерлер мен бағдарламалар анимация, дыбыс, фотографиялық дәлдік көмегімен әртүрлі оқу жағдайларын модельдеуге мүмкіндік береді, мультимедиялық түрде бірегей ақпараттық материалдарды (картиналар, қолжазбалар, бейнеклиптер) ұсынуға, зерттелетін құбылыстарды, процестерді және объектілер арасындағы қатынастарды визуализациялауға мүмкіндік береді.

Ақпараттық технологиялар оқытуды даралау және саралау үшін кең мүмкіндіктер береді, сонымен қатар көп деңгейлі тапсырмалар арқылы ғана емес, сонымен қатар оқушының өзін-өзі тәрбиелеу арқылы да сабақ мазмұнын жақсартады.

Осылайша, заманауи білім беру технологияларын қолдана отырып, өзара байланысты мәселелерді шеше алады.

Әдебиеттер:

1. Вербенец, А. М. Планирование образовательного процесса дошкольной организации. Современные подходы и технология. Учебное пособие / А.М. Вербенец, О.Н. Сомкова, О.В. Солнцева. - М.: Детство-Пресс, 2015. - 288 с.
2. Воробьева, О. Я. Коммуникативные технологии в школе / О.Я. Воробьева. - М.: Учитель, 2009. - 144 с.
3. Галеева, Н.Л. Образовательная технология ИСУД / Н.Л. Галеева. - М.: Книга по Требованию, 2013. - 220 с.

Каримова М. М.
Қарағанды облысы білім басқармасының Балқаш қаласы білім бөлімінің «Көп балалы және аз қамтамасыз етілген отбасылардың балаларына арналған мектеп-интернаты» КММ

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА САБАҚ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Оқушы - білім беру процесінің белсенді субъектісі, шешімдерді әзірлеу мен қабылдауда тәуелсіздігін көрсетеді, өз іс-әрекеттері үшін жауап беруге дайын, өзіне сенімді, мақсатты. Мұғалім - кеңесші, тәлімгер, серіктес. Мұғалімнің міндеті - жұмыс бағытын анықтау, оқушылардың бастамасына жағдай жасау; оқушылардың іс-әрекетін сауатты ұйымдастыру.

Оқу процесі баланың білімге, қарқынды ақыл-ой жұмысына деген қарқынды және ішкі ынтасын тудыруы керек. Бүкіл оқу процесінің жетістігі көбінесе қолданылатын әдістерді таңдауға байланысты.

«Педагогикалық технологиялардың маңызды құрамдас бөлігі оқыту әдістері болып табылады. Оқыту әдістері - бұл білім беру, тәрбие және даму міндеттерін жүзеге асыруда мұғалімдер мен студенттердің өзара байланысты іс-әрекетінің тәсілдері», - дейді Ю.К. Бабанский.

«Оқыту әдістері - бұл оқытылған материалды игеруге бағытталған әртүрлі дидактикалық есептерді шешу бойынша мұғалімнің оқыту жұмысының және оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастырудың тәсілдері», - дейді И.Ф. Харламов [1, б. 72].

«Оқу іс-әрекетінде қолданылатын әдістер баланың айналасындағы әлемді білуге деген қызығушылығын тудыруы керек, ал оқу орны қуаныш мектебі болуы керек. Таным, шығармашылық, қарым-қатынас қуаныштары», - дейді В. А. Сухомлинский[2, б. 43].

Қазіргі сабақтың ерекшеліктері қазіргі сабақ - еркін сабақ. Оқу жұмысының әдістеріне үлкен мән беріледі. Оқушылардың өзіндік танымдық іс-әрекет дағдыларын, оқу процесіне шығармашылық көзқарасын дамытуға ерекше көңіл бөлінеді.

«Оқытудың заманауи әдістерінің ерекшеліктері әдіс - бұл іс-әрекеттің өзі емес, оны жүзеге асыру тәсілі. Әдіс сабақтың мақсатына сәйкес келуі керек. Әдіс дұрыс болмауы керек, тек оны қолдану дұрыс болмауы мүмкін. Әр әдістің өзіндік пәндік мазмұны бар. Әдіс әрқашан белсенді адамға тиесілі. Нысансыз әрекет жоқ және әрекетсіз әдіс жоқ», - М. М. Левина [3, б. 16].

Оқыту әдістеріне қойылатын талаптар ғылыми әдістер. Әдістің қол жетімділігі, оның оқушылардың дамуының психологиялық және педагогикалық мүмкіндіктеріне сәйкес. Оқыту әдісінің тиімділігі, оның оқу материалын берік игеруге, мектеп оқушыларын тәрбиелеу міндеттерін орындауға бағытталған. Жүйелі түрде зерттеу инновациялық әдістерді қолдану қажет.

Проблемалық әдістер - білімнен проблемаға емес, проблемадан білімге дейін жүргізілуі тиіс. Тұлғаның зияткерлік, пәндік-практикалық

мотивациялық салаларының дамуына ықпал етеді. Проблемалық сұрақ - бұл зияткерлік күш-жігерді, бұрын зерттелген материалмен байланысты талдауды, салыстыруға, маңызды ережелерді бөліп көрсетуге тырысатын сұрақ. Проблемалық жағдай - бір-біріне қатысты екі немесе одан да көп көзқарастарды салыстыру. Проблемалық тапсырмалар - оқушыларға тапсырмалар беретін және оларды шешімдерді өз бетінше іздеуге бағыттайтын тапсырмалар.

Оқушыларды белсенді танымдық іс-әрекетке қосуды қамтамасыз ететін әртүрлі формалар мен әдістерді қолдану келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

Бастапқы деңгей - пассив балалар, сабақты бірден меңгермейді, оқу мәселесін шеше алмайды. Мақсаты: оқу іс-әрекетіне деген қызығушылықты ояту, оқушының жоғары танымдық деңгейге көшуінің алғышарттарын жасау. Іс-әрекеттің мазмұны: «сәттілік атмосферасын құру», «эмоционалды зарядтау» қарым-қатынас стилі.

Орташа деңгей - балалардың қызықты тақырыпқа немесе ерекше әдістерге байланысты белгілі бір оқу жағдайларына қызығушылығы. Мақсаты: оқушылардың қол жеткізген жетістіктерін нығайта білуге, зияткерлік ерік-жігерге қызығушылық танытуға тәрбиелеу. Іс-әрекеттің мазмұны: назар аудару, сабақта іс-әрекеттің ауысуы, эмоционалды әдістерді, ойындарды қолдану.

Жоғары деңгей - оқушылар барлық жұмыс түрлеріне белсенді қосылады. Мақсаты: стандартты емес шешімдерді іздеу, өзін-өзі көрсету және өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін тәрбиелеу. Қызметтің мазмұны: рөлдік жағдайларды пайдалану, проблемалық тапсырмалар, қосымша көздермен жұмыс. Тиімділік: қол жеткізілген жетістік білімге деген қызығушылықты оятады және әр оқушының жоғары деңгейге өтуін қамтиды.

Дидактикалық ойындар - таным процесіне қызығушылық тудырады, оқушылардың белсенділігін арттырады, оқу материалын оңай игеруге көмектеседі. Рөлдік ойындар - бұл оқушыларға таныс жағдайларды немесе оқиғаларды көрнекі түрде елестетуге, көруге, жандандыруға көмектесетін оқушылар ойнаған кішкентай көрініс. Математика сабақтарында белсенділік пен зейінді дамыту үшін ойын элементтерімен ауызша есеп жүргізген тиімді.

Жұптар мен топтар - бұл әдіс оқушыларға сабаққақ белсене қатысуға және өзара әрекеттесуге көбірек мүмкіндік береді. Топтардағы жұмыс балаларда жалпы мақсатты қабылдауға, міндеттерді бөлісуге, ұсынылған мақсатқа жету жолдарын үйлестіруге, өз іс-әрекеттерін серіктестердің іс-әрекеттерімен байланыстыруға, мақсаттар мен жұмыстарды салыстыруға қатысуға мүмкіндік береді. Сабақтың тақырыбымен жұмыс істеу үшін ауыспалы немесе тұрақты топтар үшін түрлі әдістер қолданылады.

Қорытындыласақ, мектептегі пәндерді қызықты ету мүмкіндігін жіберіп алмау пайдалы. Бастауыш мектепте оқытудың әртүрлі формаларын, әдістерін қолдану қажет, бұл: материалды қолжетімді, қызықты, бейнелі түрде оқытуға мүмкіндік береді, білімді жақсы игеруге ықпал етеді, танымға қызығушылық

тудырады, коммуникативті, жеке, әлеуметтік, зияткерлік құзіреттілікті қалыптастырады. Оқытудың белсенді әдістерін қолданатын сабақтар оқушылар үшін ғана емес, мұғалімдер үшін де қызықты. Бірақ оларды жүйесіз, ойластырылмай пайдалану жақсы нәтиже бермейді. Сондықтан өз сыныбының жеке ерекшеліктеріне сәйкес авторлық ойын әдістерін сабаққа белсенді түрде әзірлеу және енгізу өте маңызды.

Әдебиеттер:

1. Мухамбетжанова С. Т. Методика формирования компетенций педагогов по применению информационно-коммуникационных технологии. Алматы: 2010.
2. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Оқу құралы. - Алматы, 2013.
3. Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе. - Алматы, 2005.

Мусабекова Асел Сериковна,
Кусайнова Маржангул Амантаевна
Қарағанды Медицина университеті

КОМПЛЕКС НЕПОЛНОЦЕННОСТИ КАК ОБЩЕЕ УСЛОВИЕ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Комплекс неполноценности — обостренное, преувеличенное переживание собственной слабости и несовершенства. Одно из ключевых понятий индивидуальной психологии Альфреда Адлера, которому и принадлежит данный термин. Понятие широко используется в обыденной речи в не вполне адекватном значении. При этом, как правило, имеется в виду, что человек невысоко себя ценит и страдает от неуверенности в себе. Данное явление, которое в самом деле встречается довольно часто, правильнее было бы определить в терминах заниженной самооценки[1].

Свою концепцию неполноценности Адлер сформулировал, первоначально опираясь на результаты исследования детей, страдавших различными физическими дефектами. Он считал, что телесный недостаток порождает естественное ощущение собственного несовершенства, неполноценности; параллельно у ребенка возникает стремление преодолеть, компенсировать дефект, и именно стремление к компенсации есть движущая сила развития.

Это представление было творчески переосмыслено и развито Л.С. Выготским, заложившим основы отечественной дефектологии, — одним из центральных в дефектологической концепции Выготского выступает принцип компенсации дефекта.

Впоследствии Адлер распространил свои представления на всех детей, в том числе и не отягощенных физическими дефектами. Он полагал, что ребенок, который еще мал, слаб и неумел в сравнении со взрослыми, тем самым уже обречен на ощущение своей неполноценности. Человек, в отличие от животных, рождается слабым, беззащитным и беспомощным, то есть с момента рождения постоянно испытывает недостаток своих сил и ограниченность возможностей.

Чрезвычайно важно, что для Адлера представление о неполноценности не тождественно патологии. Он писал: «Чувства неполноценности сами по себе не являются чем-то болезненным или ненормальным. Они — причина всех улучшений в положении человечества».

В индивидуальной психологии чувство неполноценности рассматривается как общее условие существования человека. Оно с рождения присуще всем людям без исключения. Не являясь психическим расстройством, оно, напротив, способствует здоровому развитию человека, достижению им успехов в жизни.

Испытывая неудовлетворенность своей слабостью, человек активизирует свою деятельность — он стремится компенсировать имеющиеся у него от

рождения недостатки, преодолеть свою неполноценность, самоутвердиться в жизни. Тяготясь своим несовершенством, он делает все для того, чтобы стать более совершенным. В этом плане чувство неполноценности является стимулом для развертывания его жизнедеятельности, становится движущей силой общественно полезной деятельности человека.

Из истории известны примеры, когда стремление преодолеть свою неполноценность приводило к выдающимся результатам. Так, Демосфен, с рождения страдавший дефектами речи, благодаря своему стремлению справиться с недугом стал величайшим оратором. Или, к примеру, легендарный полководец Суворов в детстве был крайне слабым и болезненным, однако ценой самоотверженных упражнений сумел добиться исключительной физической стойкости и выносливости.

Вместе с тем вполне очевидно, что болезненное переживание собственной неполноценности может породить у человека неуверенность в своих силах, что отнюдь не способствует его социальной адаптации, создает многочисленные проблемы. Причем в любом возрасте. По этому поводу Адлер метко заметил: «В своих мечтах дети выражают свои амбиции. Большая часть их фантазий начинается со слов «когда я вырасту»... Есть немало взрослых, которые тоже живут так, будто они еще не выросли».

Обострение переживаний неполноценности может привести к патологическому проявлению этого чувства. То есть, по Адлеру, определяющим является не сама неполноценность, а сила и характер ее восприятия человеком. Если переживания неполноценности начинают доминировать в душевной жизни человека, окрашивая ее в негативные эмоциональные тона, человек утрачивает способность к позитивному развитию своих творческих сил и дарований. Не чувствуя в себе сил для подлинной компенсации недостаточности, он избирает извращенные компенсаторные пути. В этом и состоит патологический характер комплекса неполноценности.

В обыденном представлении человек, страдающий комплексом неполноценности, предстает робким, застенчивым созданием, склонным к унынию и самобичеванию.

По наблюдениям Адлера, проявления этого расстройства — совсем иные. Оборотной стороной комплекса неполноценности часто выступает так называемый комплекс превосходства — человек всеми способами стремится возвыситься над другими людьми, чтобы тем самым компенсировать свою ущербность; верх в нем берут надменность, высокомерие и самодовольство.

Средствами достижения превосходства обычно выступают всевозможные социальные символы — материальные и статусные. Для компенсации своего комплекса человек может стремиться к обогащению, всячески подчеркивая значение денег как мерила жизненного успеха, либо к обретению всевозможных званий и высоких должностей, позволяющих ему вопреки скромным способностям утвердить свое превосходство над другими.

Так что безудержный карьеризм, погоня за инструментами и символами власти (одним из которых, совершенно очевидно, в человеческом обществе выступают деньги) во многих случаях являются не столько проявлением силы, сколько симптомом слабости. Характерно, что всевозможные руководства по обогащению и достижению жизненного успеха, инструкции по манипулированию людьми — любимое чтиво неудачников. И надменный нувориш, считающий нищими всех, кто не так богат, как он, и начальник-самодур, и титулованный нарцисс, чья визитная карточка убористо испещрена его громкими званиями, и домашний тиран, изводящий близких своими придирками, — все они чаще всего жертвы пресловутого комплекса.

Другим проявлением комплекса неполноценности может быть стремление к собственной исключительности за счет противопоставления себя другим, ухода из полноценной социальной жизни — «в себя» либо в замкнутую касту таких же закомплексованных особ. Для психолога очевидно, что большинство приверженцев всевозможных экзотических учений и бредовых теорий — слабые, беспомощные люди, не умеющие самоутвердиться принятыми в социуме способами. Противопоставление себя «непосвященным» помогает им проникнуться иллюзорным ощущением своего превосходства и тем самым преодолеть гнетущее чувство своей никчемности[1].

Комплекс неполноценности может выражаться и в преувеличении, акцентировании своей немощи, вплоть до «бегства в болезнь». Отчаявшись добиться признания со стороны окружающих, не имея возможности подкрепить свою самооценку реальными успехами и достижениями, человек порой начинает, сколь это ни парадоксально, упиваться своими неудачами, поражениями и даже болезнями. Более того, он может безотчетно провоцировать возникновение разных болезненных симптомов, чтобы хоть таким способом привлечь к себе внимание и вызвать сострадание близких.

Литературы:

1. Психология личности в трудах зарубежных психологов. С.-П. 2000. 450 стр.

2. Зиглер Д., Хьелл Л. Теории личности. М. 1997. 639 стр

Мухаммедина С.Г., логопед
Шайлимбекова Н.Б. психолог
«Балапан» бөбекжайы КМҚК., Қарағанды қаласы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕДЕ ПСИХОЛОГ ПЕН ЛОГОПЕДТІҢ БІРЛЕСКЕН ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Балаға деген көзқарас тұрғысынан педагог-психолог пен логопедтің ұстанымдарының бір-бірін толықтыруы, жұмыстың барлық бағыттарындағы тығыз ынтымақтастық балабақшадағы психологиялық-логопедиялық қызметтің тиімді жұмысын қамтамасыз етудің қажетті шарты ретінде қарастырылады.

Мектепке дейінгі білім беру мекемесіндегі педагог-психологтың негізгі қызметі-бұл:

- балалардың дене және психикалық денсаулығын қорғау,
- олардың эмоционалды әл-ауқатын қамтамасыз ету,
- әр баланың қабілеттерін еркін және тиімді дамыту.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларды клиникалық және психологиялық-педагогикалық тексеру олардың көпшілігінде сөйлеу кемістігі мен ақыл-ой мен физикалық қабілеттіліктің төмендігінен туындаған танымдық саланың дамуындағы кемшіліктерді анықтайды.

Л.С. Выготский былай деп жазды:"анализатордың немесе интеллектуалды ақаудың ақауы бір функцияның оқшауланған жоғалуына әкелмейді, бірақ бірқатар ауытқуларға әкеледі". Яғни, жүйелік байланыстардың салдарынан басқа психологиялық бұзылулар болмайтын сөйлеу бұзылыстары жоқ. Бірге олар балалардағы психикалық дамудағы ауытқулардың күрделі психологиялық профилін құрайды, оның құрылымында жетекші синдромдардың бірі сөйлеу бұзылыстары болып табылады.

Қалыпты ақыл-ойы бар логопедиялық топтардың балаларында танымдық белсенділіктің төмендеуі және оның құрылымына кіретін процестер жиі байқалады:

- материалды есте сақтау мен ойнатудың аз мөлшері,
- назардың тұрақсыздығы,
- жылдам алаңдаушылық,
- психикалық процестердің сарқылуы,
- шындықты жалпылау және түсіну деңгейінің төмендеуі;
- олардың кеңейтілген келісілген сөйлеуі қиын.

Эмоционалды-еріктік сала жағынан да бірқатар ерекшеліктер байқалады:

- жоғары қозғыштық,
- тітіркену немесе жалпы тежелу,
- оқшаулау,
- реніш,
- жылау,

- көңіл-күйді бірнеше рет өзгерту.

Балаларға логопедиялық көмектің ұйымдастырушылық және мазмұндық аспектілерін жан-жақты және мұқият зерттеу қажеттілігі, оның алдын-алу аспектілерін күшейту қазіргі уақытта мектепке дейінгі білім берудің өзекті қажеттілігі мен міндеті болып табылады.

Біздің балабақшадағы логопед-мұғалім мен педагог-психолог арасындағы ынтымақтастықтың мақсаты:

- баланың сөйлеу, танымдық және жеке дамуын ынталандыратын түзету және дамыту іс-әрекеті процесінде өзара әрекеттесу моделін құру.

- мазмұнды және ұйымдастырушылық жоспарлардағы түзету-дамыту кеңістігінің тұтастығы мен бірлігін қамтамасыз ету.

Балалармен жұмыс алдын-ала, тіпті сөйлеу терапиясы топтарын жинаудан бұрын басталады. Бұл топтарға сөйлеу кемістігі бар балалар, негізінен біздің мекеменің бұқаралық топтарынан келеді. Сондықтан, біз алдыңғы жас кезеңінің бұрын жүргізілген диагностикасынан логопедиялық топтарға үміткер әр баланың дамуының жеке ерекшеліктері туралы белгілі бір ақпаратқа ие болдық.

Сөйлеу кемістігі бар балаларды тек мұғалім-логопед қана емес, сонымен қатар М.М. Семаго әдістемесі бойынша педагог-психолог, сондай-ақ Н.Н. Павлов, Л. г. Руденко тереңдетіп тексереді.

Осы мәліметтер негізінде ПМПк-ға ұсыну үшін жеке психологиялық-педагогикалық сипаттамалар жасалады.

Педагог-психолог міндетті түрде екі функцияны орындау мақсатында ПМПК отырысына қатысады:

- осы бала бойынша психологтың құзыретін талап ететін қандай да бір жағдайды түсіндіру;

- диагностикалық (жаңа жағдайда баланы бақылау әдісі арқылы эмоционалды-еріктік сала диагноз қойылады, бұл баланың эмоционалды, интеллектуалдық және коммуникативті салаларының даму деңгейлері туралы толық түсінік береді).

Осылайша, балалардың сөйлеу терапиясы топтарына кірмес бұрын да, олардың әлеуметтік-психологиялық портретін жасау, көмек көрсету жолдары мен формаларын анықтау, сондай-ақ қолдау құралдары мен формаларын таңдау үшін логопатикалық балалар үшін толық қажетті ақпарат бар. Басқа мектепке дейінгі мекемелерден немесе отбасынан жаңадан келген балалар ерекшелік болып табылады. Сондықтан оқу жылының басында бұл балалар бірінші кезекте тексеріледі. Балаларды жоспарлы диагностикалаудан кейін бірлескен жиналыс өткізіледі. Алынған мәліметтер психологиялық сипаттамалардың бұзылу дәрежесін, денсаулық жағдайын, мектеп жасына дейінгі баланың компенсаторлық мүмкіндіктерін анықтауға, әр баланың жеке даму бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Сөйлеудің дамымауын сәтті жеңу тек мұғалім-психолог пен логопедтің тығыз және үйлесімді жұмысына ғана емес, сонымен бірге ата-аналармен қарым-қатынасқа да байланысты.

Сондықтан бұл бағытта педагог-психолог:

- ағарту жұмыстары,
- кеңес,
- ақпараттық стендтерді ресімдеу жатады.

Жалпы мәселелер ата-аналар жиналысына шығарылады, ал жеке жоспар мәселелері, сондай-ақ ата-аналарды диагностика нәтижелерімен және баламен жұмыс жоспарымен таныстыру жеке консультациялар, әңгімелер түрінде өткізіледі.

Мамандар жүргізетін барлық түзету жұмыстарының тиімділігі, егер ата-аналардың өздері балаға көмек көрсетудің нақты ойындарын, даму технологияларын және тиімді формаларын игерсе ғана артады.

Балаларға арналған түзету бағдарламаларын, әдістерін таңдауды диагностика нәтижелері бойынша педагог-психолог жүзеге асырады. Оқу сабақтарының жиілігі, әдетте, баланың қажеттіліктеріне байланысты аптасына 1-2 рет. Логопед-мұғалім мен педагог-психолог арасындағы тығыз қарым-қатынас жұмысты бірлесіп жоспарлау, түзету және білім беру процесінің әр қатысушысының міндеттерін дұрыс және нақты бөлу жағдайында мүмкін болады деп санаймыз.

Логопед-мұғалім мен педагог-психологтың бірлескен жоспары жұмысының мазмұны шартты түрде үш кезеңге бөлінеді (балабақшадағы сөйлеу топтары үшін бағдарламаға сәйкес) және өзара әрекеттесудің барлық түрлерін ескере отырып жүзеге асырылады: балалармен, педагогтармен және ата-аналармен

Осылайша, біздің балабақшадағы логопед пен педагог-психологтың өзара әрекетін көрсететін жұмыс түрлерін ажыратамыз:

- диагностиканың нәтижелерін жүргізу және талқылау (логопед мұғалім сөйлеуді, психолог - когнитивтік процестерді және когнитивтік саланың даму деңгейін зерттейді);
- түзету-дамыту сабақтары (логопедияда психикалық процестерді белсендіру әдістері қолданылады, ал педагог-психологтың сабағында балалардың сөйлеу тілі белсендіріледі);
- балалармен кіріктірілген сабақтар;
- ата-аналар жиналыстары, ата-аналарға арналған тренингтер, консультациялар, психология мен сөйлеуді дамыту мәселелерін көрсететін постерлік ақпарат.

Жақында сөйлеу қабілеті бұзылған балалар санының өсу тенденциясы байқалды. 2012 жылы Брюссельде өткен халықаралық конференцияда балалардың сөйлеу тілінің бұзылуы дөңгелек үстел тақырыбы болды. Әр түрлі елдер мен мамандықтардың өкілдері (мұғалімдер, дәрігерлер, логопедтер, психологтар) мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балалардың сөйлеуінде елеулі ауытқуларды атап өтті. Көптеген балалар арнайы психологиялық және сөйлеу терапиясына мұқтаж.

Балаларды жоспарлы диагностикалаудан кейін бірлескен жиналыс өткізіледі. Алынған мәліметтер психологиялық сипаттамалардың бұзылу

дәрежесін, денсаулық жағдайын, мектеп жасына дейінгі баланың компенсаторлық мүмкіндіктерін анықтауға, әр баланың жеке даму бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Жұмыстың маңызды кезеңі-логопед те, психолог та өз жұмысында қолдана алатын тапсырмалардың бірыңғай картотекасын құру.

Мысалы, белгілі бір дыбысты автоматтандыруға бағытталған арнайы таңдалған лексикалық материалды қолдана отырып, есте сақтау, ойлау, зейін, қабылдауды дамыту тапсырмаларын жүйелеу негізделген.

Логопед пен психологтың өзара байланысы сабақта түзету психологиялық және сөйлеу терапиясының формалары мен әдістерін қолданумен шектелмейді, өзара интеграция әлдеқайда тереңірек. Ол сабақтарды бірлесіп жоспарлау мен өткізуді, жоғары педагогикалық назар аударуды қажет ететін балалармен түзету жұмыстарының жалпы жоспарларын құруды, емтихан нәтижелері мен түзету-дамыту іс-әрекеттерін бірлесіп бақылауды, балалардың психикалық және сөйлеу дамуы мәселелері бойынша мұғалімдер мен ата-аналарға ұсыныстар әзірлеуді, мұғалімдер мен ата-аналар үшін көрнекі үгіт-насихат жүргізуді, олардың өздігінен білім алуына арналған әдебиеттерді таңдауды қамтиды.

Логопед пен психолог сөйлеуді және басқа да психикалық процестерді бір уақытта дамытады, бірақ бірдей емес. Логопедтің негізгі міндеті-сөйлеуді дамыту және жоғары психикалық функцияларды түзету бұған ықпал етеді. Психолог үшін сөйлеуді дамыту негізгі міндеттердің бірі болып табылады, бірақ психологтың жұмысы тұрғысынан сөйлеу ақыл-ойды дамыту құралы болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Воробьева В.К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи. М., 2006.

2. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственное развитие в школьном возрасте. Педагогическая психология. М., 1991.

3. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. М., 2004.

4. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. М.2011.

Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Қарағайлы кентінің
«Рысбала Молдақашева атындағы жалпы білім беретін мектебі» КММ
Омаркулова Ж.Е., Бейсекеева А.С.

СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Сын тұрғысынан ойлау-таңдау еркіндігінің, болжамның сапасының, өз шешімдеріне жауапкершіліктің қажетті шарты. Оқушылардың әртүрлі ақпарат көздерімен жұмысын ұйымдастыру (арнайы жазылған мәтіндер, оқулықтың параграфтары, бейнефильмдер, мұғалімнің әңгімелері және т.б.) сын тұрғысынан ойлауды дамытуға мүмкіндік береді – өз бетінше мақсат қою, рефлексия, ұжымдық, жұптық және жеке жұмыс нәтижесінде жүзеге асады. Сабақтың мақсаты: оқушыны өз бетінше ойлауға, түсінуге, басты нәрсені анықтауға, ақпаратты құрылымдауға және беруге үйрету.

Сыни ойлауды дамытудың негізгі әдістемелік тәсілдері:

1. «Кластер» әдісі
2. Кесте
3. Оқу-ми шабуылы
4. Интеллектуалды жаттығу
5. Зигзаг, зигзаг -2
6. «Инсерт» әдісі
7. Эссе
8. «Идеялар қоржыны» әдісі
9. «Синквейн құрастыру» әдісі
10. Бақылау сұрақтары әдісі
11. «Мен білемін../білгім келеді... / білдім...» әдісі
12. Су шеңберлері
13. Рөлдік жоба
14. Иә-жоқ
15. «Аялдап оқу» әдісі
16. «Өзара сұрақ» әдісі
17. «Шатастырылған логикалық тізбектер» әдісі
18. «Кросс-пікірталас» әдісі.

Жобалық оқыту технологиясы - мұғалімнің жетекшілігімен орындалған объектінің немесе процестің қажетті өзгеруіне байланысты мәселені шешу үшін оқушылардың тәуелсіз, шығармашылық, танымдық жұмысын көрсететін педагогикалық технология [1, б. 49]. Жобалық оқытудың мақсаты:

1. Әр түрлі көздерден жетіспейтін білімді өз бетінше алу;
2. Алған білімдерін танымдық және практикалық міндеттерді шешу үшін пайдалануды үйрену;
3. Әр түрлі топтарда жұмыс істеу арқылы қарым-қатынас дағдыларын игеру;
4. Зерттеу дағдыларын дамыту;
5. Жүйелік ойлауды дамыту.

Бұл технология мұғалімнің қолдауымен және бағыттаушы функциясымен оқушылардың іс-әрекеттерінің үштігін қамтиды: идея-іске асыру-өнім; сондай-ақ қызметтің келесі кезеңдерінен өту:

1. Қандай да бір қызметті орындау туралы шешім қабылдау (қандай да бір іс-шараларға дайындық, зерттеу, макеттер дайындау және т.б.).

2. Қызметтің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдау.

3. Жоспар мен бағдарламаны құру.

4. Жоспарды орындау.

5. Дайын өнімді таныстыру.

Маңызды ереже: жобамен жұмыс істеудің әр кезеңінде өзіндік өнім болуы керек. Әр түрлі плакаттар, жадынамалар, модельдер дайындау, көрмелер, викториналар, конкурстар, спектакльдер ұйымдастыру және өткізу, алынған нәтижелерді міндетті түрде таныстыруды көздейтін шағын зерттеулер жүргізу. Осы әдістеме бойынша жұмыс оқушылардың жеке шығармашылық қабілеттерін дамытуға, кәсіби және әлеуметтік өзін-өзі анықтауға саналы түрде жақындауға мүмкіндік береді [2, б. 78].

Дамыта оқытудың негізі - оқушыларға үйретуге болатын барлық білім үш түрге бөлінеді. Бірінші түрге оқушы бұрыннан білетін нәрсе кіреді. Үшіншісі, керісінше, оқушы мүлдем белмейді. Екінші бөлік бірінші және екінші арасындағы аралық күйде.

Дамыта оқыту 1950 жылдардың аяғынан бастап Л. В. Занков және Д. Б. Эльконин мектептері аясында дамыды [3, б. 67]. Бүгінгі таңда проблемалық оқыту дегеніміз - мұғалімнің басшылығымен проблемалық жағдайларды құруды және оларды шешуде оқушылардың белсенді тәуелсіз қызметін қамтитын сабақтарды ұйымдастыру, нәтижесінде кәсіби білімді, дағдыларды, дағдыларды шығармашылық игеру және ақыл-ой қабілеттерін дамыту.

Проблемалық оқыту технологиясы мұғалімнің басшылығымен оқу мәселелерін шешу үшін оқушылардың өзіндік іздеу қызметін ұйымдастыруды қамтиды, оның барысында оқушылар жаңа білім, дағдылар қалыптастырады, қабілеттері, танымдық белсенділігі, қызығушылығы, эрудициясы, шығармашылық ойлау және басқа да маңызды қасиеттерді дамытады.

Оқытудағы проблемалық жағдай оқушыға ұсынылған проблемалық тапсырма оның зияткерлік мүмкіндіктеріне сәйкес келген кезде, оқушылардың жағдайды шешуге, туындаған қарама-қайшылықты шешуге оятуға ықпал еткен кезде ғана оқу құндылығына ие. Проблемалық тапсырмалар оқу тапсырмалары, сұрақтар, практикалық тапсырмалар және т.б. болуы мүмкін, бірақ сіз проблемалық тапсырма мен проблемалық жағдайды араластыра алмайсыз. Проблемалық тапсырманың өзі проблемалық жағдай емес, ол белгілі бір жағдайларда ғана проблемалық жағдайды тудыруы мүмкін. Бірдей проблемалық жағдай әр түрлі тапсырмалардан туындауы мүмкін.

Жалпы алғанда, проблемалық оқыту технологиясы оқушыларға проблема туғызады және олар мұғалімнің тікелей қатысуымен немесе оны шешудің жолдары мен әдістерін өз бетінше зерттейді, яғни:

- гипотеза құру,
- оның ақиқатын тексеру жолдарын анықтап, талқылайды,
- дәлелдеу, эксперименттер, бақылаулар жүргізу, олардың нәтижелерін талдау, дәлелдеу.

Оқушылардың танымдық дәрежесіне сәйкес проблемалық оқыту үш негізгі формада жүзеге асырылады: проблемалық презентация, ішінара іздеу және тәуелсіз зерттеу қызметі. Мәселені шеше отырып, мұғалім оны шешу жолын ашады, оқушыларға ғылыми ойлаудың бағытын көрсетеді, оларды ойдың ақиқатқа диалектикалық қозғалысын ұстануға мәжбүр етеді, оларды ғылыми ізденістерге қатысады. Ішінара іздеу қызметі жағдайында жұмыс негізінен оқытушыны өз бетінше ойлауға, мәселенің жекелеген бөліктеріне белсенді жауап іздеуге итермелейтін арнайы сұрақтардың көмегімен жіберіледі.

Проблемалық оқыту технологиясының артықшылықтары: оқушылардың қажетті білім, білік және дағды жүйесін игеруіне ғана емес, сонымен бірге олардың ақыл-ой дамуының жоғары деңгейіне қол жеткізуге, өздерінің шығармашылық қызметі арқылы өз бетінше білім алу қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді; оқу жұмысына деген қызығушылықты дамытады; оқытудың берік нәтижелерін қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер:

1. Гончарова, М. А. Образовательные технологии в школьном обучении математике. Учебное пособие / М.А. Гончарова, Н.В. Решетникова. - М.: Феникс, 2014. - 272 с.
2. Образование завтра. Современная школа. Как сделать образовательное пространство эффективным?. - М.: Ленанд, 2015. - 272 с.
3. Дэвид Клустер. Что такое критическое мышление? Перемена. Весна 2001 (4), (Философия и методы RWCTв действии. Под.ред. С.Мирсеитовой. Казахстанская Ассоциация по Чтению. Серия “Школа профессионального развития”. – Алматы: ИздатМаркет, 2004. Глава 2, с. 114.

Сарсенгалиева Г. Б.
КГУ «Специальная школа-интернат №1»
Управления образования Карагандинской области

ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ВОСПИТАННИКОВ СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЫ-ИНТЕРНАТА НА ОСНОВЕ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

В эпоху глобализации необходимо активизировать традиции и обычаи, которые укрепляют национальный код и духовность, когда информация и различные культуры переплетаются, и граница между ними стирается. Национальная традиция - это процесс многовекового сосуществования нашего народа. Благодаря этим устоявшимся национальным традициям у подрастающего поколения прививаются и усваиваются национальные ценности: национальная идентичность, национальный облик, национальная культура, национальная честь и др.

Сохранение традиций передаваемых из поколения в поколение, является неотъемлемой частью культуры каждого народа. Они играют важную роль в воспитании молодежи, формировании национального самосознания. В этой связи одной из актуальных задач является сохранение, изучение культурного наследия, традиций казахского народа [1, 19 стр.]

Обретение Республикой Казахстан статуса независимого государства, принятие законов об образовании и государственной молодежной политике требуют по-новому продуманного подхода к вопросу воспитания молодежи. В концепции развития среднего образования Республики Казахстан подчеркивается, что «воспитательный процесс должен строиться на основе формирования идей казахстанского патриотизма, гуманизма, нравственности». Всем нам известно, что он используется в практике педагогов в целом с целью привития нравственного воспитания ребенка.

Очевидно, что обучение, образование, воспитание - это внешние факторы, которые влияют, мотивируют, создают условия для постепенного развития внутренней души ребенка, их реализации. Как известно, будущее нашей страны, будущее нашей нации – это дети, которые сегодня сидят в стенах школы. Для этого необходимо дать молодому поколению качественное образование и воспитание. «Знание, данное без воспитания, является врагом человечества, в будущем приведет к гибели его жизни»,- сказал Аль - Фараби.

Эти особенности сохраняются из века в век, из поколения в поколение. Современное нравственное воспитание основывается не на отдельных направлениях, а на нравственных ценностях.

Актуальная проблема образования на новом этапе - нравственно-духовное воспитание подрастающего поколения. Обретение ценных качеств, формирование духовно богатого человека должно начинаться с момента его

рождения. Поэтому семья и педагоги играют решающую роль в воспитании у ребенка уверенности в себе, прививая ему с раннего возраста доброту, милосердие, то есть нравственные ценности. Духовно-нравственное воспитание-двусторонний процесс. С одной стороны, она проявляется в поступках, чувствах и отношениях взрослых, родителей, педагогов, включающих в себя активное влияние на детей, с другой - активность воспитанников [2, 76 стр.].

Модернизация, как и прежде, не должна касаться исторического опыта и национальных традиций. Напротив, необходимо уметь превратить передовые традиции, выдержавшие испытание временем, в важнейшие предпосылки успешной модернизации. Если Возрождение не может питать национально-духовные корни страны, оно начинает сбиваться с пути.

К сожалению, в истории не так много примеров того, как целые нации плескались в призрачных идеологиях, которые никогда не сбываются, и, наконец, ушли на дно. На наших глазах рухнули три главные идеологии прошлого века – коммунизм, фашизм и либерализм.

В современных условиях перед человечеством стоит проблема преодоления негативных тенденций развития в политической, экологической, экономической, духовной сферах и поддержки прогрессивных, созидательных тенденций. Это актуальный вопрос. Его решение на национальном государственном уровне предполагает проведение серьезных реформ в системе образования, акцент на гуманизацию и гуманизацию при определении целей и задач.

Сегодня наступил век радикальных идеологий. Теперь нужны четкие, понятные и устремленные в будущее ориентиры. Только такие ориентиры, нацеленные на достижение конкретной цели как человека, так и нации в целом, могут стать основой развития. Главное, чтобы они тщательно учитывали возможности и масштабы страны. Само понятие национальной модернизации означает совершенствование национального сознания. Есть два аспекта. Во-первых, расширение кругозора национального самосознания. Во-вторых, изменить ряд его характеристик, сохранив ядро национального бытия.

Особое отношение к родной земле, ее культуре и традициям - одно из важнейших проявлений подлинного патриотизма. Это основа культурно - генетического кода, который делает любой народ истинной нацией, а не объединенной общиной. Наши традиции, обычаи, обычаи, которые передавались от предков к детям, являются бесценным достоянием. Национальная традиция казахского народа - код национального духа.

Поэтому в период духовного возрождения, возрождения современного казахского народа, почитания национальных традиций, духовно – культурного формирования личности с искренней любовью к нации, стране, культуре необходимо стать стержнем всех сфер воспитательной системы. Одним из важнейших факторов духовно-культурного становления личности является совокупность жизненного опыта народа,закономерность

национального характера. Традиции и обычаи народа являются источником духовно – культурной жизни [3, 45 стр.].

Если рассматривать обычаи и традиции как закономерность, заложенную в психологии, быте народа, то эти закономерности необходимо усвоить в условиях современного общества на протяжении всего молодого поколения. Для этого в школе-интернате очень эффективным способом является использование традиций в учебно – воспитательном процессе.

Ведь учебно-воспитательный процесс является одним из факторов, обеспечивающих воспитание и образование подростков. Традиции - это духовная и культурная пища, пропитанная жизнью страны. Наш народ воспитывал своих потомков священными традициями, нравственными обычаями, суевериями, воспитывал достойных сыновей и благородных дочерей. Из этого можно понять, что патриотизм, мужество, благородство, великодушие, все эти нравственные качества передаются через традиции и обычаи. Обычаи и традиции – совокупность обычаев, выработанных самой жизнью, накопленных веками в соответствии с верой и убеждениями каждой нации, народа, бытом, спецификой национального устройства; образцы поведения, сложившиеся в общине и обществе. Сегодня воспитание воспитанников специальной школы-интерната через народные традиции в рамках программы «Рухани жаңғыру» продиктовано спросом общества.

В школе-интернате мы должны уметь рационально проводить воспитательную работу, руководствуясь традициями предков и народной педагогикой в соответствии с возрастными особенностями детей.

В заключение, в рамках программы «Рухани жаңғыру» воспитание у учащихся уважения к национальным ценностям, наследию, традициям и обычаям открывает путь к созданию нового Казахстана.

Литературы:

1. Модернизация сознания: Образование сквозь призму духовности // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://newtimes.kz/ (дата обращения: 19.02.2020).

2. Президентская программа «Рухани жангыру» - это новый этап в историческом развитии современного Казахстана. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.matritca.kz/ (дата обращения: 19.02.2020).

3. Модернизация общественного сознания: реализация проектов «Рухани жангыру». [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://strategy2050.kz/ (дата обращения: 19.02.2020).

Сейтказимова Р.А., Жампейсова А.Ж.
Қарағанды облысы Білім басқармасы
«№1 арнайы мектеп-интернаты» КММ

ОҚУШЫЛАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Жақында болған өзгерістер қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси салаларында айтарлықтай өзгерістермен қатар жүрді, бұл идеалдардың жойылуына және рухани құндылықтардың айтарлықтай жоғалуына әкелді. Осыған байланысты жас ұрпақ бойында патриотизм мен азаматтықты тәрбиелеу идеясы мемлекеттік маңызға ие болды, азаматтық-патриоттық тәрбие білім берудің басым бағыты ретінде бөлінді.

Патриотизм (грек. patris-отан) - моральдық және саяси принцип, әлеуметтік сезім, оның мазмұны Отанға деген сүйіспеншілік пен адалдық, оның өткені мен бүгіні үшін мақтаныш, Отан мүдделерін қорғауға деген ұмтылыс. Отансүйгіштік сезімі, ең алдымен, туған жерлеріне, яғни кіші отанға деген сүйіспеншіліктен көрінеді, балалық, мектеп жылдарында отбасында және басқа да білім беру орталарында қалыптасады және қалыптасады [1, б.13].

Оқушылардың құндылық бағдарларын қалыптастыру бойынша жұмысты оқудың алғашқы жылдарынан бастау керек. Мектеп шеңберінде Қазақстан халқының Тілдер апталығы өткізіледі, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік және ұлттық мерекелері салтанатты түрде атап өтіледі, өлеңдер мен суреттер, шығармалар конкурстары, балалар шығармашылығының көрмелері, ұлттық спорт түрлері бойынша спорттық олимпиадалар өткізіледі. Сыныптан тыс сабақтарда біздің оқушылар ҚР мемлекеттік рәміздерімен, Ту, Елтаңба, Әнұранмен танысады.

Сабақтарда оқушылар "Қазақ халқының ұлттық костюмін" салады, ҚР Халықтарының Бірлігі күніне арналған "Бір шаңырақ астында Қазақстан халқы тұрады" суреттер көрмесіне қатысады, балалармен Қазақстан Республикасы халықтарының рухани келісім күніне "Көпұлтты Қазақстан" әңгімелесулер өткізіледі, Қазақ ұлттық ойындарымен танысады және т.б. патриоттық тәрбиені "9 мамыр", "Тәуелсіздік Күні", "Конституция күні", "Қазақстан Республикасының Күні" сияқты мерекелерсіз елестету мүмкін емес. Мереке сценарийлерінде қазақстандық авторлардың Отан туралы өлеңдері қолданылады. Мұндай іс-шаралар жеке тұлғаның азаматтық қасиеттерін қалыптастыруға, өз Отанына деген сүйіспеншілік пен құрметке, оның өткенін мақтан тұтуға әсер етеді.

Оқушыларды патриоттық тәрбиелеу бойынша жұмыс жүйесі үш негізгі компоненттен тұрады:

1. Жалпы мектептік іс-шаралар жүйесіндегі патриоттық тәрбие:

Отанның, өз халқының тарихи өткеніне, оның салт-дәстүрлеріне құрметпен қарауды, өз Отаны үшін, мемлекет рәміздері үшін, өз халқы үшін мақтаныш сезімін; Отан мен өз халқының тағдыры үшін, оның болашағы

үшін парыз бен жауапкершілікті, сондай-ақ сабақта пайдаланылатын оқулықтар мен оқу құралдары, әдеби шығармалар материалында іске асырылатын гуманизм, мейірімділік, жалпыадамзаттық құндылықтарды бойға сіңіру қабілетін тәрбиелеуге бағытталған.

2. Оқушылардың сабақтан тыс іс-әрекетінде патриоттық тәрбие бастауыш сынып оқушыларының тарих, дәстүр, мәдениет туралы білімдерін игеруге бағытталған әр түрлі іс-шараларды ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады, туған жері, туған жері; өз отбасының тарихымен мазмұнды танысу, басқалардың жұмысына құрметпен қарауды қалыптастыру, оған қатысуға, адамгершілік мінез-құлық танытуға ұмтылу [2, б. 27].

Патриоттық тәрбие нысаны ретінде:

- сынып сағаттары: «ҚР Мемлекеттік рәміздері», «Соғыс жылдарындағы менің отбасым», «Отанды сүю деген нені білдіреді?» және т. б.,

– «Әлем-біздің үйіміз», «Әдет-ғұрып пен дәстүр», «Достар қиындықта немесе қуанышта танылады»,

- викториналар: «Сен өз қалаңды, өлкеңді білесің бе»,

- ұжымдық шығармашылық жұмыстар: «Мен тұратын көше», «Менің отбасым,

- көрмелер («Менің Отаным ҚР» тақырыбында суреттер),

- «Менің өлкем, Наурыз мейрамы» тақырыбына шығармалар, суреттер конкурсы және т. б.

- экскурсиялар және басқа да жұмыс түрлері.

Баланың санасына Қазақстан рәміздері - бұл мемлекеттің айрықша белгілері ғана емес, бұл біздің тарихымыз, қазақ халқы мен Қазақстанда тұратын халықтардың еркіндік, тәуелсіздік және өркендеу туралы көпғасырлық арманының іске асырылуы екенін жеткізу маңызды. Біздің республикамыздың әлемдік қауымдастыққа кіруінің шарты - кем дегенде бір шет тілін, мысалы, ағылшын тілін білу. Осыған орай, елімізде ҚР халықтарының тілдері күні мерекесі енгізілді.

Сондай-ақ, Конституция күнін, Тәуелсіздік күнін, Қазақстан халқының бірлігі күнін, Отан қорғаушылар күнін мерекелеусіз патриоттық тәрбиені елестету мүмкін емес.

Рухани және мәдени құндылықтарды қалыптастыру «Бірлік күніне» арналған сынып сағаттарында да жүргізіледі, онда оқушылар Қазақстанда тұратын халықтардың салт-дәстүрлерімен, мәдениетімен танысады. Осы іс-шаралардың барлығы оқушыларда патриотизмді дамытады және арттырады.

3. Ата-аналармен жұмыс аясында патриоттық тәрбие беру.

Нағыз патриот бұл туралы көп айтатын адам емес, адал өмір сүріп, жұмыс істейтін, салауатты өмір салтын ұстанатын, ата-бабаларын еске алады, олардың мысалында балаларын тәрбиелейді. Мұндай отбасында өз Отанының патриоты өсуі мүмкін. Патриотизмнің негіздері отбасында қаланады. Қазақстандық отбасы қандай болатынына, біз кімді тәрбиелейтінімізге және біздің болашағымыз бен Қазақстанның болашағы қандай болатынына байланысты болады.

Мектеп оқушыларын патриоттық тәрбиелеу бойынша отбасымен жұмыс істеу нысандары:

- азаматтық-патриоттық бағыттағы ата-аналар жиналысы;
- сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге көмек;
- ата-аналарды экскурсиялар, жорықтар, мерекелер ұйымдастыруға тарту;
- сыныптан тыс бірлескен іс-шаралар (көрмелер, конкурстар, экскурсиялар) [3, б. 49].

Оқушыларға патриоттық тәрбие беру бойынша жоғарыда көрсетілген қызмет компоненттерінің әрқайсысы келесі бағыттарды қамтиды:

«Менің отбасым», оның мақсаты балалардың өз шежіресінің тарихына деген қызығушылығын, отбасылық дәстүрлерге деген көзқарасын, ата-бабалары үшін мақтаныш сезімін дамыту болып табылады;

«Менің өлкем», оның мақсаты өз қаласының тарихын, оның бүгіні мен болашағын, мәдениетін, тұрмысын, дәстүрлерін зерделеу болып табылады.

«Менің Отаным-Қазақстан» - Отанымыздың тарихын, мәдениетін, тұрмысын, дәстүрлерін зерделеу, оқушылардың өз Отанына деген құрметін, ол үшін мақтаныш сезімін, оның тарихына қатыстылығын қалыптастыру.

Тәрбие жұмысында әртүрлі әдістерді, формаларды қолдану, белгілі бір ұйымдастырушылық және педагогикалық жағдайлар жасау оқушылардың патриоттық тәрбиесінің тиімділігін арттыруға, оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

«Болашақ қазақстандық» - қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгерген жоғары білікті маман болғандықтан, ол әлеуметтік белсенді, мобильді, өзгерістерден қорықпайды. Біздің міндетіміз-мектептің, отбасының, қоғамның бірлескен күш-жігерімен «Болашақ қазақстандықтарды»- ел патриоттарын тәрбиелеу. «Біз, Қазақстан халқы» деген сөздер әрдайым мақтанышпен айтылатынына сенеміз.

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларын қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу бойынша мектептің жұмысы осындай. Бұл жұмыс жүйелі, жан-жақты, күнделікті. Біздің мақсатымыз – Қазақстандық патриотизмді, яғни кіші Отанға, содан кейін – Отанға - Қазақстан Республикасына, халыққа, ана тіліне, халық дәстүрлеріне деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу.

Әдебиеттер:

1. Омарбеков Т. О. Қазақ тарихындағы мемлекеттілік тарихи тамырларын анықтау // Тәуелсіз Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері / бас ред. Б.Ғ. Аяған. — Астана, 2008. — 512 б.

2. Қойгелдиев М.Қ. Ұлттық саяси элита. Зертеулер. — Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС, 2004. — 370 б.

3. Колумбаева З.Е. Тәуелсіз Қазақстан тарихын жазудағы және оқытуғы өзекті мәселелер // Тәуелсіз Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері / бас ред. Б.Ғ. Аяған. — Астана, 2008. — 142 б.

Серикбаев С. С.
Қарағанды облысы ББ Балқаш қаласы
Көп балалы және аз қамтамасыз етілген отбасылардың
балаларына арналған мектеп-интернаты КММ

МЕКТЕПТЕРДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Бүгінгі таңда бұрын-соңды болмаған COVID-19 дағдарысы кезінде салауатты өмір салты мен аурудың алдын-алу бұрынғыдан да өзекті бола бастады. Мұнда дене шынықтыру сабақтары үлкен рөл атқарады. Балалар мен жасөспірімдердің аз қозғалуы қазір кезде өте өткір мәселе. Мектеп оқушыларының компьютерлік ойындар мен әлеуметтік желілердегі белсенділігі, онлайн сабақтар жас ұрпақтың компьютер алдында көп уақыт өткізуіне алып келді.

Мектептегі дене тәрбиесі оқушының толыққанды, тұтас тұлғасын тәрбиелеу үшін өте маңызды. Өйткені, мектептегі дене шынықтыру денсаулықты сақтау және нығайту ғана емес, сонымен бірге баланың қарым-қатынас деңгейін, әлеуметтік белсенділігін арттыру мәселелерін шешеді.

Мектептегі дене шынықтыру арнайы жабдықталған спорт залында немесе көшеде, сондай-ақ арнайы жабдықталған алаңда өтеді. Спорт залында да, алаңда да мемлекеттік нормативтерге сәйкес белгілі бір жағдайлар жасалады. Спортзалда стандарттар осы ауданда қанша оқушы оқи алатындығын, төбелердің биіктігі, желдету және жылыту қандай болуы керек, коммуналдық бөлмелер мен киім ауыстыратын бөлмелер қанша болуы керек, қанша душ және демалыс бөлмелері, қандай спорттық жабдықтар болуы керектігін, нормативтер футболға арналған қақпалардың, баскетбол себеттерінің және волейбол торларының қалай орналасуы керектігін регламенттейді [1, б.15].

Мектептегі дене шынықтыру, оның әр сабағы, әдетте, үш бөлімнен тұрады: кіріспе, негізгі және қорытынды. Кіріспе бөлігі немесе жылыну денені жүктемеге дайындайды. Негізгі бөлігі жаңа жаттығуларды үйрену үшін, сондай-ақ жүгіру, секіру, лақтыру, өрмелеу, үйлестіру жаттығулары, ашық спорт ойындары, эстафеталар үшін қарастырылған. Соңғы бөлік дененің дұрыс қалпына келуіне, тыныс алу мен импульстің жақсаруына арналған.

Бұл спортзалда да, көшеде де, арнайы құрал-жабдықтармен де, онсыз да, белгілі бір мақсатта да, онсыз да болуы мүмкін.

Көбінесе мектепте дене шынықтыру, әсіресе егер бұл белгілі бір жаттығу жүйесі болса, музыкамен өткізіледі. Бұл есту қабілетін, ырғақ сезімін, оқушылардың назарын дамытады.

Мектептегі дене шынықтыру тек дене шынықтыру сабақтарымен шектелмейді. Мектептегі дене шынықтыру - бұл басқа сабақтар кезінде өткізілетін дене шынықтыру минуттары деп аталады. Олар физикалық және

психикалық стрессті жеңілдету үшін қажет. Өкінішке орай, бүгінгі таңда мектептердегі дене шынықтыру минуттары негізінен бастауыш сыныптарда және орта сыныптарда өте сирек жағдайларда өткізіледі. Жоғары сынып мұғалімдері дене шынықтыру минуттарын мүлдем елемейді, дегенмен бірнеше минутта стресстен арылту нәтижесінде үлкен нәтижеге ие болар еді.

Мектепте жоғары сыныптарда дене шынықтырумен өмір бойы айналысу әдетін қалыптастыру керек. Мектептегі дене тәрбиесі салауатты өмір салтына бағдарлануы әрі өз бетінше айналысуға ынталандыруы керек.

Мектептегі дене шынықтыру сабағының маңызы зор. Дене тәрбиесін ұйымдастыру – дене тәрбиесі мұғалімінің жауапкершілігі. Ол өзіне жүктелген міндеттерді орындауы тиіс: мектепте дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру, мектеп орналасқан ауданда сыныптан тыс спорттық-бұқаралық жұмысты жүзеге асыру; дене тәрбиесінің оқу процесін жүйелі түрде бақылау; оқушыларды тұрақты медициналық тексеруді ұйымдастыру; спорт құралдарының пайдаланылуын бақылау [2, б. 33].

Мектептегі дене шынықтыру сабақтарының мақсаты мен міндеттері: дене шынықтырумен айналысу кезінде жарақаттанудың алдын алатын қауіпсіздікті қамтамасыз ету; орта мектеп оқушыларын сауықтыру бойынша жаппай жұмыс жүргізу; балалар мен жасөспірімдер ортасын сауықтыру; оқушыларды салауатты өмір салтына бағдарлау [3, б.18].

Мектептегі дене тәрбиесінің мектеп оқушыларының әлеуметтік мінез-құлқының алдын-алуда үлкен маңызы бар екенін атап өткен жөн.

Мектепті бітіргеннен кейін интегралдарды немесе химиялық формулаларды білу өте пайдалы, бірақ физикалық белсенділіктің қажеттілігін түсіну және салауатты өмір салты дағдыларын қолдану адамның өмірін сау, ұзақ, жемісті етуге көмектеседі. Сондықтан мектеп оқушыларының сыртқы физикалық дамуына барынша мән беру өте маңызды. Ол үшін дене шынықтыруды оқытуды қазіргі уақыттың қажеттіліктерін қанағаттандыратын жаңа деңгейге шығару қажет.

Кейбір ата-аналар баласын мектептегі дене шынықтырудан босатуға тырысады, себебі әртүрлі болуы мүмкін: денсаулығы үшін жауапкершіліктен бастап, төмен бағамен сертификатты бұзғысы келмеуіне дейін. Осы себептердің әрқайсысының негізі - әлсіз физикалық даму және денсаулығына байланысты проблемалар, бұл оқушыларға дене шынықтыру сабақтарында ләззат алуға мүмкіндік бермейді. Жүйелі, дұрыс таңдалған физикалық жаттығулар мен дұрыс тамақтану тамаша өзгерістер жасай алады. Өсіп келе жатқан организм үшін дене шынықтырудың пайдалы әсері мол.

Физикалық күш салудан аулақ болу үшін балаларды емдік гимнастика тобына жаздыруға болады, осылайша дене шынықтыруды баланың өмірінің ажырамас бөлігі еткен жөн. Егер ата-ана осы бағытта нақты қолдау жасаса, онда бітірер жылы физикалық дамуы артта қалған оқушы мықты денсаулық пен тамаша физикалық форманы да алып шығады.

Бүгін біз карантиндік шаралардың салдарынан, онлайн оқудың атап айтқанда балалар мен жастар арасында дене белсенділігі деңгейінің

төмендетуге орасан зор әсерін байқап отырмыз. Дене шынықтыру мұғалімдеріне қажетті ресурстардың, жабдықтардың және оқушылармен цифрлық қарым-қатынас дағдыларының болмауына байланысты оқу модульдерін қашықтықтан оқыту форматына бейімделу қиынға соқты.

Сонымен қатар, оқушылар оқудың жаңа форматына байланысты бос уақытта дене шынықтырумен айналысу үшін уақытты тиімді пайдалана алмады. Физикалық және әлеуметтік алыстаудың арқасында олар ұжымдық ойындар ойнай алмады, бұл олардың физикалық белсенділігінің ең көп пайызын құрайды.

Егер бұрын дене тәрбиесінің стандартты бағдарламасы барлық бұлшықет топтарын, белгілі бір дағдыларды дамытудың негізгі міндеттерін басшылыққа алса, бүгінде ол бұрын ерекше назар аудармаған қосымша міндеттерді енгізді. Енді дене шынықтыру бағдарламасына физикалық дербестік дағдыларын қалыптастыру, психикалық/психикалық денсаулықты жақсарту, жағдайларға қарамастан өмір бойы физикалық белсенді болу әдетін қалыптастыру бойынша міндеттер жүктелген.

Біз сапалы дене тәрбиесі пәнаралық оқытуда өте маңызды рөл атқарады деп санаймыз. Ол негізгі математикалық және ғылыми ұғымдарды түсінуден бастап қоршаған ортаға жауапкершілікті арттыруға және әлеуметтік, тарихи және мәдени өзара түсіністікке ықпал етуге дейін ықпал етеді.

Әдебиеттер:

1. Физическая культура и физическая подготовка: Учебник / Под ред. Кикотия В.Я., Барчукова И.С. - М.: Юнити, 2017. - 288 с.
2. Физическая культура и физическая подготовка: Учебник / Под ред. В.Я. Кикотя, И.С. Барчукова. - М.: Юнити, 2016. - 431 с.
3. Барчуков, И.С. Физическая культура / И.С. Барчуков. - М.: Academia, 2017. - 304 с.

Смагулова Н.К.
«Мағжан Жұмабаев атындағы гимназия» КММ
Мыңбаева А.А.
«ШАПАҒАТ» балалар үйі» КММ

ОТБАСЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Отбасы - тұрақты жүйе, олардың тұрақтылығы мен заман ырқына орай өзгеріп отырады. Отбасының адамгершілік тәрбиесінің бірінші ерекшелігі неке – материалдық тәуелділіктен тыс қалыптасуы қажет. Отбасының қоғамдық қасиетті мен құны дәулет пен меншікке, мұрагерлікке байланысты емес, жеке адамдардың жүрек қалауына, ырқына байланысты болуы өте қажет. Екінші ерекшелігі-отбасының мәні мен құндылығы оның атқаратын қызметі арқылы анықталады. Әрбір халықтың ең бір қасиетті дәулеті мен қазынасы сананың көптілігінде. Қазіргі кезеңде аз балалы отбасылар көбеюде. Үшінші ерекшелігі - отбасының нығаюы ерлі-зайыптылардың ауқыттылығына берекелі тіршілік ете білуіне тікелей байланысты. Отбасылық меншікті қорландыру әр отбасы мүшелерінің ортақ игілігі болмақ. Әрбір халықтың тым ертеден келе жатқан көптеген әдет-ғұрыптары бар. Бұл әдет- ғұрыптар жазылмай қалыптасқан заң сияқты тым тамырлы. Ал қазақ халқының меймандостық, той-томалақ түрлеренің көптілігі отбасы іргесі нығайта түседі және жауапкершілігін арттырады.

Отбасыны нығайту- қоғамның әлеуметтік саясатының негізгі мақсаты, қоғам оған тікелей мүдделі : экономакалық , әлеуметтік, рухани дағдарыс отбасы дағдарысын да туғызады. Ал оның тұрақтылығы отбасы мазмұнын байытып, атқаратын қызметін іске асыруға да жағдай жасайды. Отбасы адамгершілік тәрбиесіндегі ерекшеліктердің негізгі факторлар : а) Ерлі – зайыптылардың тату – тәттілігі бала тәрбиесінің алтын бесігі көрген халық алыстан орағытын, алдын ала абайлауға шақырады; б) отбасы ынтымағы жарасса, ұрпақ тәлімінеде өнегелі арнада болары аян; в) отбасында әдептілік көргенділік, сыпайылық, бияздық сипат болуы уәзипа; г) «Жақсы қыз ел-жұрттың сақтар салтын» деген! Жақсы қасиеттерді мойындау; д) ата-бабалардың адамгершілік дәстүрін жалғастырады. Отбасындағы басты роль «шаңырақтың шуағы - әйел » Әйел қанша жерден жұлдыз, танымал болсын, өз отбасына, шаңырағына келгенде, ол сол үйдің отанасы, сол үйдің әйелі, балалардың анасы, күйеуінің жары. Соны ұмытпау парыз. Әйел ерлерден гөрі мықты. Әйелдің міндеті – отбасына жылу шашу, шаңырақтың шуағы - әйел. Отбасы адамгершілігінің басты тәрбиесі өмірдің өзегі, тіршіліктің тірегі - әйел ана. Балаға ұлттық тәлім – тәрбиесін дер кезінде беру, меңгерту бірінші ана, екінші ұстаздың басты міндеті. Адамгершілік тәрбиенің отбасының бастапқы ерекшелігі -ұлттық педогогикалық қайнар көзі. Ата – бабамыз балаларын батырлыққа, шешендік пен шеберлікке, табандылық пен төзімділікке баулыды. Әже-аналарымыз қыздарын мейірімділікке, әдептілік пен бауырмандыққа

тәрбиеледі. Білім ұясында әрбір отбасының салт – дәстүрін ескеріп, баланың үйренгіштік дағдысына ауытқымай, психологиялық тежелуге ұшырамауы ескерілуі шарт. «Баланы жастан» деген қазақ ойның нағыз мәнін осы тұрғыда пайдалану керек. Ал тәрбиелік жағынан алсақ – қазақ халқының бала тәрбиелеудегі мұрасына көз жіберсек, отбасына байланысты тұнып тұрған дәстүрдің бар екенін көреміз. Отбасында ата-ана, мектепте мұғалім бала тәрбиесіне үлгі етіп, шешендік сөздерден мысалдар келтіріп, баланы әңгімеге тартып, оның ақыл – ойын қалыптастырып , ойлау, сөйлеу қабілетін ояту.

Адамгершілік тәрбиенің тағы бір бастаулары: а) ізеттілікке, кішіпейілдікке , қайырымдылыққа тәрбиелеу ; б) « Сөз анасы – сәлем», деген аталы сөздерді баланы инабаттылыққа, ізеттілікке тәрбиелейді. Психологиялық тұрғыдан бір ерекшелігі – олар өз айналасындағы адамдардың бәрімен бауырмалдылықпен қарым – қатынас жасайды. Қазақ халқының туысқандық, бауырмалдық қасиеті оның жеті атасын білуді талап етеді. «Жеті атасын білген ұл, жеті рулы елді біледі», - деген халықтың дана сөзі бар. Сондай «Қырық рулы елміз, қарға тамырлы қазақпыз» - деген аталы сөз де ежелдіктің, бірліктің, бауырмалдықтың белгісін білдіреді.

Отбасы адамгершілік тәрбиесінің ерекшелігінде басты назар – бала тәрбиесіне тоқталатын болсақ : Біріншіден, ата- ана мен жұртшылықтың бүгінгі таңда негізгі нысаналы мақсаттарының бірі ұрпақ тәрбиесі десек, бұл жұмыс баланың білімге құштарлығын, еңбекке ынталығын арттыру жастайынан саналыққа баулу арқылы жүзеге асырылатын сөзсіз. Оларға жан – жақты білім беруге, мінез- құлқын заман талабына сай қалыптастыру мектептен басталғанымен бала көп уақытын үйде жанұя ортасында өткізеді. Осы екі ортадағы тәрбие сәйкес келіп, бірін – бірі толықтырып тұрса жақсы нәтижеге жету мүмкін емес. Қай ата – ана болмасын өз балаларына қолдан келген жақсылықтарын аямайды. Әрбір ата-ана балаға өнеге екенін ұмытпау керек. Сондықтан, олар барлық іс-әрекетіне, сөзіне, жүріс – тұрысына да өте сақ болып өздеріне еліктейтін жан барын бір сәтте естен шығарған абзал. Балалық табиғи қасиеттеріне, жан дүниесіне үңіліп, зер салып, жас ерекшелігіне қарай тәрбие әдіс тәсілдерін шеңберлікпен қолдана білген жөн.

Баланы адамгершілікпен сүйе білу нәтижесінде тәрбиелеу өмірідегі ең маңызды нәрсеге үйрету деген сөз. Баланы өмірге бейімделуде мектеп, мұғалім, ал ата-ананың орны бөлек.

Әдебиеттер:

1. Әбжанов Ә., Нысанбаев. “Ой. Ақыл. Адамгершілік”. Алматы-94
2. Бозханова к., Жұмаханов Ә., Айтманбетова Б. “Семьяда балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің кейбір мәселелері”. Алматы “Мектеп” 1995ж.

Советова Аяулым Жандосқызы
Қарағанды қаласы, «Bolashaq» академиясы, 4 курс студенті
Жапанова Риза Набиевна
Қарағанды қаласы, «Bolashaq» академиясы, аға оқытушы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстанның XXI ғасырда өркениетті әлемнен орын алып, дамыған елдер деңгейіне жетуіне ықпал етер бірден-бір құдірет-білім және білімді ұрпақ. Білім беру жүйесінің барлық буындарына, соның ішінде білім мен тәлім – тәрбиенің негізі бастауыш мектепте қаланады. Қазіргі кезде бастауыш мектептерде оқыту мазмұнын жаңарту жұмыстары жүргізіліп, одан әрі жетілдіре түсуде даңғыл жол ашылды.

Бүгінгі заман талабына сай оқу бағдарламалары мен оқулықтары, оқытудың негізгі мәні, адам тәрбиесі жеке тұлға ретінде дамуы мен тәрбиеленуіне тікелей ықпалы тиетін жаңаша көзқарастарды батыл енгізуде. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңында», «Білім беру жүйесінің басты мақсаты ұлттық және жалпы адамзаттық мәдени құндылықтар негізінде жеке тұлғаның қалыптасуына қажетті жағдай жасау»- деп айқын көрсетілген жастарға білім мен тәрбие берудің негізі болып саналатын жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық процесін жақсарту бірінші кезектегі мәселе болса, білім мен тәрбиенің алғашқы баспалдағы – бастауыш мектеп [1].

Жас ұрпақтың жаңаша ойлауына, әлемді біртұтас қабылдауы мен дүниежүзілік сапа деңгейіндегі білім, білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін білім мазмұнын құру-жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселе. Мектепте математика курсында геометрияны оқып-үйренуге айтарлықтай орын берілген. Қазіргі қолданылып жүрген оқу бағдарламасы мектепте оқылатын дәстүрлі геометриялық білім мазмұнына да, оны оқыту жүйесіне де үлкен өзгерістер енгізді. Ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі заманға өскелең талаптарына сәйкес мектеп геометриясы курсын аксиоматикалық тұрғыда құруда ұғымдар мен анықтамалар жүйесін жасауда қатаңдық күшейтілді.

Геометриялық білімнің жаңа мазмұны оқушы мүдделерінің, мүмкіндіктерінің және пәнді өз бетінше оқып үйрену қабілеттерінің, белсенділіктерінің түрлі болуына байланысты әрбір оқушы белсенділігінің жоспарланған деңгейге жету үшін қажетті және жеткілікті базистік білімдер жиынтығын қалыптастыру, яғни талдау, жіктеу, жүйелеу талабын қоятындығы түсінікті.

Геометриялық білімінің пайда болатын көзі біреу, ол тәжірибе. Ойын, әртүрлі жұмыс т.с.с. түрінде айналадағы табиғат, тіршілік жағдайларымен танысудан балалар геометрияның негізгі түсініктері туралы ұғым алады. Тәжірибе және бақылау, геометриялық білімінің бастапқы көздері болады [2].

Геометриялық білімінің пайда болуының екінші жолы логикалық ойлау болып табылады. Дұрысында, бақылау тәжірибе қандай оңай болғанмен де, қандай нақтылы түрде кездескенмен де, оқушы тіпті жеңіл желпі түрде болса да талқылап тексермей, логикалық жүйеге соқпай кете алмайды. Мысалы, шырпыдан салынған үщбұрыш пен квадратты салыстырғанда көрінеді.

Бастауыш сыныптарда геометрияны оқыту кезінде, әр материалға байланысты, геометриялық ойлау қабілетін дамыту барысындағы мұғалімінің ең негізгі мәселесі әдістемелік бағытты анықтап алу керек.

Геометриялық фигуралар және олардың қатынастары жөніндегі түсінік оны елестете білуге дейін жүргізіле береді.

Геометриялық фигуралардың әртүрлі модельдерімен танысу кезінде, оқушылар олардың материалына, түсіне, салмағына тәуелсіз жағдайларын ескере отырып, геометриялық фигуралардың жалпы қасиеттерін анықтайды.

Мұның барлығын да геометриалық объектілерге материалдарда қолдану нәтижесінде қол жеткізеді. Мысалы, сызғышты пайдаланып түзу сызық сызғанда, ол тек объект ғана емес, керілген жіп, екі жазықтықтың қиылысуынан пайда болған сызық (мысалы, қабырға жазықтығы мен еден жазықтығы) материалдық заттарды пайдалана отырып, оқушылар геометриялық елестетуді меңгере бастайды. 1 сыныпта қоршаған ортадағы материалдық заттармен, фигуралармен алғашқы таныстық және олардың аттарымен танысу кезеңі аяқталады. Оқушыларда бірте-бірте фигураларды оқу схемасы өңделе бастайды, оларға анализ және синтез жасау схемасы, сөйтіп, әрбір фигураның қасиетін меңгеруі жеңіл түрде жүреді.

Әдістемеде геометриялық фигураларды қою және қарама-қарсы қою тәсілдеріне ерекше орын беріледі. 1 сыныпта фигуралар жиыны ішінен шеңбер жиынын, көп бұрыш жиынын және т.б. бөліп алуға көңіл аударылса, ал 2 - 3 сыныптарда фигуралардың қасиеттерін нақтылауға және классификациялауға мән беріледі. Жазық фигуралар (шеңбер-көпбұрыш, дөңгелек-шеңбер және т.б.) кеңістік фигураларды (шаршы-текше, шеңбер, шар және т.с.с.) қою және қарама-қарсы қоюға ерекше назар аудару керек. Мысалы, текшемен таныстырғанда, оның нүктелерін, кесінділерін, көпбұрыштарын табуды көрсету қажет [3].

Бастауыш математика курстарында оқып үйренудегі басқа материалдармен байланысыны ерекше айтқан жөн. Бұл байланыстың негізі болып сан мен фигура арасындағы қатынасты орнату мүмкіндігі. Бұл сан түсінігін қалыптастырудағы сан қасиеті, оларға қолданылатын амалдардан фигураны қолдану керісінше, геометриялық образдарды оқып үйренуден сан ұғымын қолдану.

1 сыныпта фигура модельдерін санау үшін қолданады. Кейінірек объекті ретінде фигура элементтері пайдаланылады. Мысалы, көпбұрыштың төбелері, қабырғалары. Сонымен қатар оқушылар кесінділерді өлшеумен де танысады. Бұл кесінді мен сан арасында

байланыс орнатуға септігін тигізеді. Ал 2 сыныпта кесінділер (нүктелер) және сандар арасында тікелей байланыс орнатылады. Геометриялық фигуралар оқушылардың бірлік үлестерімен танысу кезінде де қолдану қажет.

Бастауыштың әртүрлі оқу пәндерін оқыту кезінде оқушылар сабақ үстінде қоршаған орта құбылыстары туралы, оның қасиеттері жайында нақтылай түсініктер алады. Мысалы, балалар графикалық сауаттылыққа үйрену үшін, таяқшаларды салады, торкөзді белгілейді және т.б.

Геометриялық фигуралар жайлы алған білімдерін бекітуде басқа пәндердің мүмкіндіктерін де айтуға болады. Мысалы, табиғаттану сабағында оқушылар горизонт сызығы және горизонтпен танысу кезінде, оларда дөңгелек және шеңбер женінде түсінік ала алады. Геометриялық фигуралардың қасиетін оқыту болып табылады. Сондықтан да, геометриялық фигуралардың қасиетін оқыту барысында оқушылар тікелей олармен практика жүзінде танысып жұмыстар жүргізу керек. Мысалы, балалар математика сабағында өлшеу және салу жұмыстарын атқарады. Еңбек сабағында формаларын илеп жасап, модельдерін қиып, ал сурет сабағында бейнелеу жұмыстарын атқару керек. Келтірілген мысалдардан, әртүрлі пәндерді оқи отырып, геометриялық формалар жайында білімдер жинақтайды. Олардың нақтылы және абстрактылы ойлау қабілеттері өңделеді. Сонымен қатар, геометриялық форма, геометриялық фигура, фигуралардың қасиеттері мен қатынастары туралы сапалы түрдегі түсініктері қалыптаса бастайды. Осы мәселелер түгелге жуық әдіскер А.М. Пышкалоның еңбектерінде қарастырылған [4].

Геометриялық материалдарды оқыту мектеп курсының барлық оқу жылына бірдей етіп бөлінеді. Қазіргі 1 сынып математика оқулығы да осылай құрылған. Геометриялық есептер мен жаттығуларға арналған. Заттардың ұзындығы, олардың кеңістікте езара орналасу мен қатынастары жайлы алғашқы түсінік беру.

Балалар мектепке дейінгі кезеңнің өзінде-ақ олар кеңістік туралы қоршаған ортадағы әртүрлі заттардың формасы, өлшемі, және өзара орналасуы жайында көп түсінік жинақтайды. Осы түсінік келешекте негізгі геометриялық түсініктерді, сосын ұғымдарды қалыптастыруда қажет негіз болып табылады. Сонымен бірге ойын үстінде, практика жүзінде заттардың формаларымен, олардың жеке бөліктерімен танысады. Мысалы, дөңгелек (цилиндр) немесе доптың (шар) секіретін қасиетке ие екендігін, ал қорапша да (призма) мұндай қасиет жоқтығын балалар бірден - ақ аңғарады. Осы физикалық қасиеттерде балалалар интуитивті түрде дене формасымен байланыстырады. Балалар жинақтаған тәжирбе және терминдік сөздер кездейсоқ болғандықтан оқытудың міндеттерінің бірі жинақталған түсініктерді анықтау және сәйкес терминдерді меңгеру. Осы бағытта жүйелі түрде әртүрлі жаттығулар беру керек Заттар арасындағы қатынастар: «бірдей», «әртүрлі», «үлкен», «кем», және т.б. сөздер нақты заттармен (қағаз белігі, таяқша, доп, және т.б.) немесе солардың

кескінімен (сурет, сызба) орнатылады. Осы қатынастарды түсіндірудегі мысалдарда негізгі белгілер "дәл" көрініс табуы қажет.

Салыстыру, мысалы, берілгені екі таяқшаның қайсысы «үлкен» деген сұрақты қойғанда, екі таяқшаның да қалындығы бірдей болу керек (немесе ұзындығы бірдей). Барлық кезде де екі затты салыстырғанда «салыстыру белгісі» айқын көріну қажет немсе оқушылар бірден ажаратындай болуы керек. Диаметрі мен түсі әртүрлі шарларды салыстыру оңай, ал шарлардың диаметрі әртүрлі болып түсі бірдей болған жағдайда қиын соғады (бірінші кезде). Бұл жағдайда оқушылар: - шарлар бірдей, (түсіне қарап) деп жауап береді. Оқыту барысында заттың геометриялық қасиетін оқыту барысында ол заттың қандай материалдан жасалғандығы, түсі ескерілмейді, оның өлшемі, элементтерінің өзара орналасуы, формасы ескеріледі.

Геометриялық фигура - бұл нүктелер жиыны, геометриялық фигураға жеке бір нүктеде, және шекті, шексіз алынған нүктелер жиыны да жатады. Сондықтан да, біз оларды абстрактылы дейміз.

Практикада біз, реальды заттардан жасалған фигуралардың модельдерін қарастырамыз. Мысалы, қаламсаптың ұшы нүкте болады және т.б. Заттардың формасы, қасиеті, өлшемі массасын ескермей, оны геометриялық фигура туралы түсінік аламыз.

Геометрия негіздерін оқытуда жақсы нәтижеге жету үшін оқушылардың кеңістік түсінігін қалыптастыру жұмыстарын жүйелі түрде жүргізу қажет. Геометриялық оқыту бұл оқушылардың ғылыми - дүние танымдық қабілетін артырудың бірден - бір жолы.

Әдебиеттер:

1. Сабиров Т. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары. - Алматы, 2008. – 344 б.

2. Тұрғынбаева Б.А. Кіші жастағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту. – Алматы, 2017. – 212 б.

3. Ә.Б.Ақпаева, Л.А.Лебедева, М.Ж.Мыңжасарова. Математика. 3-сыныпқа арналған оқулық. – Алматы: Алматымектеп баспасы, 2017 ж.

4. Орақова А.Ш. Оқу процесінде оқушылардың шығармашылығын дамытудың педагогикалық шарттары: канд. дисс. автореф. – Алматы, 2016. – 30 б.

Тлегенова А.М.
КГУ «Специальная школа-интернат №1»
Управление образование Карагандинской области

ОСНОВЫ ТИФЛОПЕДАГОГИКИ В РАБОТЕ ПЕДАГОГА С ОБУЧАЮЩИМИСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Тифлопедагогика как отрасль педагогической науки тесно связана со всеми блоками психолого-педагогических и специальных дисциплин, в частности с общей педагогикой, дефектологами, тифлопсихологией, патофизиологией, офтальмологией, гигиеной и педиатрией.

Тифлопедагогика в последнее время выделяется как самостоятельное направление в специальной педагогике. Это деление обусловлено его значимостью для воспитания, коррекции и компенсации отклонений в развитии детей с нарушением зрения в раннем и дошкольном возрасте.

Исследования в области тифлопедагогики доказали, что раннее начало целенаправленной педагогической работы способствует ослаблению и в некоторых случаях преодолению отклонений у детей. Кроме того, ранняя коррекционная педагогическая работа способствует профилактике и предупреждению вторичных отклонений в развитии, что, в свою очередь, положительно влияет на формирование личностных качеств ребенка. Формирование основ адекватного поведения и гармоничной социализации. Тифлопедагогика (от греч. тифлос - слепой) – наука о воспитании и обучении лиц с нарушением зрения [1, 61 стр.].

Тифлопедагогика - часть общей педагогики и часть дефектологии.

К детям с нарушением зрения относятся:

1. Слепые, не имеющие полного зрения, а также дети с остаточным зрением, острота которого (vis) равна 0,05 и ниже на хорошо видимом глазу.

2. Слабовидящий vis (острота зрения) корректируется очками на любящем глазу от 0,04 до 0,2 [2, 35 стр.].

3. Дети с косоглазием и амблиопией.

Процесс обучения и воспитания детей с нарушением зрения следует рассматривать как противоречивый и динамичный, развивающий процесс. Основным движущим противоречием является постоянно растущий поток информации, требования к обучению, с одной стороны, и возможности незрячих и слабовидящих студентов, с другой. Совершенствование знаний, мотивации, коррекционных методов познания и приведение их в соответствие с возрастающими требованиями обучения, воспитания и развития устраняют противоречие за определенный период времени, после чего возникает новое противоречие, связанное с новым этапом требований, которые необходимо решить в ходе педагогического процесса. На основе такого движущегося противоречия происходит сложный процесс перехода от невежества к знанию.

Содержание обучения и воспитания детей дошкольного возраста с нарушением зрения направлено на решение общих и специальных задач, формирование знаний, умений, навыков, обеспечивающих дальнейший успешный вход этих детей в школу.

Специальные программы разработаны на основе программы обучения и воспитания в общеобразовательном детском саду. Кроме того, введены специальные разделы по развитию зрительного восприятия, ориентации в пространстве, социально-бытовой ориентации, физиотерапии, коррекции речи, ритму.

Методы в дошкольных учреждениях используются на основе общих дидактических принципов обучения и с учетом особенностей развития детей с нарушениями зрения, способов их восприятия (зрения или ощущения), познавательной активности и компенсаторных возможностей.

Использование специальных приемов и приемов направлено на коррекцию зрительного восприятия, объективных представлений, ориентации в пространстве, преодоление недостатков речевого развития в предметно – практической деятельности.

Занятия по преодолению недостатков речевого развития проводит логопед. При этом дети объединяются в подгруппы в соответствии с уровнем речевого развития, т. примерная лексика, грамматика, фонетика, связная речь. Кроме того, с детьми проводятся специальные занятия по лечебной физкультуре, ритмике, так как у детей с нарушением зрения наблюдаются отклонения в развитии двигательной сферы. Весь учебно-воспитательный процесс в детском саду строится с учетом требований лечебно-восстановительных работ.

В специальном учреждении, окруженном сверстниками с такими же нарушениями, ребенок с нарушением зрения не находит ничего особенного в окклюзии, ношении очков и выполнении упражнений для развития зрения. Однако, поддерживая интерес ребенка к лечению, убеждаясь в его необходимости и в том, что оно дает положительный результат, педагоги вовлекают детей в возвращение полноты зрительных функций.

Коррекционная работа и процесс комплексного лечебного восстановления осуществляются на основе максимального приближения средств медицинской и педагогической коррекции. Направленное обучение и воспитание строится на основе пропедевтических курсов, которые предусматривают формирование умений и навыков использования слабовидящих и компенсаторных форм ориентировки, развитие которых осуществляется за счет сохраненных анализаторов, речи и мышления.

Дети с нарушениями зрения ограничиваются прямым зрением окружающего мира: они плохо видят далекие предметы (высокие дома, птицы на деревьях, самолеты в небе и т.д.), Поэтому для создания благоприятных условий для обучения детей необходимо:

1. Создание соответствующих условий для повышения остроты зрения.
2. Оптимальное использование наглядных пособий.

3. Применять специальные методы обучения и проводить коррекционную работу с учетом специфических нарушений зрения у каждого ребенка [3, 54 стр.].

Подходить к индивидуальному обучению с учетом психофизиологических особенностей детей. Для зрительного восприятия подходят следующие условия:

Достаточная освещенность помещения, правильное размещение детей за столами расположение наглядного материала на уровне глаз детей и на расстоянии, доступном для соответствующей продолжительности зрительных нагрузок, организация во время занятий, различные коррекционные упражнения для зрения.

Особое значение для коррекционного взаимодействия имеет взаимопонимание между учителем и ребенком. Педагог внимательно изучает ребенка и помогает ему в процессе организованной деятельности, построенной с учетом его интересов, склонностей, познавательных возможностей.

Эмоциональный комфорт ребенка во многом зависит от степени его доверия к учителю, главному посреднику его и окружающего мира. Субъективное и искаженное понимание ребенком окружающей действительности возникает, когда ребенок с нарушением зрения не получает такой поддержки с помощью взрослого и осознает известные факты жизни.

Литературы:

1. Ермаков, Виталий Павлович. Основы тифлопедагогики: развитие, обучение и воспитание детей с нарушением зрения: учебное пособие для вузов: рек. М-вом образования РФ / В. П. Ермаков, Г. А. Якунин. - Москва: ВЛАДОС, 2000. - 240 с.

2. Дмитриев, Алексей Андреевич. Специальная (коррекционная) педагогика: учебное пособие для вузов по специальностям: «Тифлопедагогика», «Сурдопедагогика», «Олигофренопедагогика», «Логопедия», «Специальная психология», «Специальная дошкольная педагогика и психология»: рек. УМО вузов РФ / А. А. Дмитриев. - Москва: Высшая школа, 2010. - 295 с.

3. Ермаков, Виталий Павлович. Профессиональная ориентация учащихся с нарушениями зрения: медицина, психология, педагогика: пособие для учителя / В. П. Ермаков; под ред. В. И. Селиверстова. - Москва: ВЛАДОС, 2002. - 176 с.

Тлегенова А. М.
КГУ «Специальная школа-интернат №1»
Управление образование Карагандинской области

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЛИЦ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Ведущая роль в создании условий и предоставлении возможностей для интегрированного обучения детей с ЗПР принадлежит психологии. Говоря о деятельности практического психолога образовательной организации, следует иметь в виду, что он на всех этапах оказания помощи детям с КДП представляет доказательства психологического сопровождения этих детей, где это сопровождение рассматривается в основном процессе взаимодействия со всеми субъектами образовательной организации, результатом которого является создание условий для развития ребенка.овладение его деятельностью и обязательными-стоимостями, формирование готовности к жизненному самоопределению, включающего личностные, социальные и профессиональные аспекты. Осуществляя психологическое сопровождение учебно-воспитательного процесса, практический психолог проводит индивидуальную и групповую профилактическую, диагностическую, консультативную, коррекционную работу с обучающимися; коррупционную, консультативную, пропагандистскую работу с педагогическими работниками и родителями по вопросам развития, обучения и воспитания детей в общеобразовательных организациях; участвует в работе психолого-медико-педагогического совета организации образования (ПМПК).

По мнению ряда специальных психологов, дети с ЗПР имеют ряд особенностей, затрудняющих процесс общения со сверстниками и взрослыми, что, в свою очередь, негативно сказывается на дальнейшем развитии их эмоционально-личностной сферы.

Рассмотрим подробнее основные направления работы педагога-психолога по психолого-педагогическому сопровождению детей с ЗПР, сославшись на концепцию психолого-образовательной деятельности.

Диагностическое направление-включает в себя первичное обследование, а также систематический периодический контроль динамики и коррекции психического развития ребенка. В настоящее время разработан комплекс методик для оценки психологической готовности детей с ЗПР к обучению в школе. Деятельность практического психолога образовательной организации не изолирована от работы социального педагога и педагогов, реализующих адаптированные программы. Коллегиальное обсуждение результатов исследования всеми специалистами ПМПк позволяет сформировать единое представление о характере и особенностях развития ребенка, определить общий прогноз его дальнейшего развития, комплекс необходимых коррекционно-развивающих мероприятий и разработать программу

индивидуальной коррекционной работы с ребенком. В структуре деятельности психолога ПМПК стоят задачи определения текущего уровня развития ребенка и зоны ближайшего развития, определения особенностей эмоционально-волевой сферы, индивидуальных особенностей ребенка, особенностей межличностного общения со сверстниками, родителями и другими взрослыми.

Рассмотрим подробнее указанные составляющие коррекционно-развивающего направления работы педагога-психолога. Развитие эмоционально-личностной сферы и коррекция ее недостатков у значительной части детей с ЗПР обусловлено отсутствием социальных способностей, проявляющихся в трудностях взаимодействия с окружающими детьми и взрослыми. В некоторых случаях этот дефицит связан с проблемами эмоциональной регуляции. В связи с этим развитие эмоционально-личностной сферы и коррекция ее недостатков предполагает гармонизацию аффективной сферы ребенка; предупреждение и устранение (смягчение) возможных агрессивных и негативных проявлений, других отклонений в поведении; профилактика и преодоление негативных качеств и формируемого характера личности; развитие и тренировка механизмов, обеспечивающих адаптацию ребенка к новым социальным условиям (в том числе, снятие тревожности, стеснительности и т.д.); Создание условий для развития самосознания и формирования адекватной самооценки; развитие социальных эмоций; развитие коммуникативных способностей (в том числе стимулирование коммуникативной активности, создание условий, обеспечивающих формирование полноценных эмоциональных и деловых контактов со сверстниками и взрослыми) [1, 26 стр.]. При этом могут быть использованы авторские программы и методические разработки, материалы, относящиеся к данному направлению деятельности педагога-психолога.

В связи с этим следует отметить, что деятельность практического психолога с детьми ЗПР направлена на формирование уверенности в себе и снижение тревожности. Это могут быть такие направления, как формирование у детей оптимистического отношения к мышлению и мировоззрению, позитивного отношения к предстоящим занятиям, умение освободиться от страхов, переключиться с негативных влияний, а также укрепление уважения к себе, вера в свои способности и возможности. Расширение и упорядочение эмоционального опыта детей, формирование эмоциональной устойчивости и положительной самооценки, краткое содержание занятий и руководство по их проведению приведены в учебнике Н.П. Слободяника [2, 43 стр.].

Развитие познавательных функций является традиционным направлением работы педагога-психолога в школе. Как правило, трудности в обучении детей с ЗПР связаны с недоразвитием их познавательной деятельности и несформированностью высших психических функций. В связи с этим возникает необходимость стимулировать их познавательную активность как средство формирования устойчивой познавательной мотивации; развивать

внимание (устойчивость, концентрация, увеличение объема, переключение, самоконтроль и др.); развитие памяти (расширение объема, устойчивости, формирование способов запоминания, развитие смысловой памяти); развитие восприятия (пространственного, слухового), пространственных и временных представлений, сенсомоторной координации; формирование мыслительной деятельности: стимулирование мыслительной деятельности, формирование мыслительных операций (анализ, сравнение, обобщение, выделение существенных признаков и закономерностей), развитие элементарного, специфического мышления и гибкости мыслительных процессов. Такие занятия должен проводить педагог-психолог по плану, составленному в соответствии с индивидуальной программой развития каждого ребенка. Вариант такой программы и формы работы в образовательной организации с детьми ЗПР можно найти в пособии Н. В. Бабкиной «Интеллектуальное развитие младших школьников с задержкой психического развития» [3, 31 стр.].

Безусловно, ведущая роль в создании условий и возможностей для обеспечения эффективного интегрированного обучения детей с ЗПР в массовых классах школы принадлежит практическому психологу. Говоря о деятельности практического психолога организации образования, следует иметь в виду, что его помощь детям с ЗПР оказывается именно в психологическом сопровождении этих детей на всех этапах обучения, где это сопровождение рассматривается как сложный процесс взаимодействия со всеми субъектами организации образования, результатом которого является создание условий для развития ребенка.овладение его деятельностью и поведением, формирование готовности к жизненному самоопределению, включающей личностные, социальные и профессиональные аспекты. Осуществляя психологическое сопровождение учебно-воспитательного процесса, практический психолог должен проводить индивидуальную и групповую профилактическую, диагностическую, консультативную, коррекционную работу с обучающимися; экспертную, консультативную, просветительскую работу с педагогическими работниками и родителями по вопросам развития, обучения и воспитания детей в общеобразовательных организациях; участвовать в работе психолого-медико-педагогического консилиума (ПМПк) организации образования.

Литературы:

1. Шевченко С.Г., Бабкина Н.В., Вильшанская А.Д. Дети с ЗПР: коррекционные занятия в общеобразовательной школе. М.: Школьная Пресса, 2005.

2. Коробейников И.А. Нарушения развития и социальная адаптация. М.: ПЕР СЭ, 2002.

3. Бабкина Н.В. Интеллектуальное развитие младших школьников с задержкой психического развития. М.: Школьная Пресса, 2006.

Тлегенова Ж. М.
Директор КГКП ясли - сад «Нурдаулет»

ОСОБЕННОСТИ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Вопросами развития детей дошкольного возраста занимались многие педагоги. Например, Елизавета Ивановна Тихеева была талантливым учителем и крупным общественным деятелем по дошкольному воспитанию. Тихеева отводила ведущую роль воспитателю в дидактических играх и занятиях. Выбранный тихеевой дидактический материал в определенной системе и методика его одновременного применения стали ценным вкладом в дошкольную педагогику.

Развитие ребенка зависит от ряда внешних и внутренних факторов. В некоторых случаях трудности в развитии могут быть вызваны недостаточным формированием отдельных функциональных систем психики. Причина такой несформированности связана с индивидуальными особенностями онтогенеза ребенка. Следствием этих причин является полное отсутствие формирования функциональных систем психики, недостаточная "зрелость" психических процессов, характерная для данного возрастного периода.

Мария Монтессори разработала дидактические игры и различные пособия для улучшения зрительного, слухового и тактильного восприятия детей. За основу были взяты идеи и учебные пособия, предложенные известными учеными И. Итаром и Э. Сегеном. Упражнения на развитие мелкой моторики рук-сверление бусин, заливка водой, заливка круп, сортировка бобовых и много других интересных заданий, игр и упражнений.

Из современных педагогов значительный вклад в развитие младших дошкольников посредством игр внесли А. К. Бондаренко.

Этап психического развития дошкольника, для которого характерны качественные изменения в развитии функций головного мозга. За это время происходят следующие события личностного развития:

1. формируются ходьба, мелкая моторика, за счет чего значительно расширяются возможности познания окружающего мира;

2. развивается ситуационно-деловое общение со взрослыми и общение со сверстниками;

3. формируются познавательные процессы;

4. происходит овладение пассивной и активной речью;

5. формируется более известная аффективная и волевая сфера, сознание [1, 19 стр.].

Психика ребенка этого возраста характеризуется: высокой зависимостью от зрительной ситуации; психическая рефлексия работает в неразрывной связи с практическими действиями; выраженным аффективным характером направленности на внешний мир. Ведущим в этом возрасте

является предметно-манипулятивная деятельность, в рамках которой осуществляется овладение культурно закрепленными приемами использования предметов. При этом формирование предметной деятельности ребенка неотделимо от его взаимоотношений со взрослым, оно носит ситуативно–деловой характер. В этот период происходит особенно интенсивное развитие речи ребенка: на второй год ребенок понимает названия некоторых предметов, с которыми он взаимодействует, а на третий год понимание распространяется на предметы, выходящие за пределы непосредственного опыта ребенка.

Каждый вид игры выполняет свою функцию в развитии ребенка. Сегодня нельзя стереть грань между любительскими и учебными играми, наблюдаемыми в теории и практике. Выделяют три класса игр: игры, возникающие по инициативе ребенка – любительские игры; игры, возникающие по инициативе взрослого, вводящие их в воспитательных и воспитательных целях; игры, вытекающие из исторически сложившихся традиций этноса – народные игры, возникающие по инициативе взрослого и более старших детей. Каждый из перечисленных игровых классов, в свою очередь, представлен видами и подвидами. Итак, в состав первого класса входят: экспериментальная игра и любительские игры-сюжетно-образовательная, ролевая, режиссерская и театрализованная. Этот игровой класс представляется наиболее продуктивным для развития интеллектуальной инициативы, творчества ребенка, что проявляется в постановке новых игровых заданий себе и другим играющим; для появления новых мотивов и действий. Это игры, в которых дети появляются по собственной инициативе, наглядно демонстрируя эту игру как форму практической рефлексии на материале знаний об окружающей действительности значимых переживаний и впечатлений, связанных с жизненным опытом ребенка [2, 51 стр.].

Существуют игры, призванные развивать умственные способности детей, совершенствовать и тренировать их память и мышление, которые помогают лучше усвоить и закрепить полученные в школе знания, пробуждают у учащихся интерес к изучаемым предметам. На такие игры нужно постоянно обращать внимание. В их совокупности развивающие, познавательные игры должны способствовать развитию у детей мышления, памяти, внимания, творческого воображения, способности к анализу и синтезу, восприятию пространственных отношений, развитию конструктивных навыков и творчества, наблюдательности детей, обоснованности суждений, навыков самообследования., учить детей подчинять свои действия заданию, доводить начатое дело до конца.

При анализе игры необходимо различать ее сюжет и содержание. Сюжет игры-это область реальности, в которую играют дети в игре (больница, семья, война, магазин и т. д.). Сюжеты игр отражают реальные условия жизни ребенка. Они меняются вместе с расширением кругозора ребенка и знакомством с окружающими в зависимости от этих конкретных

обстоятельств. Содержание игры заключается в том, что ребенок играет ключевую роль в человеческих отношениях. Содержание игры подразумевает более или менее глубокое погружение ребенка в отношения и деятельность людей. Он может отражать только внешнюю сторону человеческого поведения, что и как ведет себя человек, или отношение человека к другим людям, или смысл человеческой деятельности [3, 15 стр.].

Не нужно думать, что весь этот материал можно купить в магазине игрушек. Вы покупаете ребенку яркий, красивый дом, он делает из него тюрьму, вы покупаете ему куколку, он ставит их в ряд солдат, вы покупаете ему красивого ребенка, он режет его: он не только делает игрушки, которые вы покупаете, но и переделывает их.элементы, которые к нему присоединяются из окружающей жизни-этот материал должен больше заботиться о родителях и воспитателях. Ведь по своему сюжету одна и та же игра может иметь совершенно другое содержание: одна "мама" гладит и гладит своих "детей", другая красит перед зеркалом, спешит в гости, третья постоянно моет и готовит, четвертая – читает детям книги, занимается с ними и т.д.

Игровая деятельность как способ познания действительности является одним из основных условий развития ребенка. Игровая деятельность подчиняется законам реальности, а ее продуктом может быть мир детского воображения, детского творчества. Игра формирует познавательную активность и саморегуляцию, позволяет развивать внимание и память, создает условия для формирования абстрактного мышления. Игра для детей - излюбленный вид деятельности. В игровой деятельности осваиваются игровые роли, дети обогащают свой социальный опыт, учатся приспосабливаться к незнакомым ситуациям.

Игровая деятельность-это не развлечение, а особый способ вовлечения детей в творческую деятельность, способ стимулирования их активности. Игра как психологическая проблема дает много фактов для научной мысли, ученым в этой области еще предстоит многое раскрыть. Игра как проблема воспитания требует кропотливого, повседневного мышления родителей, требует творчества и воображения от педагогов. Ориентация современной школы на гуманизацию образовательного процесса и всестороннее развитие личности ребенка предполагает необходимость гармоничного сочетания конкретной образовательной деятельности, в рамках которой формируются основные знания, умения, навыки, связанные с развитием индивидуальных склонностей детей с творческой деятельностью, их познавательной деятельностью, умением самостоятельно решать нестандартные задачи и др.

Литературы:

1. Аникеева Н. П. Воспитание игрой. М.: Просвещение, 1987.
2. Дубровина И.В., Лисина М.И. Возрастные особенности психического развития детей. – М.: Просвещение, 2006.
3. Валитова И.Е. Психология развития ребенка дошкольного возраста. – М.., 2005.

Уалибекова Анеля Даулетбековна
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

КОПИНГ-СТРАТЕГИЯНЫҢ МӘНІ

Копинг-стратегия (ағылшын тілінен аударғанда to cope with-қандай да бір жағдайды басқара білу, жеңе алу, шығу жолын таба білу қабілеті) –адамның өмірлік қиын жағдайлардан шығудың қажетті тәсілін қолдану болып табылады. «Копинг» түсінігі (ағылшын тілінде coping) бала дамуының дағдарыстарын зерттеуде алғаш рет психологиялық әдебиеттерде 1962 жылы пайда болды. 4 жыл өткеннен кейін 1966 жылы Р. Лазарус өзінің «Психологиялық стресс және оны игеру үрдісі» атты еңбегінде «копинг» түсінігін әртүрлі жағдайлар негізінде қалыптасқан стресстерді жеңу үшін саналы түрде қолданылатын тәсіл деп сипаттама берген. Ол копингті «адамның шамадан тыс ресурсы ретінде бағаланатын ішкі немесе сыртқы спецификалық талаптармен күресудегі когнитивті және мінез-құлықтық аумақта жүретін үзіліссіз өзгермелі қадам» ретінде қарастырды.

Копинг– бәрінен бұрын адамның стресс кезеңіндегі психоәлеуметтік бейімделуіне индивидумның қолдау көрсетуінің тәсілі. Ол өзіне стрессті күшейтетін жағдайды әлсірету немесе азайту үшін құрастырылатын когнитивті, эмоционалды, мінез-құлықты өзіне қосып алады. Р. Лазарус бойынша копинг-индивидтің мәселені шешуге ұмтылысы, егер қоршаған орта талабы, оның өзін-өзі жақсы сезінуі үшін маңызды болса (мәселен, қауіппен байланысты, сонымен қатар үлкен сәттілікке бағытталған жағдайлар), осы талаптар индивидтің бейімделуге мүмкіндігін белсендендіреді. Осы негізде, копинг мінезқұлық талаптарды қанағаттандыратын ресурстар мен қоршаған орта талаптары арасындағы балансты сақтау немесе қолдау бойынша тұлғаның іс-әрекеті. Бұл тәсіл индивидуумның стресске алаңдаушылығы немесе стресске жауап қайтаруы болып табылады.

Копингтің міндеті адамның әлеуметтік қарым-қатынасқа қанағаттануы, психикалық және физикалық денсаулығының игіліктенуін қолдау. Тәжірибелік тұрғыда копинг бейімделу үшін индивидуумен қолданылатын стратегия ретінде түсіндіріледі. Копингті түсінудің негізгі ұғымы – осы үрдісті анықтайтын анықтамалар мен тұжырымдарды іздеу.

Копинг түсінігін үш тұрғыда бөлуге болады. Біріншіден, копингтің бұл анықтамасы тұлғаның қасиеті ретінде қарастырылады, яғни стресстік жағдайға жауап беру үшін тұрақты алғышарт болып табылады. Екіншіден, «копинг» күйзелісті түсіру, төмендету үшін психологиялық қорғаныс тәсілі ретінде, үшіншіден «копинг» индивидуум үшін қиын жағдайды басқаруға бағытталған, динамикалық үрдіс ретінде қарастырылады.

Копинг түсінігінің мазмұны қоршаған орта мен адамның өзара әрекеттесуі жағдайындағы талаппен сәйкестену үшін, индивидпен қабылданатын когнитивті және мінез-құлықтық күш болып қалды. Индивид

стресстік жағдайға ырықты және ырықсыз түрде әсер ете алады. Ырықсыз реакциялар – саналы бақылауды талап етпейтін, бірнеше рет қайталанған және нәтижелі, оңтайлы меңгеру арқылы үйренген, сондай-ақ темпераменттегі жеке дара айырмашылықпен шартталған.

Адамдар әдетте стрессті жеңудің 3 түрін қолданады:

1. Бағалауға бағытталу.
2. Мәселеге бағытталу.
3. Эмоцияға бағытталу.

Копинг-стратегия және қорғаныс механизмі тұлғада әр түрлі психологиялық дәстүрлер шекарасында дамыды, олардың арасындағы айырмашылық пен өзара байланыс мәселесі өте маңызды болып табылады. Жоғарыда аталғандай осы жағдайда копингтер саналы және ырықты әрекет ретінде анықталады және копингтен қорғаныс механизмдерінің айырмашылығы – ол саналылық. Көптеген анықтамаларда айырмашылықтар әр түрлі сипатталады. П. Крамер қорғаныс механизмі мен копингстратегиясының айырмашылығын көрсететін екі негізгі критерийді бөліп көрсетеді: Саналы (бейсана); Ырықты (ырықсыз).

Осы критерийлердің талдануы нәтижесінде тағы бір критерий ұсынылды: жағдайды қайта қарау (бұрмалануға бағыттылық). Бұрмалану негативті эмоциялардан қашу мақсатында саналанбаған ниеттерден туындаған ұстанымдарды көздейді. Жағдайды қайта қарау – шынайылықты нақты бейнелеу мақсатында, яғни «эпистемикалық нақтылық» мақсатына бағынатын және саналы ниеттерді кері қайтару арқылы туындаған ұстанымдардың өзгеруі. Копинг-стратегияны қолдана отырып адам белгілі бір елестетуді бұрмалайды немесе терістейді. (мысалы: «мен жолы болмайтын адаммын»), егер керекті дәлелдермен ғылыми тұрғыда тексерілетін болса, бұл сипаттама жалған, сондай-ақ дәлелдеуге негізсіз. Копинг-стратегияда адам қателесуі мүмкін, бір жағынан оның іс-әрекеті шынайылыққа жақындау мақсатында басқарылады. Бұл жағдайда мәселе шешімін табатын немесе шешімін таппайтын болса да, мәселе ретінде мойындалады.

Қорғаныс механизмінде адам шынайылықты «тексермейді», теріс эмоцияларды ығыстыру мақсатында оған тәуелсіз өз жағдайын өзгертеді. Осы көзқараспен келіссек, эмоцияға бағдарланған копинг бірыңғай түсінік емес. Бір жағынан негативті эмоцияларды азайту, мәселені шешу немесе мәселемен байланысты феномендерді өзіне қосады. Оған: классикалық қорғаныс механизмдері қатысты–терістеу, басу, рационализация т.с.с. Басқа қырынан алып қарағанда, оған мәселені қабылдау және сонымен байланысты эмоцияларға бағытталған копинг-стратегияның өзі жатады.

Анағұрлым жіктелген, әдістемелік жағынан ұқсас ықпал Р.И. Абитовтың жұмыстарында ұсынылған, мұнда мақсат ерекшелігі ретінде (бейімделу, жағдайдың ыңғайлылығы) келесі салыстыру параметрлері бөлінеді: бейімделу сипаты (белсенді, енжар), саналану деңгейі (жағдайдың саналанған өзгерісі – қысымға санасыз әсер ету), түзету мүмкіндігі (үйрету,

саналау). Копинг-стратегия мен қорғаныс механизмдерінің қатынасының мәселесін Дж. Вэйллант ұсынды. Оның көзқарасы бойынша кең түсінікте копингстратегияның үш класын бөліп қарастырады.

Стратегияның бірінші тобына басқа адамдардан қолдау немесе көмек алумен байланысты әлеуметтік қолдауды іздеу.

Екінші топқа Р. Лазарус пен С. Фолкманның дәстүрлі түсінігіндегі копинг-стратегия кіреді, және адамның өмірлік қиын жағдайда қолданатын саналанған когнитивті стратегиясы қатысты болып табылады.

Үшінші топқа стрессті төмендету мақсатында ішкі және сыртқы шынайылықты қабылдауды өзгертетін ырықсыз психикалық механизмдер жатады, яғни бұл жерде стресс жайлы жалпы ақпарат Г. Селье бойынша стресс анықтамасы былай: стресс бұл кез келген сыртқы талаптарға ағзаның бейспецификалық реакциясы.

Қысым немесе қиын жағдайдағы психологиялық игіліктенудің маңызды алғышартының сапасы копинг-стратегияның екі типімен қарастырылады – мәселеге бағытталған, яғни мәселені белсенді шешуге ұмтылу, және қашқақтау, бұл мәселелі жағдайдан қашу, ушықтыру, кету. Біріншісі екіншісінен қарағанда үлкен көлемде стрессордың психологиялық денсаулығы мен сәтті бейімделуіне байланысты. Осыдан басқа қашқақтау копингі есірткі қолдану мен маскүнемдікке тәуекелділіктің маңызды факторы болып табылады. Дистрессті төмендету мен психологиялық игіліктенудің маңызды факторы копинг-стратегиясының әртүрлілігі. Копинг-стратегияның әр түрлілігінде, әртүрлі емес копинг қолданатын зерттелушілер де стресстің сол бір деңгейіне алаңдайды.

Әдебиеттер:

1. Рыбников В.Ю. Психология копинг-поведения специалистов опасных профессий: монография / В.Ю. Рыбников, Е.Н. Ашанина ; Всерос. центр. экстрен. и радиац. медицины МЧС России, С.-Петерб. ун-т ГПС МЧС России, С.-Петерб. ин-т психологии и соц. работы. – СПб. : Политехника сервис, 2011. – 120 с.

2. Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008 – 474 с.

3. Исаева Е.Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. – СПб.: Издательство СПбГМУ, 2009. – 136 с.

Шрейдер Татьяна Валентиновна
Карагандинская обл., Бухар - жырауский район, с.Туздинский, КГУ «Туздинская СОШ», учитель начальных классов

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИКТ В РАМКАХ ОБНОВЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Первый Президент Республики Казахстан Назарбаев Н.А. поставил высокую задачу перед национальным образованием современных школьников. Нынешнее образование должно быть высококачественным, конкурентоспособным, таким, чтобы выпускники школ Казахстана смогли продолжить образование за рубежом.

В Послании первого Президента Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» говорится о том, что «учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации» [1].

На сегодняшний день образование Республики перестраивается кардинально, внедряются активные методы обучения, в ходе которых предполагается, что учащиеся будут самостоятельно развивать функциональную грамотность, активно «добывать» знания, с огромным желанием развивать коммуникативные навыки общения со сверстниками, и творчески подходить к решению проблем.

Целью начального образования в рамках обновления является развитие личности ребенка, выявление его творческих возможностей, сохранение физического и психического здоровья.

Каждому человеку, вступающему в этот сложный и противоречивый мир, необходимы определенные навыки мышления и качества личности. Умение анализировать, сравнивать, выделять главное, решать проблему, способность к самосовершенствованию и умение дать адекватную самооценку, быть ответственным, самостоятельным, уметь творить и сотрудничать. И задача педагога так построить процесс обучения, чтобы помочь раскрыться духовным силам ребенка. Учителю необходимо не только доступно все рассказать и показать, но и научить ученика мыслить, привить ему навыки практических действий.

Традиционное репродуктивное обучение, пассивная подчиненная роль ученика не могут решить такие задачи. Для их решения требуются новые педагогические технологии, эффективные формы организации образовательного процесса, активные методы обучения.

Активное обучение подразумевает ряд подходов к преподаванию и учению, которые требуют от учащихся большего участия, чем пассивное слушание учителя. Эти подходы иллюстрируют идею о том, что обучение больше происходит в деятельности, нежели предваряет ее [2].

Активные методы обучения – это система методов, обеспечивающих активность и разнообразие мыслительной и практической деятельности учащихся в процессе освоения учебного материала.

Активные методы обучения подразделяются на методы начала урока, выяснения целей, ожиданий, опасений, презентации учебного материала, организации самостоятельной работы, релаксации, подведения итогов. Каждый из этих методов позволяет эффективно решать конкретные задачи того или иного этапа урока.

Бурное развитие новых информационных технологий и внедрение их в нашей стране наложили отпечаток на развитие личности современного ребёнка. Сегодня в традиционную схему «учитель – ученик – учебник» вводится новое звено – компьютер, а в школьное сознание – компьютерное обучение. Одной из основных частей информатизации образования является использование информационных технологий в образовательных дисциплинах. Для начальной школы это означает смену приоритетов в расстановке целей образования: одним из результатов обучения и воспитания в школе первой ступени должна стать готовность детей к овладению современными компьютерными технологиями и способность актуализировать полученную с их помощью информацию для дальнейшего самообразования. Для реализации этих целей возникает необходимость применения в практике работы учителя начальных классов разных стратегий обучения младших школьников и в первую очередь использование информационно-коммуникативных технологий в учебно-воспитательном процессе [3].

Использование ИКТ на различных уроках в начальной школе позволяет развивать умение учащихся ориентироваться в информационных потоках окружающего мира, овладевать практическими способами работы с информацией, развивать умения, позволяющие обмениваться информацией с помощью современных технических средств.

Уроки с использованием компьютерных технологий позволяют сделать их более интересными, продуманными, мобильными. Используется практически любой материал, нет необходимости готовить к уроку массу энциклопедий, репродукций, аудио-сопровождения – всё это уже заранее готово и содержится на маленьком компакт-диске.

Уроки с использованием ИКТ особенно актуальны в начальной школе. Ученики 1-4 классов имеют наглядно-образное мышление, поэтому очень важно строить их обучение, применяя как можно больше качественного иллюстративного материала, вовлекая в процесс восприятия нового не только зрение, но и слух, эмоции, воображение. Здесь, как нельзя кстати, приходится яркость и занимательность компьютерных слайдов, анимации.

Использование ИКТ на различных уроках в начальной школе позволяет перейти от объяснительно-иллюстрированного способа обучения к деятельностному, при котором ребенок становится активным субъектом

учебной деятельности. Это способствует осознанному усвоению знаний учащимися.

Организация учебного процесса в начальной школе, прежде всего, должна способствовать активизации познавательной сферы обучающихся, успешному усвоению учебного материала и способствовать психическому развитию ребенка. Следовательно, ИКТ должно выполнять определенную образовательную функцию, помочь ребёнку разобраться в потоке информации, воспринять её, запомнить, а не в коем случае не подорвать здоровье. ИКТ должны выступать как вспомогательный элемент учебного процесса, а не основной. Учитывая психологические особенности младшего школьника, работа с использованием ИКТ должна быть чётко продумана и дозирована. Таким образом, применение ИТК на уроках должно носит щадящий характер. Планируя урок в начальной школе, учитель должен тщательно продумать цель, место и способ использования ИКТ [4].

В своей практике я использую программы научно-познавательные и обучающие фильмы, подобранные согласно учебной программе по предметам. *В*ызвать у детей интерес к изучению русского языка достаточно проблематично, но возможно. Я использую мультимедийные презентации на уроках как ознакомления с новым материалом, на уроках закрепления и обобщения, так и интегрированных уроках.

Включение ИКТ в учебный процесс позволяет мне организовать разные формы учебно-познавательной деятельности на уроках математики и сделать активной и целенаправленной самостоятельную работу учащихся, что способствует повышению качества усвоения учебного материала и усилению. На уроках окружающего мира в 1 классе дети узнали «Почему Солнце светит днём, звёзды – ночью, а на Луне не живут люди?», «Зачем летают в космос».

Накапливая опыт в составлении и реализации таких уроков, я пришла к выводу, что необходима система уроков. Уроки, составленные в виде презентаций в Power Point, для учителя являются опорой для объяснения нового материала в сопровождении иллюстраций и видеосюжетов. Но на уроке необходимо переходить от одного материала к другому, а жонглирование дисками отнимает драгоценное время. Я пришла к выводу, что нужно заранее готовить тематические презентации к урокам, которые будут представлять собой электронное сопровождение к учебнику. Слайды, выведенные на большой экран, прекрасный наглядный материал, который не только оживляет урок, но и формирует вкус, развивает творческие и интеллектуальные качества личности ребенка. Творческий учитель, имеющий навыки работы на компьютере, может подготовить богатейший материал к уроку. Использование анимации в слайдах позволяет педагогу дать учащимся более яркое представление об услышанном на уроке. Дети с удовольствием погружаются в материал урока, рассказывают дома об увиденном на экране, да и к природе начинают относиться более внимательно и бережно.

Преимущество уроков с использованием ИКТ перед другими формами уроков состоит в том, что ученик сам определяет темп своей познавательной деятельности. Это следует из того, что учащийся управляет работой программы за компьютером. Следовательно, на таких уроках у нас есть идеальная возможность осуществить разноуровневый подход к обучению, даже индивидуальное обучение каждого учащегося. Это достигается делением класса на подгруппы, подготовкой различных модульных заданий для каждой подгруппы.

Компьютерная программа предоставляет достаточно дидактики и для слабого учащегося, и для мотивированного ученика. Мы предполагаем, что наилучший результат работа с компьютерной программой приносит именно этим двум крайним категориям учащихся. Слабые учащиеся, работая с программой, успевают сделать немного, но получают удовлетворение от учебного труда.

Сильный ученик получает возможность, не дожидаясь товарищей, проявить инициативу и углубиться в поисковую работу. Качество обучения – это то, для чего мы работаем.

С помощью компьютерных технологий можно решить следующие задачи:

- усиление интенсивности урока;
- повышение мотивации учащихся;
- мониторинг их достижений.

Объем информации, которую необходимо учитывать для всех учеников в классе, очень велик. Поэтому без компьютера провести эту работу невозможно. В то же время усадить всех школьников за компьютеры тоже нельзя из-за ограничения времени работы детей за монитором. Единственным выходом является: готовить задания на компьютере, но раздавать их на бумаге, в виде карточек. Затем результаты работы учеников следует вводить в компьютер, который определяет, какие задания давать школьникам в следующий раз. Итак, использование компьютера в указанных направлениях оказывается успешным. Работа по ним доставляет удовольствие не только ученикам, но и мне.

На уроках математики в качестве тренажёра для отработки ЗУН я использую программу «Отработка арифметических способностей». Для более подготовленных учащихся я готовлю тестовые задания.

На уроках чтения я использую справочные материалы, т. е. Энциклопедии. Часть презентаций можно предложить подготовить самим учащимся, составление рассказов и выборочное чтение, использование отрывков из фильмов с заданием (например: найдите сходство и различия между текстом и постановкой (фильмом), выборочное чтение к эпизоду фильма и т. д.

Я использую комбинированные игры на интегрированных уроках повторения и закрепления ЗУН.

Практически на любом школьном предмете можно применить компьютерные технологии. Важно одно – найти ту грань, которая позволит сделать урок по-настоящему развивающим и познавательным. Использование информационных технологий позволяет мне осуществить задуманное, сделать урок современным. Использование компьютерных технологий в процессе обучения влияет на рост профессиональной компетентности учителя, это способствует значительному повышению качества образования, что ведёт к решению главной задачи образовательной политики.

Анализируя опыт использования ИКТ на различных уроках в начальной школе, можно с уверенностью сказать, что использование информационно-коммуникативных технологий позволяет:

- обеспечить положительную мотивацию обучения;
- проводить уроки на высоком эстетическом и эмоциональном уровне (музыка, анимация);
- обеспечить высокую степень дифференциации обучения (почти индивидуализацию);
- повысить объем выполняемой на уроке работы в 1,5 – 2 раза;
- усовершенствовать контроль знаний;
- рационально организовать учебный процесс, повысить эффективность урока;
- формировать навыки подлинно исследовательской деятельности; обеспечить доступ к различным справочным системам, электронным библиотекам, другим информационным ресурсам.

Современные информационные технологии открывают моим учащимся доступ к нетрадиционным источникам информации, позволяют реализовать принципиально новые формы и методы обучения.

Одним из предметов, требующих дополнительные средства обучения, является урок окружающего мира. Не секрет, что уроки окружающего мира требуют наглядности для лучшего усвоения материала. Здесь на помощь приходит компьютер с его неограниченными возможностями. Использование наглядности иллюстрирует авторский текст, помогает увидеть своими глазами необыкновенные растения и животных, отправиться в увлекательные путешествия.

Литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г.

2. Загурская Е.Л. Использование активных форм и методов обучения в работе с младшими школьниками / Е.Л. Загурскгя. — Мозырь: Белый ветер, 2006.

3. Кубышева М.А. Реализация технологии деятельностного метода на уроках разной целевой направленности. — М.: УМЦ «Школа 2000…», 2005.

4. Зарукина Е.В., Н.А.Логинова, М.М.Новик Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению. - Санкт-Петербург, 2010.

"ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК КІТАП ПАЛАТАСЫ"

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТЫҚ КІТАП НОМЕРІ
ISBN.
ӘМБЕБАП ОНДЫҚ ЖІКТЕУ,
КІТАПХАНАЛЫҚ-БИБЛИОГРАФИЯЛФҚ ЖІКТЕУ,
ШТРИХ - КОД
БЕРІЛДІ (ТІРКЕЛДІ)

"НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КНИЖНАЯ ПАЛАТА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН"

ПРИСВОЕНЫ (ЗАРЕГИСТРИРОВАНЫ)
МЕЖДУНАРОДНЫЙ СТАНДАРТНЫЙ КНИЖНЫЙ НОМЕР
ISBN
УНИФИЦИРОВАННЫЙ ДЕСЯТИЧНЫЙ КЛАССИФИКАТОР,
БИБЛИОТЕЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ КЛАССИФИКАТОР,
ШТРИХ-КОД.

ISBN 978-9965-39-966-4

9 789965 399664